

8. A feliratok mint a bírósági épületek újabb díszei

TAKÁCS PÉTER

A bírósági épületeknek számos követelménynek kell eleget tenniük: biztosítaniuk kell a terület bennük zajló igazságszolgáltatás hatékony és az adott kornak megfelelő szabályok szerinti ellátásához (*funkcionalitás*), hozzá kell járulniuk az ott születő döntések, s ezzel a mögöttük lévő autoritás elfogadtatásához (*legitimitás*), valamint eleget kell tenniük azoknak az elvárásoknak, amelyeket használói egy-egy tágabb korszakban az épített környezet szépségével kapcsolatban megfogalmaznak vagy éreznek (*esztétikai funkció*). E három fő funkció teljesítésekor az építészt a társművészetek képviselői segítik: szobrászok, festők, díszítőfestők, belsőépítészek, üvegművészek, a kovácsoltvas-művesség mesterei, műbútorasztalosok és mások –, már amennyiben a beruházók nem sajnálják az erre szolgáló anyagi eszközöket, vagy kényszerűségből nem spórolják el e munkák fedezetét. E művészek, miként az építészek is, minden korszakban jellegzetes kánonok szerint alkotnak, melyek nemcsak stilisztikailag, hanem tematikusan is megkötik kezüket. A modern, de ma már hagyományosnak mondható bírósági épületekben vagy épületeken ezért van olyan sok Justitia-, Törvény- és Béke-ábrázolás, stilizált címer és mitológiai alak.¹ Az utóbbi évtizedekben – nem függetlenül az építészet stílusváltásától és a modernizmus különböző változatainak megjelenésétől – ezen a területen két új tendenciát figyelhetünk meg.

Az egyik, hogy a bíróságokat – az igazságszolgáltatást megjelenítő szobrok, freskók és figuratív stukkók helyett – *absztrakt festményekkel* díszítik. Jó példa erre a valenciai *Ciutat Justicia* (az Igazságszolgáltatás Városa), ahol az előcsarnokban Picasso *Guernicájának* másolatát helyezték el,² Japán Legfelsőbb Bíróságának tárgyalóterme,

amit egy absztrakt dekoratív festmény tesz kellemessé (7:22. *kép*) vagy a bostoni Szövetségi Kerületi Bíróságnak helyt adó Moakley Courthouse, amit – komoly szakmai viták kíséretében³ – az ismert amerikai minimalista festő, Ellsworth Kelly képeivel díszítettek. Tárgyalótermek falára ma már Németországban, Hollandiában és Svédországban is kitesznek kisebb absztrakt képeket.⁴

A másik új fejlemény, hogy *díszítő feliratokat* helyeznek el a bírósági épületek falán, oszlopain, esetleg a tárgyalóterem burkolatán, s jogi maximákkal, mondásokkal és bölcsességekkel díszítik azt. Az újdonság nem ezek megjelenésében, hanem *menyiségükben* áll. Az így díszített bíróságok – ahogy e megoldás hívei mondják – mintegy „beszélgetnek” a városlakókkal, a peres felekkel és a bíróság elé állított vádlottakkal. Fogalmazhatunk persze úgy is – amint a kritikusok teszik –, hogy a sok szöveg egy „háromdimenziós olvasókönyvvé” teszi az ilyen épületeket. Ne döntsünk azonban ebben az ügyben sem elhamarkodottan, mielőtt nem tekintettük át e különös újdonságot.

Ebben az írásban a másodikként említett új fejleménnyel foglalkozok. A feliratok elemzése – amit a római jogi epigráfia kapcsán Theodor Mommsen munkássága óta jogtörténeti vonatkozásban⁵ sok jogász ismer – többféle célt szolgálhat. A mai bíróságokon elhelyezett feliratokat itt nyilvánvalóan nem történeti szempontból elemzem, hanem a *jogi kultúra* tárgyi megnyilvánulásának egyik jeleként, azon belül pedig a bírósági épületek díszítésének egy új formájaként veszem szemügyre. Mielőtt bemutatom legjellegzetesebb példáit, először felvillantom a jelenség ma már hagyományosnak mondható előzményét, a rövid feliratokat.

- A HAGYOMÁNYOS, RÖVID FELIRATOK

A bírósági épületek homlokzatán, oromzatán vagy más jól látható helyén korábban is gyakran jelezték valamilyen szöveggel az ott zajló tevékenység egy-egy alapeszméjét.

Az „igazságszolgáltatás templomaként” felfogott épületeken így rendszerint az igazságosság jelentőségére és politikai szerepére utaltak. A Hauszmann Alajos által tervezett Igazságügyi Palotán (1896) például Zala György timpanonja alatt 1948-ig az volt olvasható,⁶ hogy *Iustitia Fundamentum Regnorum*: Az állam alapja az igazságosság. (7. kép) Nincs itt hely annak kifejtésére, hogy e magasztos gondolat – főleg magyar vonatkozásokban – megfelelt-e az igazság szokásos kritériumainak, vagy hogyan is kell azt érteni, az azonban biztos, hogy az épület megrendelője az ilyen szöveggel üzeni tudott mindazoknak, akik ránéztek: a szóban forgó esetben talán a tér átellenes oldalán, az ország

házában üléselő törvényhozóknak is. Budapesten ráadásul igen sokan ismerhették ezt a mondatot a bécsi Burg külső kapujáról, valamint I. Ferenc osztrák császár és magyar király érméiről, akinek ez volt a jelmondata. A szöveg vagy annak valamilyen változata a világ más részein is megtalálható bíróságokon vagy más épületeken: például egy neoreneszánsz stílusú bírósági épület különleges sarokdíszítő megoldásának részeként a németországi Bad Schwartauban, (9. kép)⁷ valamint a lengyelországi Gdansk óvárosában, az ún. Felső-kapun.⁸ (8. kép)

Nem von le semmit a gondolat értékéből, hogy ez van kírva a művészi alkotásokkal és jogi maximákkal bőségesen kidekorált milánói Palazzo di Giustizia falán is, amit az olasz fasiszta építészeti reprezentáció különleges példájának tartanak. (11. kép) A Marcello Piacentini által tervezett milánói Igazságügyi Palota (1932–1940) elülső homlokzatán a *IUSTITIA* felirat alatt ez olvasható: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere alterum non laedere,*

1. A Saint Louis-i járásbíróság épületének bejárata a Magna Charta egyik klauzulájával, valamint William Pitt és Edmund Burke gondolataival

suum cuique tribuere (A jogi előírások ezek: becsületesen élni, más nem bántani, mindenkinek megadni azt, ami neki jár). Ettől balra ez áll: *Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia iusti atque iniusti scientia* (A jogtudomány az isteni és emberi dolgok ismerete, tudománya annak, hogy mi a jogos és mi a jogtalan), a másik oldalon pedig ez: *Summus ad iustitiam; nati neque opinione sed natura constitutum est ius* (Az ember igazságosságra született, a jogot nem a vélekedés, hanem a természet alkotta meg).⁹

Az amerikai Legfelsőbb Bíróság 1932 és 1935 között emelt neoklasszicista épületén ugyancsak a modern társadalom, állam és jog fontos alapeszméinek sűrítményei olvashatók, két kiemelt helyen. Így a *Justice the Guardian of Liberty* (Az igazságosság a szabadság őre) felirat a keleti szárnyon, az *Equal Justice Under Law* (Egyenlő igazságszolgáltatás a jog alapján)¹⁰ pedig a nyugati oromzaton (10. kép), ahol a főbejárat is található, a *fascest* tartó „római légios katonák” alatt. A nyugati oromzat szobrászati megjelenését egyébként Robert Ingesoll Aitken tervezte, aki a római légiosok körében egy katonára képében megjelenítette az egész épület tervezőjének, Cass Gilbertnek a vonásait (ő a bal oldalon a harmadik katonára) és önmaga portéját is (ő a jobb oldali harmadik alak).

Van példa arra is, hogy egy ország minden bírósági épületében ugyanazt a szöveget jelenítik meg. Így Olaszországban minden tárgyalóteremben az van kiírva, hogy *La legge è uguale per tutti* (A törvény mindenkire egyenlően vonatkozik), (12. kép) amit egyes pulpitusokon még ezzel is megtoldanak: *La giustizia è amministrata in nome del popolo* (Az igazságot a nép nevében szolgáltatják).

A nyugat-európai középületeken igen gyakoriak a klasszikus jogi maximák és regulák. A hollandiai Gouda 1459-ben épült, eredetileg bíróságként is használt városházájának (23:19. kép) kapuja fölé például már 1695-ben odakerült az *Audite et alteram partem* (Hallgassátok meg a másik felet is!) felirat,¹¹ ami aztán Hollandiában meglehetősen gyakori lett. Ez látható például a XVIII. században épült Hágai városháza egyik belső ajtaja fölött is.

Egyes feliratok egy-egy komplett jog- vagy államfilozófia sűrítményei. Ezeknek persze osztoznuk kell az általuk felvillantott filozófiákról alkotott pozitív vagy negatív értékítéletekben; azaz vannak közöttük elgondolkodtatók és emelkedettek, de legfeljebb politikai jelszónak való naiv tételek is. Egy 1937-ben épült, ma már használaton kívüli floridai bíróság (Stuart, Martin megye) bejáratát például a következő, európaiak számára pártvezérek szájából ismert jelszószerűség díszítette: *One nation, one constitution, one people* (Egy nemzet, egy alkotmány, egy nép). Sokat mondóbb ennél az oklahomai járásbíróság 1937-ben épített *art deco* stílusú épületére felvésett szöveg, ami George Washington szavait hirdeti: *A government of wise, just, and constitutional laws discreetly & faithfully administered & obeyed* (A bölcs, igazságos és alkotmányos törvények kormányzatát észrevétlenül s hűségesen vezetik és követik is). Washington bölcsességei egyébként – teljesen érthető okokból – gyakran bukkannak fel az amerikai bíróságok falán. New York állam Legfelsőbb Bíróságának homlokzatán például ez olvasható: *True administration of justice is the firmest pillar of good government* (Az igazi igazságszolgáltatás a jó kormányzat legerősebb tartópillére). (20. kép) A gondolat az „alapító atya” és első elnök egyik 1789-es leveléből származik, ám azt az építészek 1913-ban egy kis nyelvbottalással vésték kőbe. Washington ugyanis – amint ezt egy filológus-jogász 2009-ben észrevette – abban a levélben nem „igazi” (*true*), hanem „helyes, megfelelő” (*due*) igazságszolgáltatásról beszélt. Mire ez kiderült, a kőbe vésett szöveg már ezernyi helyen felbukkant, gyakran komolynak tűnő tudományos művekben idézve is – miközben mostanában a tudósok arról cikkezgetnek, hogy mi a különbség a *true* és a *due* igazságszolgáltatás között.

A feliratok készítői a klasszikusoktól származó idézetek csábításának természetesen nem tudnak ellenállni. Ezért gyakori a *Salus populi suprema lex esto* szöveg feliratként való alkalmazása, melynek – minthogy eredetileg Cicero *de legibus*ából való¹² – elsősorban törvényhozási vagy igazgatási épületeken lehet helye,¹³ de megtalálható bíróságokon is. Így például az

amerikai Caruthersville-ben (Pemiscot megye központjában) és Bentonban (Scott megye központjában) a helyi törvényszékek épületein – mintegy mellékesen megjegyezve: két grizzly medve kíséretében.¹⁴

A hamburgi Justizforum 1907 és 1912 között emelt épületét – melyben számos bíróság működött, s ami ma is négy igazságszolgáltatási fórumnak ad helyt – Celsus szállóigévé vált szavai díszítik: *Jus est ars boni et aequi* (A jog a jó és a méltányos művészete). (13. kép) A kőbe vésett szép mondat egy *fascest* és kardot tartó, rendíthetetlenül szigorú tekintetű, de talán mondhatjuk így is: kissé „poroszos” *Justitia* alatt olvasható. Ez a *Justitia* akkor is itt ült, s a Celsusnak tulajdonított diktum akkor is olvasható volt itt, amikor az épületben a törvények nevében ropant nagy jogtalanságokat követtek el. Ezekre most felirat emlékeztet, figyelmeztetve a bírókat felelősségükre: *Wir gedenken der Opfer, die von 1933–1945 durch Richter und Staatsanwälte der Hamburger Justiz entrechtet, mißachtet, gequält, ihrer Freiheit beraubt und zu Tode gebracht worden sind. Ihr Leiden ist unsere Mahnung* (Emlékezünk azokra az áldozatokra, akiket 1933 és 1945 között a hamburgi igazságszolgáltatás bírói és ügyészei megfosztottak jogaiktól, akikkel helytelenül bántak, akiket megkínóztattak, megfosztottak szabadságuktól, és akiket halálra ítélték. Szenvedésük figyelmeztetés számunkra). (15. kép) Szerencsések azok az országok, már ha vannak ilyenek egyáltalán, ahol nem kell ilyen vagy ehhez hasonló emléktáblákat elhelyezni.

Ha lennének ilyenek, Magyarország nem ezek közé tartozna. Bár jobban belegondolva azt kell mondanunk, a világon sem sok hasonló táblát találunk. Tudjuk persze: nálunk a jogtalanságokat nem „az igazságszolgáltatás”, hanem egy-egy megtévedt vagy gonosz vérbíró szokta elkövetni. Ezért – amint azt a „magyar Bastille”-ban elhelyezett emléktábla mutatja (16. kép) – a múlt bevallásának és a bocsánatkérésnek nálunk egy kicsit más a tónusa. E fordulattal arra utalok, hogy a hivatkozott felirat azt jelzi: Nagy Imrét ebben az épületben ítélték el, ám az emléktábla szövegéből – mely az egykori miniszterelnök ítélethirdetés után mondott

szavait idézi fel – kihagytak egy rövidke mondatot. A táblán ez áll: *Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. [...] Kegyelmet nem kérek.* Ha valaki veszi a fáradságot, és utánanéző, rögtön látja, hogy a szövegből a következő mondatot hagyták el, bizonyára nem a hely hiánya miatt: *Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok.* A justizmordra való utalás elhagyása (még akkor is, ha a három pont korrekten jelzi ennek tényét) azért sajnálatos, mert egy kicsit meggyengíti az emlékezés őszinteségét, s ezzel az intézményi felelősségvállalás hitelét és súlyát. Vagyis a felirat úgy emlékezik, hogy nem figyelmezteti a kortársakat: a joggal ma is vissza lehet élni, s aki ezt teszi, annak viselnie kell a – legalábbis történelmi és erkölcsi – felelősséget. Másfelől elismerem: egy működő bíróság folyosóján még egy emléktáblán sem szerencsés arra utalni, hogy abban az épületben a jogi formák között már nagy jogtalanságokat is elkövettek. Az „okosabb” nemzetek és jogászársadalmak e problémát úgy oldják meg, hogy az ilyen emléktáblákat nem a bíróságok folyosóin helyezik el. Igaz, így többen látják, és ami rajtuk áll, nem csak a jogászok ügyének tűnik, de legalább nem kell szembesülni az imént jelzett problémával.

A justizmordokra egyébként sok helyen kifejezetten szerény méretű emléktáblák szoktak utalni, s még a „szerencsésebb sorsú országokban” is csak a nagyon régi, gyakran évszázadokkal ezelőtti időkből. A hosszú idő persze jelentheti ezt is: azért nincsenek újabban, mert tanultak belőle. Ilyen például az a tábla, amit a londoni Banqueting House-on helyeztek el, nem messze attól a helytől, ahol egy bizonyos bíróság ítélete alapján 1649-ben kivégezték I. Károlyt. A massachusettsi Dedhamban ugyancsak tábla jelzi (igaz, csak 2017-ben, és csupán a bíróság épületének udvarára felállítva), hogy ott ítélték el az olasz anarchista munkásvezetőket, Nicola Saccót és Bartolomeo Vanzettit. E téren a legemelkedettebb szövegű felirat Franciaországban található, bár az sem a bírósági épületben. Alfred Dreyfus – nem kifejezetten ar-

tisztikus, sőt művészi szempontból tragikusan gyatra – szobra mellett, amit szülővárosában, az elzász-lotharingiai Mulhouse-ban állítottak fel, egy tábla egyebek mellett ezt hirdeti: *L’Affaire Dreyfus symbolise la victoire du Droit et de la Vérité sur la raison d’Etat, elle incarne les droits de l’homme et exprime les valeurs de la liberté et de justice, d’éthique républicaine et patriotique* (A Dreyfus-ügy a Jog és az Igazság Államérdék feletti győzelmét jelképezi, megtestesíti az emberi jogokat, s kifejezi a szabadság, az igazságosság, a köztársasági és a hazafiúi erkölcs értékeit). A szép szöveg az ékeszólás erején túl talán annak köszönhető, hogy a szobrot nem a francia kapitány ártatlanként való elítélésének emlékére, hanem „rehabilitálásának tiszteletére” (*hommage à Alfred Dreyfus réhabilité*) állították fel. Vajon nálunk eszébe jutott-e bárkinek, hogy a rehabilitációs ítéletek harmincadik vagy egyéb évfordulóján hasonló táblát helyezzen el?

A klasszikusokhoz visszatérve megemlíthető a Szegedi Ítéletábla egyik ablakfülkéjében olvasható tábla is, melynek szövege az ifjabb Senecától származik: *Veritas numquam perit* (Az igazság sohasemvész el). (14. kép) Ezt persze a gyanútlan szemlélő – még ha nem is akarna feleslegesen filozofálni vagy filologizálni¹⁵ – akár ezzel is kiegészítheti: „igen, igen, de sokszor csak évtizedek múltán derül ki, kerül felszínre vagy vonja maga után a jogi következményeket.” Ahhoz ugyanis, hogy Senecának a jog világában is igaza legyen, az igazságszolgáltatás más résztvevőinek is résen kell ám lennie! Ezt mondhatnánk úgy is – egyébként az ügyészségekre kiírt, konkrétan pedig a szegedi ügyészség épületét is díszítő szöveget megidézve –, hogy *In servitute legum* (A jog szolgálatában) kell cselekednie. (17. kép)

Filozófiai magasságokba emelkedő klasszikus szövegek olvashatók az amerikai Saint Louis 1927-ben *art deco* stílusban épült bíróságának bejárata felett – egyenesen három is. (1. kép) Érdekeségük, hogy mindhárom az angol hagyományokhoz köti az amerikai jogot, de nem magához a *common law*-hoz vagy az angol nagy jogászokhoz, hanem inkább az annak hagyományaival összefüggő politikai

szellemhez. A bal oldali bejárati ajtó felett az 1215-ös Magna Charta Libertatum 40. klauzúljája áll: *To no one will we sell, to no one will we deny or delay right or justice* (A jogot és az igazságosságot senkinek sem adjuk el, senkitől sem tagadjuk meg, s azzal nem is késlekedünk), mely az angolszász világban gyakran a bírói eskü részét képezi.¹⁶ A középső ajtó felett William Pitt 1770-es parlamenti beszédéből származó alapigazság olvasható, amely szerint a jog a hatalomkorlátozás eszköze, a jogeszmé feladása pedig a korlátlan hatalom kezdete: *Where law ends, tyranny begins* (Ahol a jog véget ér, ott kezdődik a zsarnokság).¹⁷ A jobb oldali ajtó felett az amerikai bíróság látogatója Edmund Burke egyik – Warren Hastings 1788-ban kezdődött impeachment-eljárásában 1794-ben elmondott, tehát egy hatéves eljárást lezáró – védőbeszédéből vett bölcsességgel szembesül: *Law is security of every person that is governed and of every persons that governs* (A jog minden kormányzott és minden kormányzó számára biztosítékot jelent). A dogmatikus jogfilozófiák kárvallottjai számára afféle figyelmeztetésként utalok itt a szöveg eredeti környezetére is, ami azt mutatja, hogy a konzervatív gondolkodásnak ez az absztrakt jogi eszmével szemben egyébként szkeptikus apostola olykor kifejezetten természetjogi hurokat pengetett. A fentiekhez ugyanis 1794-ben még ezt is hozzátette: „Ez a biztosíték India népe számára, és ez a biztosíték Anglia népe számára is. A világon csak egyetlen jog létezik, ami minden más jogot irányít: a Teremtőnk joga, az emberiség, az igazságosság s a természet és a nemzetek joga.”¹⁸ S ezek után mondja Burke-ről valaki azt, amit a tankönyvek szoktak mondani!

William Pitt alapigazsága az amerikai igazságszolgáltatás és kormányzat számos más helyen is feltűnik: bírósági épületeken – például az 1991-ben megnyílt phoenixi Arizona State Courts Building homlokzatán – éppúgy, mint egyes tárgyalótermek falán, vagy az igazságügyi minisztérium (Department of Justice) épületének bejárata fölött.

• AZ ÚJ TREND KORAI ELŐFUTÁRA:
EGY BESZÉDES ÉPÜLET

Az amerikai Igazságügyi Minisztérium washingtoni épülete¹⁹ – melyet 2001-es felújítása során az egykori miniszterről, Robert F. Kennedyről neveztek el – a különös jogi bölcsességek gazdag tárháza. Nem bíróság ugyan, de bemutatása ide illik, hiszen ez az amerikai jogélet egyik központja és legbeszédesebb épülete. Feliratai részben olyanok, mint az eddig említettek, ám egy kicsit bőbeszédűek. Vagy akár azt is mondhatnánk: terjengősek, melyekről látszik, hogy nem klasszikusoktól, és nagyjából – vélhetően – nem is jogászoktól származnak. Ettől függetlenül alkalmasak lehetnek arra, hogy az amerikai kormányzati központban jövő-menő embereket meggyőzzék a jog fontosságáról. Talán ez is volt az elsődleges céljuk.

Az épületet 1931 és 1934 között emelték Milton B. Medary tervei alapján, 1929-es halála után üzlettársai, Clarence C. Zantinger és Charles L. Borie irányításával, s olyan sok feliratot vésték a falaira, hogy azt mondhatjuk: ez volt az új stílus első, idő előtti példája.

A Pennsylvania Avenue és a 10. utca találkozásánál, a sarki oromzaton (19. kép) ez a gondolat lepi meg a washingtoniakat:

Justice in the life and conduct of the state is possible only as first it resides in the hearts and souls of the citizens.

Az igazságosság az állam életében és gyakorlásában csak akkor lehetséges, ha először a polgárok szívében és lelkében lakozik.

A gondolat Platóntól ered, és gyakran idézik is, bár szó szerint tudomásom szerint nem található meg műveiben. Kétségtelen viszont, hogy tartalmilag platóni eszméről van szó, s még az is lehet, hogy ebben a formában szerepelt *Az állam* vagy *A törvények* című művének valamelyik korabeli amerikai kiadásában, esetleg egy régi Platón-kompendiumban. A 10. utcai bejáratnál egy egész kis értekezésfélét vésték a kapu fölé:

Justice is the great interest of man on Earth. Wherever her temple stands there is a foundation for social security general happiness and the improvement and progress of our race.

Az igazságosság jelentős emberi érdek. A Földön mindenütt, ahol áll a temploma, megvan az alapja a társadalmi biztonságnak, az általános boldogságnak, s fajunk fejlődésének és haladásának.

Ez Daniel Webstertől, az ellentmondásos XIX. századi kongresszusi képviselőtől és államférfitől, a Marshall-bíróságon gyakran fellépő ügyvédől származik.²⁰ A Pennsylvania Avenue és a 9. utca sarkán lévő vágott homlokzaton olvasható felirat ugyancsak egy egész jogfilozófiát tudat mindenkivel, aki arra jár:

Justice is founded in the rights bestowed by nature upon man. Liberty is maintained in security of justice.

Az igazságosság azokon a jogokon alapul, amelyekkel a természet ruházta fel az embert. A szabadságot az igazságosság biztonsága tartja fenn.

Ez a szöveg egyebek mellett azért érdekes, mert ebben a formában nem egy konkrét jogfilozófus konkrét művéhez köthető; azt – számomra legalábbis úgy tűnik – egy olyan, az 1920-as vagy az 1930-as éveiben tevékenykedő gondolkodó, egyetemi előadó vagy tankönyvíró fogalmazta, aki többek nézetét szintetizálta. Van benne „egy kis John Locke”, „egy kis Függetlenségi nyilatkozat”, s a szöveg intellektuális tónusa általában az újjáéledt természetjog azon felfogására emlékeztet, amit Roscoe Pound e tárgyú írásaiból ismerünk. Pound ezen írásai azonban nem sokkal az épület felépítése után születtek,²¹ így nem valószínű, hogy az ő szavait vésték az amerikai jogpolitika irányítóinak főhadiszállására. Az viszont valószínű, bár erre nincs szövegszerű bizonyíték, hogy ez a gondolat is attól a Hartley Alexandertől²² származik, akitől még két további²³ is található az épületen. Ezek – tartalmi helyességük ellenére – ugyanilyen körülményesek, eklektikusak és hosszadalmasak. Ime:

No free government can survive that is not based on the supremacy of the law. Where law ends tyranny begins. Law alone can give us freedom.

Semmilyen szabad kormányzat nem képes fennmaradni, amely nem a jog fensőbbségének elvén alapul. Ahol a jog véget ér, ott kezdődik a zsarnokság. Egyedül a jog adhat szabadságot számunkra.

Justice alone sustains society founded on the principles of right expressed in the natural laws administered by public officers.

Egyedül a természeti törvényekben kifejezett jog elvén alapuló igazságosság tartja fenn a társadalmat, melyet a közösség tisztviselői juttatnak érvényre

E fontos gondolatokat megfogalmazó, de mégiscsak terjengős szövegek persze nem annyira hosszúak, hogy ne férnének rá egy-egy Twitter-üzenetre. Manapság ugyanis ezt tapasztaljuk: a jelenlegi (2019/20) amerikai elnök jogot érintő politikai lépései ellen sokan azzal tiltakoznak, hogy a Department of Justice faláról leolvasott gondolatokat twittereznek szét ismerőseik között. A protestálás vitathatatlanul érdekes, új formája ez! A washintoni épületen mindazonáltal olvashatók gondolatilag kiérleltebb tömör textusok is. A Constitution Avenue felőli bejáratnál, a kapu felett például egy reliefen, (22. kép) melyet a német származású amerikai szobrász, C. Paul Jennewein készített, ez áll:

Lege atque ordine omnia fiunt.

Mindent a jog és a rend révén alkotnak meg.

Az idézet az idősebb Plinius egyik leveléből származik, s jellegében az előbbiek ellentéte: rövid, velős, hiteles. Ennek ellenére meglehetősen különös impressziókat kelt egy 1930-as évekbeli *art deco* stílusú domborművön. Ezen a Jog és a Rend eszméjét – viszonylag ritka mód – két férfi szimbolizálja: a bal oldalon álló (ő a *Jog*) kardot és törvénytekercset, a jobb oldalon álló pedig (ő a *Rend*) lándzsát tart a kezében, amely köré kígyó tekeredik. Mellettük egy-egy nőalak (a *Béke* és *Prosperitás* megtestesítői), középen

pedig a náluk fiatalabb ifjú *Opportunitás*, a jövő lehetősége. Az előkészületek során egyébként a korabeli művészeti közéletben vita bontakozott ki a férfialakok meztelenségével kapcsolatban, s a támadások miatt került rájuk – mint Jennewein fogalmazott: „vatikáni módra” – a fügefalevél. Az épületet díszítő szövegek kapcsán megemlítem még a common law-ból kinövő jogi gondolkodást megalapozó bölcsek körében is számon tartott Francis Bacon dictumát. Ez a felirat – figyelembe véve Bacon annak kapcsán kifejtett gondolatainak jelentőségét is²⁴ – igen szerényen húzódik meg egy oldalsó ajtó fölött:

The place of justice is a hallowed place.

A törvénykezés helye szent hely.

E sokféle értelemben parancsoló mondat több amerikai bíróságon is feltűnik – egyebek mellett a legnagyobb amerikai bírósági épület, a Saint Louis-i (Missouri állam) ún. Thomas F. Eagleton szövetségi bíróság (2000) előcsarnokában. Ezt csak azért emelem ki itt ilyen hangsúlyosan, mert az egyik a debreceni bíróságunk (2016) feliratos megoldása, melyre még visszatérek, építészetileg nagyon hasonlít az Eagleton-épület ezen megoldásához. Biztosra vehetjük persze, hogy itt nem valami hatásról vagy átvételről van szó, de e párhuzamosság szép példája annak, hogy egy-egy különleges megoldás egymástól függetlenül egymástól több ezer kilométernyi távolságra is megszülethet.

*

Mint említettem, az utóbbi két, két és fél évtizedben elterjedt gyakorlat sajátossága nem abban áll, hogy feliratokkal díszítik az igazságszolgáltatás épületeit, hanem abban, hogy nagy mennyiségű szöveget írnak fel a falakra. Olyan sokat, hogy az már-már sokkolja, de legalábbis meglepi a látogatót. Most ennek bemutatására térek át, három jellegzetes példával – Lengyelország és az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának épületeivel, valamint a Debreceni Járásbíróság épületével és az azzal szomszédos Ítéltábla egyik tárgyalótermével – támasztva alá állításomat.

- VARSÓ: AZ ÉRCBE ÖNTÖTT RÓMAI JOG

A feliratokkal díszített bírósági épületek egyik legérdekesebb – s a modern építészet szempontjait figyelembe véve akár szépnek is mondható – példája Varsóban található. (2. kép) Az épület a *Sąd Najwyższy*, a lengyel Legfelsőbb Bíróság székhelye, de itt működik az ún. Fellebbviteli Bíróság és a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete is. A Legfelsőbb Bíróság a lengyel igazságszolgáltatás legmagasabb szintű bírósága, mely a 2017/18-as alkotmányos válság óta jogpolitikai harcok középpontjában áll. Székhelye előtt az utóbbi években gyakoriak voltak a tüntetések. A tömeg azonban – rendhagyó időket élünk! – nem a bírósági döntések ellen, hanem a bírókért és a jogállamért emelte fel szavát, mert a válságot formailag a bírók kötelező nyugdíjkorhatárának váratlan megváltoztatása, s főleg az ez alóli felmentés lehetőségének önkényesnek mondott szabályozása robbantotta ki. Ha Mick Jagger 75 évesen is koncertezhet, miért ne ítélezhetnének a lengyel bírók 65 évesen? – kérdezték néhányan a tiltakozók közül. Meglehetősen különös volt látni, hogy a tüntetők „Konstytucja!” (Alkotmány!) felirattal jogállamot és alkotmányosságot követeltek (27. kép) egy olyan épület előtt, amit Justinianus *Digestájából* vett regulákkal díszítettek, hogy Cicero, Seneca, Macrobius és Varro aforizmáit még ne is említsem itt.

Az épület. Az épület a varsói Krasiniski téren, az óváros szomszédságában található. E tér korábban is a lengyel jogélet központja volt: a legmagasabb szintű bíróság a II. világháború előtt a térnek nevet adó, XVII. századi Krasiniski-palotában székelt, a Fellebbviteli Bíróság pedig az ennek szomszédságában lévő (1944-ben lerombolt) Badeni-palotában működött. A háború idején a tér a varsói gettó és a város közötti összekötő zóna része volt, így egyéb épületei megsemmisültek – aki csak egy kicsit is ismeri a háború történetét, tudja, hogy miért és hogyan. A teret határoló Długa utcában, de a bírósági épülethez csatlakoztatva található az 1944-es varsói felkelés 1989-ben emelt emlékműve

(amit szocreál stílusa miatt sokszor kritizálnak, ám ami mégiscsak Varsó egyik leglátogatottabb emlékhelye)²⁵, (25. kép) valamint – azzal szemben, de inkább az egykori óvároshoz közel – a lengyel hadsereg különös egyháztörténeti kalandokat átélt temploma is. (21. kép)

A mai bíróság modern épületét 1996 és 1999 között emelték Marek Budzyński és Zbigniew Badowski tervei nyomán. Hatalmas tömbjének méreteit jól jellemzi, hogy az L alakú épület egyik szárnyának második emelete alatt egy háromsávú forgalmas út halad át. (18. kép) Az épületet a tér felőli oldalon és az emlékműnél 76 oszlop díszíti, (23. és 24. kép) melyeket a belső udvarokon és hátul néhány további egészít ki. A *kolonnádszerű* oszlopsor inkább díszítmény, s nem valóságos teherhordozó. Az oszlopok törzsén hosszában futó rovátkák (*kannelúrák*), az oszlopfőkön egységes, stilizált mérleg-díszítés. A bejárat – amit az épület tömbjéhez képest meglehetősen kisméretű, különleges üvegvitri-nes díszítéssel és egy pánclétermen ajtajára emlékeztető kapuval láttak el – a Krasiniski-palotával szemben található. Napfényes időben a palota gazdagon díszített barokk homlokzata a tér felőli oldalon a modern épület hatalmas zöldeskék üvegfalán tükröződik vissza. (28. kép) Az átellenes, gyakorlatilag a hátsó oldalt egy udvarszerű beugróban három bronzból kiöntött, kariátida díszíti. (26. kép) A *hit*, a *remény* és a *szeretet* erényeit szimbolizáló nőalakok – akik (az erkölcssteológiai hagyomány szempontjából meglehetősen fura, bár esztétikai szempontból elfogadható módon) egy sekély medence vizén, illetőleg annak szélén álldogálnak – Jerzy Jucz-kowicz lengyel szobrász alkotásai.

A feliratokról – általában. Az épület különlegessége, hogy az oszlopokat 86 római jogi regula, maxima, jogelv, közmondás és bölcsesség²⁶ díszíti. (29–32. kép) A szövegeket valójában nem „kőbe vésték”, hanem valamilyen fémötvetből öntötték ki, és felerősítették az oszlopokra. Az oszlopok egy részét az oxidált rézre emlékeztető zöld színnel „antikizálták”, mintha eső áztatta volna a fémeket, ami beszínezte az oszlopokat. Néhány oszlopon, például a bejáratnál több felirat is található, néhányon pedig nincs

szöveg. A latin és lengyel nyelven olvasható feliratokat a Varsói Egyetem professzora, Witold Wołodkiewicz és az általa vezetett szakértő bizottság állította össze elsősorban római jogi források alapján, két esetben a régi lengyel jogból és jogéletből származó idézetekkel is kiegészítve a római jogi anyagot. Az oszlopokon a lengyel szöveg alatt, de attól eltérő tipográfiával közölték a forrásokat is, ami vitathatatlanul a díszítés szakszerűségét sugallja. A regulák és maximák kiválasztásánál figyelemmel voltak mai használatukra és a modern jogi szövegekben való előfordulásuk gyakoriságára is.²⁷

A bejáratánál jobb kéz felől Celsus azzal kapcsolatos meghatározása fogadja az érkezőt, hogy mi a jog, amit a kapu másik oldalán rögtön a joggal való visszaélés általános tilalma egészít ki:

Ius est ars boni et aequi (D.1.1.1 pr.)

A jog a jó és a méltányos művészete. [35]²⁸

Male nostro iure uti non debemus (Gaius 1.53)

Jogunkat nem szabad rosszra felhasználni.²⁹ [34]

A fennkölt szavakat és a tiltást a bejárat felőli belső oldalon szakjogi jellegűnek tűnő maximák követik:

Secundum naturam est commoda cuiusque rei eum sequi, quem sequentur incommoda (D.50.17.10)

Természetszerű, hogy a hasznok azt illessék, aki a terheket viseli.³⁰ [69]

Ambulatoria est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum (D.34.4.4)

Az örökhagyó akarata életének utolsó pillanatáig változtatható.³¹ [70]

A bejárat mögötti belső terekben is vannak feliratok. Ezeket három, mára jogelvvé sűrűsödött regula és egy, a XII táblás törvényből származó, ugyancsak általánosítható perjogi (mai kifejezéssel: a tárgyalást megelőző eljárásokat, valamint a peres felek kötelezettségeit megfogalmazó)³² előírás olvasható:

Impossibile nulla obligatio est (D.50.17.185)

Lehetetlenre senki sincs kötelezve. [82]

Si in ius vocat, ito (Lex XII tab.)

Ha perbe hív, menni kell. [83]

Ignorantia iuris nocet, ignorantia facti non nocet (ad D.³³ 22.6.9 pr)

A jog nem ismerése káros, a tények nem ismerése nem az. [84]

Lex posterior derogat legi priori (ad D.1.4.4)

A későbbi törvény lerontja a korábbi törvényeket. [85]

Az elsőként említett elvet – mely ma az *ad impossibilia nemo obligatur* változatban talán ismertebb – a modern jogrendszerekben a jogállamiság alapelveként tekintik, s úgy szokták emlegetni, mint a „jog nem kötelezhet lehetetlenre” (nem írhat elő olyasmit, ami nem teljesíthető), vagyis az „amit kell, azt lehet” követelményét. Fordítják így is: „lehetetlen szolgáltatás nem lehet kötelem tárgya”.³⁴ A sor végén említett maximát ugyancsak „örök érvényűnek” – és a *lex superior derogat legi inferiori* (a magasabb szintű jogszabály lerontja az alacsonyabb szintűeket) tétellel együtt – a modern jogrendszerek strukturális elvének tekintik. Ezeket annak ellenére is elfogadjuk, hogy nálunk például a magyar Alkotmánybíróság – egy szabadon jogfilozófálgató pillanatában (és szerintem vitatható módon) – azt állította: ezek az elvek a jogállamiság viszonyai között már nem érvényesek.³⁵ Az ún. *ignoranti iuris nocet* tétel többféle változatban is ismert. Például *regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere* (szabály, hogy a jog nemtudása kinek-kinek árt, a tények nemtudása viszont nem árt).³⁶ Kevésbé pontos formában – így a *nemo censetur ignorare legem* (kb. senkiről sem feltételezzük, hogy nem ismeri, azaz semmibe veszi a jogot, ezért senki sem védekezhet a törvény nem ismeretével) – állítólag már a latinra fordított Arisztotelész-szövegekben is szerepelt. Általában attól függően idézik és értelmezik, hogy milyen jogi kérdést akarnak vele szemlél-

tetni: eredetileg az ügyleti hibák, s azon belül a jogbeli és a ténybeli tévedés különböző következményeinek a magyarázatára szolgált, ahol arra utalt, hogy a tények ismeretének hiánya bizonyos feltételek mellett mentségül elfogadható, sőt alapul szolgálhat az ügylet megtámasztására is. A joggal kapcsolatos tudatlanság következményeire vonatkozó formája – *ignorantia legis neminem excusat* (a törvény nem ismerése senkit nem mentesít [a felelősség alól]) – általános jogelv. Nos, ilyen és ehhez hasonló gondolatok jutnak azok eszébe, akik a Krasziński tér felől belépnek a *Sąd Najwyższy* épületébe. A fentiek azonban pusztán ízelítőt adnak abból, hogy a római jog miként öltött látható alakot 1999-ben a Visztula partján. Az alábbiakban, a hely hiánya által kényszerítve, kommentár nélkül igyekszem bemutatni az oszlopokra került klasszikus jogi tudást.

A regulák özöne. A regulák, bölcsességek és maximák az északi oldalon, az épület Świętojerska utca felőli részén, a Krasziński-palotával csaknem érintkező sarkon (34. kép) kezdenek sorjázni. Itt kezdve a szemlélődést, tizenegy komoly szabály lepi meg a járókelőt:

Qui munus publice mandatum accepta pecunia ruperunt, crimine repetundarum postulatur (D.48.11.9)

Akik pénzt fogadnak el azért, hogy lehetetlenné tegyék egy közfeladat ellátását, zsarolás miatt felelnek.³⁷ [1]

Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt (D.1.3.23)

A legkevésbe sem szabad másként értelmezni azt, aminek egyszer már biztos értelmezése volt. [2]

Qui non facit quod facere debet, videtur facere adversus ea, quia non facit (D.50.17.121)

Aki elmulasztja megtenni azt, ami a kötelessége, mulasztása miatt úgy tekintendő, mint aki az ellenkezőjét cselekedte. [3]

Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis [iuris]³⁸ dispositio (ad D.9.2.32 pr)

Ahol ugyanaz a törvényi cél, ott ugyanazon jogi megoldásokat kell alkalmazni. [4]

Ius publicum privatorum pactis mutari non potest (D.2.14.38)

Magánjellegű megállapodások a közjogot nem változtathatják meg. [5]

Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat (D.50.17.1)

Nem a regulából ered a jog, hanem a [követett] jogszabályból lesz a regula.³⁹ [6]

In legibus magis simplicitas quam difficultas placet (I.2.23.7)

A törvényekben az egyszerűség többet ér a bonyolultságnál. [7]

Optima est legum interpretatio consuetudo (D.1.3.37)

A törvények legjobb tolmácsa a szokásjog. [8]

Ius civile vigilantibus scriptum est (D.48.8.24)

A magánjogot a figyelmesek és éberek számára írják.⁴⁰ [9]

2. A lengyel jogélet központi tere Varsóban: a Krasziński-palota (tervezte: Tylman van Gameren; 1677/83) és Legfelsőbb Bíróság épülete (tervezte Marek Budzyński és Zbigniew Badowski; 1996/99).

3. London: az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága a Parliáment téren, a Westminster-apátság és a Whitehall között

Leges ab omnibus intellegi debent (C.1.14.9)

A törvénynek mindenki számára érthetőnek kell lennie.⁴¹ [10]

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem (D.1.3.17)

A törvények ismerete nem pusztán azok szavainak tudása, hanem erejüknek és hatásuknak⁴² az ismerete. [11]

A Świętojerska és a Bonifraterska utca forgalmas kereszteződésében, ahol a gépkocsik is áthajthatnak az épület alatt, mind a tér felőli, mind a másik oldalon 2-2 oszlop áll. Bár itt elsősorban gépkocsik közlekedhetnek, van járda is, s aki arra sétál, azt a feliratok a következőkre figyelmeztetik:

Placuit in omnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem (C.3.1.8).

Az igazságosság és a méltányosság elve minden ügyben elsőbbséget élvez a sztrikt jog szigorával szemben. [12]

Non omnis vox iudicis iudicati continet auctoritatem (C.7.45.7 pr.)

Nem minden a bírói autoritás hangja, amit az ítélet tartalmaz. [13]

Advocatorum error litigatoribus non noceat (C.2.9.3 pr.)

Az ügyvédek hibája ne az ügyfelet károsítsa! [14]

Incivile est nisi tota lege perspecta una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere (D.1.3.24)

A törvény valamely egyedi rendelkezése alapján, de egészének vizsgálata nélkül, helytelen ítéletet alkotni vagy tanácsot adni.⁴³ [15]

Az átjáró után a tér felőli északi oldalon az első tizenegy feliratos oszlop még négygel folytatódik. (A legbelső sarokban álló ötödik oszlopon nincs felirat.) Aki erre sétál, ezt találja:

Iura non in singulas personas, sed generaliter constituantur (D.1.3.8)

A törvényeket nem egyesek számára, hanem mindenki számára készítik. [16]

Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti potest (D.50.17.202)

A *ius civile* körében minden definíció veszélyes: kevés ugyanis az olyan, amelyet nem lehetne a visszájára fordítani. [17]

Satius enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari (D.48.19.5 pr.) Jobb egy bűnöst ítélet nélkül hagyni, mint egy ártatlant elítélni. [18]

Nullus videtur dolo facere, qui iure suo utitur (D.50.17.55)

Aki jogait gyakorolja, annak nem áll szándékában ártani.⁴⁴ [19]

Az épület Krasziński téri homlokzatán a főbejáratától balra lévő tíz oszlopra – melyek között egy másik bejárat is található a Fellebbezési Bíróság számára – a következő tizenhárom ércbe öntött maximát szerelték fel:

Nemo enim in persequendo deterioorem causam, sed meliorem facit (D.50.17.87)

Senki sem esélytelenebbé, hanem inkább esélyesebbé teszi az ügyét azáltal, hogy perel. [20]

Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia (D.1.1.10.2)

A jogtudomány az isteni és emberi dolgok ismerete, tudománya annak, hogy mi a jogos és mi a jogtalan. [21]

Dolum malum facit qui ex aliena actura lucrum quaerit (D.14.3.17.4)

Csalárdságot követ el az, aki a másik kárából magának hasznot szerez. [22]

Is damnum dat, qui iubet dare (D.50.17.169)

Aki parancsot ad a károkozásra, az maga károkozó.⁴⁵ [23]

Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem (D.12.6.14)
Az felel meg ugyanis a természetes méltányosságnak, hogy senki sem gazdagodhat más kárára. [24]⁴⁶

Nulla pactione effici potest, ne dolus praestetur (D.2.14.27.3)

Semmilyen megállapodás nem biztosíthatja, hogy a csalárdság elkövetője ne legyen felelős. [25]

Reformatio in peius iudici appellato non licet (D.49.1.1 pr)

A fellebbviteli bíró nem változtathatja meg a büntetést az elítélt terhére.⁴⁷ [26]

Nemo auditur propriam turpitudinem allegans (ad C.7.8.5)

Arról senkit sem lehet hallani, hogy saját bűnére hivatkozik. [27]

Ez utóbbi regulát⁴⁸ gyakran együtt értelmezik egy másikkal: *in pari causa turpitudinis cessat repetitio* (ahol mindkét fél bűnös, ott senki sem követelhet kártérítést), s általában az erkölcstelen magatartás fejében adott díjazás visszakövetelhetetlenségére utaltak vele. Például arra, hogy magánjogi úton nem követelhető vissza a megvesztegetés céljából adott pénz, a bűnöst tetten érő személynek a hallgatásért adott összeg, vagy – a jó erkölcsbe ütköző szerződés érvénytelenségét feltételezve – a prostituált részére adott díj. A modern jogászok úgy tartják, hogy az összefügg a szerződés érvénytelenségének problémájával és a „saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat” elvvel is. De nem időzhetünk el itt ilyen jogelméleti érkességéknél, s inkább folytatom:

Cogitationis poenam nemo patitur (D.48.19.18)

Senkit sem büntetnek pusztán a szándékért [ti. azért, mert a bűnre gondol]. [28]

Dolus non praesumitur (D.22.3.18.1)

Ne vélelmezzük a szándékosságot!⁴⁹ [29]

Cessante ratione legis, cessat ipsa lex

(ad D.35.1.72.6)

Amikor megszűnik annak értelme [indoka, indokoltsága], a törvény megszűnik létezni.⁵⁰ [32]

Cum in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quaestio (D.32.25.1)

Amikor a szavakban semmilyen kétértelműség nincs, tilos a végrendelkező akaratának vizsgálatát perben felvetni. [33]

Az imént említettek sorában találjuk a régi lengyel jogból és jogéletből származó két textust is. Az egyik az egykori tárgyalótermek szokásos felirata volt mint a bíró számára szóló felszólítás, a másik pedig a kis túzással „lengyel *habeas corpus*nak” mondható privilégium, az egykori Lengyel Királyság és Lengyel–Litván Államközösség röviden csak *neminem captivabimus*ként ismert alapjoga. Eszerint az uralkodó semmilyen nemesembert nem tartóztathat le és nem büntethet meg bírói ítélet nélkül. E kiváltságot Władysław Jagiełło [II. Ulászló] király adta meg a lengyel nemeseknek az ún. jedlniai (1430) és a krakkói (1433) törvényekben, amelyek Lengyelország felosztásáig (1772/95) hatályban maradtak, sőt 1791-ben ideiglenesen ki is terjesztették a királyi városok tulajdonjoggal bíró polgáraitra is.

Iustitias vestras iudicabo.

Igazságosan ítélek.⁵¹ [30]

Neminem captivabimus nisi iure victum.

Senkit nem tartóztatunk le bírói végzés nélkül. [31]

A bejáratot díszítő, fentebb már említett négy felirat után, a Krasiński tér felőli oszlopsoron további tizenhárom, a belső oldali feliratokat is figyelembe véve huszonegy római jogi szabály, regula, maxima és egyéb jogi okosság olvasható.

Az első lényegében a kodifikált törvényjog fölényét kívánja biztosítani a precedensekből építkező joggal szemben, a második és a negyedik a felvilágosodás óta minden civilizált büntetőjogi rendszer alapelve, a harmadik pedig a

természetjog kissé csalóka igazolása (amennyiben egy hosszabb regulának csak második felét emeli ki),⁵² megfelelően annak jelzéséről, hogy a rómaiak nem mindenben, nem mindig és nem feltétel nélkül (azaz nem akárhogyan) voltak a természetjog hívei. Az ötödik a „volenti non fit iniuria” elvét fogalmazza meg, azt állítva, hogy az akarat nem összeegyeztethető a jogtalansággal.⁵³ A hatodik rövidege ellenére az egyik nehezebben visszaadható értelmű *maxima*, amely azt sugallja, hogy a törvény néha a szigorú, sőt kegyetlen, de ez a törvény, azaz: a törvény mindenkire és mindig kötelező, mert törvény. Íme:

Non exemplis, sed legibus iudicandum est
(C.7.45.13)

Nem példák alapján, hanem törvények szerint kell ítélni. [36]

Nulla poena sine lege ([vö.]⁵⁴ D.50.16.131.1)
Nincs büntetés törvény nélkül. [37]

Quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt (D.50.17.32)
A természetjog szerint minden ember egyenlő. [38]

Delicta parentum liberis non nocent
(ad C.6.7.2 pr)
A gyermekeknek nem árthatnak a szülők bűnei. [39]

Nulla iniuria est, quae in volentem fiat
(D.47.10.1.5)
Nem követnek el jogtalanságot azzal szemben, aki akarja a dolgot. [40]

Dura lex, sed lex (ad D.40.9.12.1)
Szigorú törvény, de törvény. [41]

Az oszlopokra felkerültek olyan bonyolult problémákra utaló jogelvek is, amelyeket itt még csak kommentálni sem lehet. A következőt például gyakran csak módosítva vagy leegyszerűsítve szokták felidézni. Például így: *quod omnes tangit, ab omnibus approbetur* (ami mindenkit érint, azt mindenkinek jóvá kell hagynia). Ezt

sokan azért egyszerűsítik le, mert eredetileg magánjogi elv volt, s mai kifejezéssel élve: a társasági jogra vonatkozott, a középkorban azonban a formálódó közjog részévé vált, ám e minőségében már mást jelentett.⁵⁵ E bonyolult elv a következő:

Quod omnes similiter tangit, ab omnibus comprobetur (C.5.59.5.2)

Ami mindenkit hasonlóan érint, azt mindenki megvizsgálhatja. [42]

Más maximák azzal okoznak gondot, hogy a modern nyelvekben nehéz megadni pontos jelentésüket. Ezek közül a legismertebb talán Cicero diktuma, amit Szalay László hajdanán így magyarított: „fő jog – fő jogtalanság”.⁵⁶ Ez persze ma már érthetetlen volna (s talán eredetileg is az volt). A Földi–Hamza-féle római jogi tankönyv értelmezve adja meg jelentését: „a legteljesebb mértékben alkalmazott, ill. gyakorolt jog vezet a legnagyobb mértékű jogtalansághoz”.⁵⁷ Ez teljesen pontosan visszaadja a jelentést, bár nem felel meg a szószerintiség elvének. Ezért én ezzel kísérletezek:

Summum ius summa iniuria (Cicero, *de off.* 1.33)
A legteljesebb jogszerintiség vezet a legnagyobb jogtalansághoz [43],

tudva persze, hogy ez sem szó szerinti, ráadásul a „jogszerintiség” sem közkeletű szó, és csak úgy van értelme, ha azt jelenti: „formailag” a „legteljesebb mértékben alkalmazott” szabály. A többit már nem is kommentálom, mert nincs itt arra hely.

Alienus dolus nocere alteri non debet
(D.44.4.11 pr.)

Egyvalaki rosszhiszeműsége nem árthat egy másiknak.⁵⁸ [44]

Res iudicata pro veritate accipitur (D.50.17.207)
Az ítélt dolgot igazságként kell elfogadni. [45]

Legem brevem esse oportet (Seneca, *ep.* 94.38)
A törvénynek rövidnek kell lennie. [46]

In omnibus quidem, maxime tamen in iure aequitas spectanda sit (D.50.17.90)

A méltányosságnak mindenütt, de különösen a jogban érvényesülnie kell. [47]

Vanae voces populi non sunt audiendae (C.9.47.12)

A nép üres beszéde nem érdemel figyelmet. [48]

Ne quis absens puniatur (D.48.17.1 pr)

A bíróság elé nem állítható távollévót nem lehet megbüntetni. [71]

Reus excipiendo fit actor (D.44.1.1)

Perbeli kifogást emelve az alperes felperessé válik.⁵⁹ [72]

Libera matrimonia esse antiquitus placuit (C.8.38.2)

Ősidők óta úgy tartják, hogy a házasság szabad.⁶⁰ [73]

Ne eat iudex ultra petita partium (ad D.10.3.18)

A bíró nem terjeszkedhet túl a felek kérelmén. [74]

Nullus idoneus testis in re sua intellegitur (D.22.5.10)

Senki sem lehet hiteles tanú a saját ügyében. [75]

Venire contra factum proprium nemini licet (ad D.1.7.25)

Senki sem cselekedhet saját korábbi magatartásával ellentétesen [76]

Prior tempore potior iure ([vö.] C.8.17.3)

Az időben előbbi jogilag erősebb. [77]

Sententia facit ius inter partes (ad D.5.2.17.1)

Az ítélet jogot teremt a felek között. [78]

S akinek mindez még mindig nem lenne elég, az a kariatidák mögötti hátsó udvaron is talál maximákat. A jogrendszerek általánosan elfogadott, sokak szerint természetjogi eredetű és erejű elve – a *pacta sunt servanda* – például itt

olvasható. Különös, hogy ez jogbiztonsággal is kapcsolatos fontos maxima az épület hátsó oldalához került. Annyit talán ki lehet itt emelni, hogy a jogbiztonságba eredetileg hangsúlyosan beleértették a kereskedelmi forgalom biztonságát is, s a maximát a modern jogokban egy érdekes kiterjesztéssel is értelmezik. Azzal, hogy azt is jelenti: a kötelmi jog terén nincs szerződési típus-kényszer. Általánosan elfogadott „párjával” – a „dolgok jelenlegi állására” (*clausula rebus sic stantibus*), vagyis az előre nem látható körülmények megváltozása vonatkozó záradékkal – együtt újabban megalapozó jellegűnek tekintik a nemzetközi jog terén is. Megfogalmazza az 1969-es Bécsi egyezmény is (vö. 26. cikk), s többen úgy vélik, hogy levezethető az ENSZ Alapokmányának preambulumból és több cikkéből.⁶¹ A *pacta sunt servanda* jelentős szerepet játszik Hans Kelsen joglépcső-elméletében is. Mellette egy ugyanilyen fontos jogelv olvasható a bírók feladatáról, valamint jog és az idő összefüggéséről.

Pacta sunt servanda (ad D.2.14.7.7)

A megállapodásokat teljesíteni kell. [61]

Nostrum est iudicare secundum allegata et probata (ad D.1.18.6.1)

A bírónak az előadott állítások és a bizonyítékok alapján kell döntenie. [62]

Lex retro non agit (ad C.1.14.7)

A jog [időben] nem hat visszafelé. [63]

Az épület hátsó frontján, a mélygarázsokba vezető gépkocsilejárat után még mindig találunk velős mondásokat. Itt két jogi közmondássá vált követelményt olvashatunk.

Salus populi suprema lex esto(Cicero, *de leg.* 3.8)

A legfőbb törvény a nép üdve legyen.⁶² [59]

Hominum causa omne ius constitutum sit (D.1.5.2)

Minden törvényt az emberek kedvéért alkottak. [60]

Nos, szinte lehetetlen nem hozzáfűzni ezekhez egy kommentárt az épület környezetének egykori múltjára vonatkozóan. Ugyanis itt, pár méterrel az épület mögött kezdődött az egykori varsói gettó (*Pomniki granic getta w Warszawie*); melynek falára most az aszfalton futó csík és egy dombormű emlékeztet. Bár nem hiszem, hogy a tervezők kifejezetten ezt akarták volna elérni a szövegek elhelyezésének megtervezésekor, de meglehetősen különös, már-már bizarr érzés ezen a helyen Cicero és Hermogenianus bölcsességeit olvasni. Az előbbi ugyanis az emberek szélesebb körére kiterjedő örök szociabilitást, az utóbbi pedig „a jog humanista finalitását”⁶³ fejezi ki.

Végül, az épület déli homlokzatán, a varsói felkelés emlékműve felőli oldalon is olvasható tizen-egynéhány maxima, melyek – ma így mondhatjuk – a jog értékösszefüggéseit emelik ki. Itt találjuk Ulpianus közismert, a jog és igazságosság viszonyával kapcsolatos tételét, amit a modern nyelveken attól függően szövegezzünk, hogy miként értelmezzük és mire is vonatkoztatjuk a *iust*.⁶⁴ Egy másik regula a jog és erkölcs szabályainak eltérésére és a két normarendszer

ennek ellenére is összetartozó jellegére utal, amit kissé sejtelmesen (s ezért pontatlanul, de mégis meggyőzően) mondanak úgy is, hogy „nem mindent szabad, amit lehet”. Egy harmadik aforizma az V. századi római nyelvész, Macrobius *Saturnalia* című művéből származik,⁶⁵ s a két normarendszer eltérésének és összetartozásának a jogfejlődés szempontjából is tanulságos jellegét emeli ki. Az alább negyedikként sorolt kérdés formájú állítás pedig a jog és az állam Cicero által kiemelt szoros összetartozását, valamint a jognak az államban betöltött nélkülözhetetlen szerepét⁶⁶ hangsúlyozza.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi (D.1.1.10 pr.)

Az igazságosság állandó és örökös törekvés arra, hogy mindenkinek megadjuk az őt megillető jogot. [49]

Non omne quod licet honestum est
(D.50.17.144 pr.)

Nem minden tisztességes, amit szabad. [50]

4. A Legfelsőbb Bíróság könyvtárának több emeletnyi belső tere a feliratok paneljeivel

Leges bonae ex malis moribus procreantur (Macrobios sat. 3.17.10)

A jó törvények a rossz erkölcsökből születnek. [51]

Quid est enim civitas nisi iuris societascivium (Cicero, *de re publ.* 1.49)

Mi volna ugyanis az állam, ha nem a polgárok jogi közössége? [52]

Ugyanezeket a témákat körkörös módon bővítve és elmélyítve, itt-ott a jog jogi jellegére is visszautalva Varsóban járva a következőket olvashatjuk még:

Legem bonam a mala nulla alia nisi naturae norma dividere possumus (Cicero, *de leg.* 1.44)

A jó törvényt a rossztól sehogy másképpen nem tudjuk elválasztani, csakis a természet zsinórmértéke alapján.⁶⁷ [53]

Vim vi repellere licet (D.43.16.1.27)

Erőszakot szabad erőszakkal visszaverni.⁶⁸ [54]

Silent leges inter arma (Cicero, *pro Mil.* 4.11)

Háború idején hallgat a jog.⁶⁹ [55]

Onus est honos qui sustinet rem publicam (Varro, *de I.I.* 5.73)

A becsület terhe tartja fenn az államot.⁷⁰ [56]

Libertas inaestimabilis res est (D.50.17.106) A szabadság értéke felbecsülhetetlen. [57]

Cedant arma togae (Cicero, *de off.* 1.77)

Az erőszak hátráljon meg a tóga [ti. a törvény] előtt! [58]

Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere (D.50.17.29)

A keletkezéskor meglévő érvénytelenséget az idő múlása nem orvosolja [64]

In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur (D.50.17.12)

A végrendeleteket lehetőleg a végrendelezők akaratának megfelelően kell értelmezni. [65]

Nemo est iudex in propria causa (ad C.3.5.1)

Senki sem lehet bíró a saját ügyében. [66]

Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet (D.50.17.54)

Senki sem ruházhat át másra több jogot, mint amennyivel rendelkezik. [67]

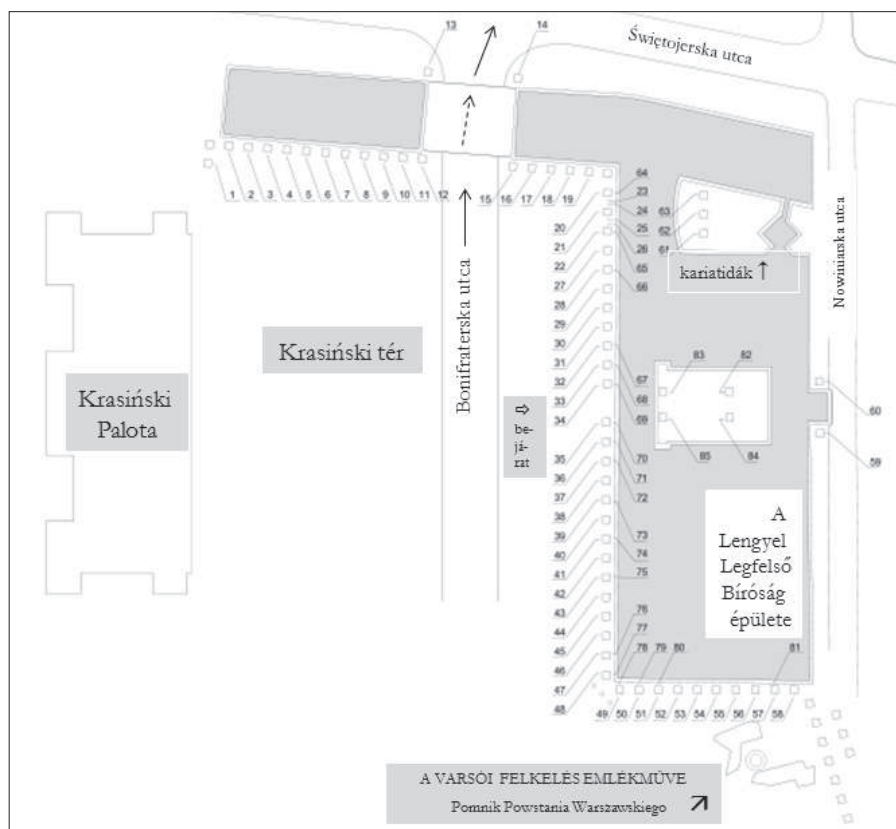
In dubio pro reo (ad D.50.17.125)

Kétség esetén a vádlott javára. [68]

Azon Varsóban járó magyar jogászok és joghallgatók, akiknek latin- és/vagy lengyeltudása kívánni valókat hagy maga után, de e maximák tartalmán is eltűnődve szeretnék megismerkedni a lengyel Legfelsőbb Bíróság épületét, az alábbi térképábrát segítségével⁷¹ azonosíthatják a feliratokat (1. ábra).

Jóból is megárt a sok? Mindezek után megkerülhetetlen a kérdés: miként is értékeljük ezt a 87 regulával és jogi szólással kidekorált bírósági épületet? Annyit egészen biztosan kijelenthetünk, hogy nem mindennapi jelenségről van szó, hiszen a XX. század végén és a XXI. század elején a római jog ércebe öntött esszenciája jelenik meg egy lengyel nagyváros modern bíróságának épületén mint annak díszje. S bár a dolog a bíróságépítészet általános trendjeihez illeszkedik, amennyiben az elmúlt évtizedekben feliratok sok helyen átvették a képi díszítés helyét, a végeredmény ez esetben jóval több annál, mint amit az ornamentika esztétikája alapján mondhatunk.

Ez utóbbi vonatkozásban talán elég az építészek jellemzését felidézni: „A jog ritmusa – fogalmazott az egyik tervező a projektleírásban – szabályozza és irányítja az emberi élet ritmusát a közösségben. A »jogi oszlopok« ritmusa szabályozza és rendezi a teret. Ezek az oszlopok strukturálják az épület alakját, összefüggő egészzé teszik a múltat és a jövőt, s megformálják azt, ami tökéletes vagy esetlen, oda nem tartozó vagy közömbös.”⁷² Nos, az épület geometriailag változatos, de nem túl izgalmas vonalait fegyelmetten lezáró oszlopsor valóban felerősíti és fokozza annak ritmusát, s így rendezzi, sőt dina-

1. ábra: A varsói Krasinowski tér a lengyel Legfelsőbb Bíróság épületével

mizálja a teret. Budzyński egyébként e leírásban tovább is ment, s mint az önmagukat verbálisan is kifejező építészek esetén ez könnyen megeshik, szinte költőként találta fején a szöveget: „Az Igazság Szolgáltatására jellemző eljárások fő vonása – írta – a racionális tárgyyszerűség, a kifejezésbeli egyértelműség, az áttekinthetőség, valamint a humanista hivatalosságból következő döntés-készség és eltökéltség.”⁷³ El kell ismernünk, hogy műve – részben az oszlopaival, részben azonban a környezetet sajátosan viszsztatükröző hatalmas, már-már valószínűtlenül zöldeskék üvegtábláival együtt – kétségtelenül valami olyasmit sugall, amit megfogalmazott.

Ám az oszlopkon olyan sok jogi értelemben fontos gondolat kapott helyet, hogy azt szinte lehetetlen pusztán esztétikai, építészeti vagy városképi szempontok alapján értékelni. A jogászok – ideértve a gyakorló jogászokat, a római jogászokat és a jogi kultúra kérdéseire figyelő jogszociológusokat is – elkerülhetetlenül saját tudásuk és tudományuk, elvárásaik

és elfogultságaik alapján ítélik meg az épületet. A textuális díszítést a legvisszafogottabb kritikusok „érdekes kulturális jelenségnek” mondják,⁷⁴ mások meg arra utalnak, hogy e feliratok pusztán a posztmodern kortól idegen történelmi szimbólumok szöveges megismétlődései.⁷⁵ Akárhogy is legyen, az oszlopsor szinte mindenkit szenvedélyes, de legalábbis elkötelezett ítélet megfogalmazására ösztönöz.

A jogászai értékítéletek legvitathatóbb esete az, amikor valaki túlzásba viszi a „jogászokdást”: nem a jelenség szociológiai vagy kulturális dimenzióját nézi, hanem normatív értelmet keres benne. Az egyik elemző – Franciszek Longchamps de Bérier – például a feliratokat megvizsgálva annak megállapítását tekintette legfontosabb feladatának, hogy mely klasszikus jogelvek *hiányoznak* az oszlopkorról, majd pedig amikor rájött erre, a dolog tartalmi okát kereste a lengyel jogéletben.⁷⁶ (A hiányzó jogelv egyébként az *audiatur et altera pars* volt, amivel – mint jeleztem – a régi holland épülete-

ken gyakran találkozunk. Itt azonban valóban nem fordul elő az oszlopokon, s ebből a 2010-es évek politikai fejleményeit illetően sokféle következtetés levonható – talán Lengyelországban kevésbé, mint Magyarországon; megjegyezve, hogy Longchamps de Brier távolról sem olyan következtetésre jut, amilyenre mi jutnánk, ha komolyan vennénk ezt a módszert.)

E megközelítés már csak azért is kérdéses, mert az oszlopokra kerülő szöveg kiválasztásakor az építész-tervezők a feliratos díszítés ötletének felmerülésekor először a hatályos lengyel jogból vett szövegeket javasoltak „ércbe önteni”. A lengyel főbírók azonban figyelmeztették őket arra, hogy a jogszabályok szövegének változó-kony természete igen gyorsan alááshatja az elérni kívánt célt,⁷⁷ s amit ma a falakra vésnek, az néhány év múlva jogtörténeti kuriózum lehet. Ekkor vetődött fel, hogy római jogi regulákkal díszítsék az épületet, amelyek állandóak és változatlanok, vagy legalábbis többnyire ezt gondoljuk róluk. E regulák ugyanakkor, lett légyen bármilyen szerepük is a jogfejlődésben és a jogról való gondolkodásban, önmagukban és elvileg valóban a múlthoz kötötték volna azt a modern épületet, amelyben a jelenbeli legfontosabb jogvitákat döntenek el – ezért a módosított díszítő elgondolás kivitelezésekor még azt is figyelembe vették, hogy azok milyen gyakran fordulnak elő a mai jogi szövegekben, például a bírósági ítéletek indokolásaiban vagy alkotmánybírói érvelésekben.⁷⁸ A latin jogi maximum mai jogász érvelésekben játszott szerepe – s talán ebben a varsói bíróság épületének is volt némi hatása – a lengyel jogtudomány számára azóta is fontos kérdés.⁷⁹

Ami a feliratok latin–lengyel szövegezést, pontosabban annak a latin részét illeti, az ugyancsak sokféle módon ítéhető meg. A latin nyelv jogtörténeti jelentősége vitathatatlan: mindenki elismeri, hogy a nemzeti nyelvek keretei között zajló jogfejlődés során a latin a tradicionális jogi kultúra *lingua francája* volt, s részben még ma is az, mely egyfelől hordozza, másfelől megjeleníti az európai jogrendszerekben élő közös jogi örökséget.⁸⁰ A latin továbbá – túl azon, hogy a római jog megismerésének elősegítése révén hasznos segédeszköz a jogász

gondolkodás kalakítása során – olykor még ma is nélkülözhetetlen egyes jogi fogalmak, például *bona fides* egyértelmű tartalmának megállapításakor. A lengyel jogfejlődésben, ahol a nemzetközi-nagyhatalmi hatások a különböző nyelvi lenyomatokban is megjelentek, a latin nyelvnek azért is fontos szerep jutott, mert egységesítő szerepet játszott az orosz, német és francia nyelven megjelenő jogi hatásokat illetően. Szociológiai szempontból ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy amikor valamely foglalkozási csoport egy ma már egzotikusnak tűnő nyelvet használ, tegye ezt bármilyen okból is, azzal nemcsak a kívülállók számára teszi érthetlenné saját diskurzusát (mint közismert, az orvosok esetén ez néha még cél is lehet), de arisztokratikusan elzárja, sőt elszigeteli önmagát a környezetétől.

Heikki Mattila lingviztikai elemzése szerint a latin nyelvnek a nyugati kultúrában prezentációs és demonstrációs funkciója (*display function*) is van, ezért alkalmazzák gyakran – egyebek mellett – a jogász egyesületek emblemáin, főhivatalok nagypécsettjein vagy bíróságok feliratain, amit – magyar vonatkozásban – kiegészíthetünk a jogi folyóiratok és könyvsorozatok címeivel is. Mattila szerint különösen határozott ez a funkció a perifériákon, így szerinte Finnországban és Lengyelországban is, a varsói bíróság épülete pedig különösen jellegzetes példája ennek.⁸¹ Ha ez így van, azt kell mondanunk, hogy ennek az az oka, hogy a perifériákon gyakoribbak a különböző alakot öltő jogi transzplantációk: jogátvételek, kölcsönzések, recepciók stb., s ezeket sokszor a latin nyelv presztízse segíti. A nemzeti nyelvek idegen hatásokkal szembeni védelmét célzó, nemritkán jogszabályi formát is öltő törekvések (melyek elfogadására Lengyelországban törvényi és rendeleti szinten nem sokkal az épület felépítése után, 1999 és 2002 között került sor)⁸² a latinra rendszerint nem vonatkoznak.

S végül, a varsói épület feliratainak értékelésekor figyelembe kell vennünk azt is, hogy a latin nyelvű közlés, pontosabban a latin idézeteknek a jogi kommunikációba történő beszúrása szociolingviztikai értelemben többféle funkciót is teljesíthet. Ezek egyike annak hangsúlyozása, különösen egy bíróság falán, hogy van valami,

ami összekapcsolja a *gyakorlati jogászi* munkát és a *jogtudományt*. Ilyen értelemben a római jogi feliratok alkalmazása teljesen helyénvalónak mondható.

De tegyük hozzá ehhez azt is: egy nagy épületnek sok oszlopa van, ezért aztán a rengeteg latin–lengyel maxima, regula és elv egyesek számára elkerülhetetlenül sokkoló hatású. Ha ők túlságosan heves vagy indulatos kritikai vélemények megfogalmazására hajlanának, akkor nekik – a „kérdezze meg orvosát, gyógyszerészét!” mintájára fogalmazott „kérdezze meg római jogászát és (egykori) latintanárát!” felszólítás mellett – annyit mondhatok, hogy a varsói bírósági épület teljesen különleges és unikális dolog. S mint ilyen, egyszer ezt is érdemes volt kipróbálni.

- LONDON: FELIRATOK
A „NÉGYSZÖGESÍTETT KÖRBEN”

Meglehetősen gazdag szöveges díszítés található az Egyesült Királyság új Legfelsőbb Bíróságának régi, de szépen felújított épületében is. Ez ügyben talán már az is magyarázatot igényel, hogy ennek az országnak Legfelsőbb Bírósága van (*Supreme Court of the United Kingdom*). Az Egyesült Királyság és elődei, Nagy-Britannia, azt megelőzően pedig Anglia igazságszolgáltatási rendszerében a felsőbbbírósági funkciókat mindig több, különös hatáskörű, egyedi elnevezésű és egymáshoz sajátosan viszonyuló bíróság látta el. Ezek csúcán 1876 után a Lordok Háza Fellebbezési Bizottságának, az Appellate Committee of House of Lords részét képező *Lords of Appeal in Ordinary* állt. Ennek voltak tagjai a *Law Lordok*, innen a testület közismertebb neve. E rendszert gyakran azzal bírálták, hogy az Egyesült Királyságban – pont ott, ahonnan Montesquieu állítólag mintázta rendszerét – nem érvényesült a törvényhozás és igazságszolgáltatás elválasztásának elve. Annak ellenére, hogy e kritika alaptalan volt, hiszen a *Law Lordok* nem vettek részt a parlament politikai munkájában, a 2005-ös Alkotmányos Reform törvény – egyebek mellett – orvosolta ezt a problémát is. E törvény – felülírva a formá-

lisan 1876-ban kialakított, bár valójában csaknem hatszáz évig működött bírósági rendszert – egy legfelsőbb bíróság felállításáról rendelkezett. Ezt 2009-ben hozták létre,⁸³ és – a Privy Council Jogi Bizottságával együtt, ami bírói funkciókat is ellát⁸⁴ – a *Middlesex Guildhall*ban helyezték el.

Az épület. Az épületet 1913-ban emelték, a megyei tanács (*Middlesex County Council*) és a békebírók által is tárgyalható kisebb bűnügyekben eljáró helyi bíróság (*Quarter Sessions*) számára. Middlesex valaha Anglia egyik megyéje volt, melynek területe mára csaknem teljes mértékben London része lett, s maga a megye 1965-ban bele is olvadt London közigazgatási rendszerébe. Ekkor a tanács megszűnt, a tanácsháza pedig egy magas szintű bíróság (*The Crown Court*) egyik épülete lett. Elhelyezkedésének nagy szerepe volt abban, hogy a Legfelsőbb Bíróság ide került. Az ugyanis az angol Parlament épületével áteltenben (onnan nézve a forgalmas kormányzati negyedet jelentő Whitehall-lal is érintkező és sok köztéri szoborral díszített, pázsitos) Parliament tér mögött, a Szent Margit-templom és a Westminster-apátság szomszédságában, tehát a brit állami élet központjában található. (3. kép) A skót építész, James Gibson által tervezett épületet csaknem száz év elteltével, 2007 és 2009 között jelentősen felújították, mindenben meghagyva „építészeti szexepiljét”: a neogótikus elemeket sajátos és visszafogott *art novo* megoldásokkal vegyítő stílusát (*art nouveau gothic*).⁸⁵ A környék szigorú hangulatú és formális atmoszférájú kormányzati épületeinek körében a Middlesex-épület kifejezetten kecses és könnyed, ami méreteinek, alakjának és díszítéseinek köszönhető. A még angliai viszonyok között is elbűvölő kőfaragványokat, angyalokat, frizeket és díszített vízköpöket egyébként egy szobrász, Henry Fehr készítette. A felújítás során az épület külső megjelenését teljes mértékben megtartották, (35. kép) belső térstruktúráját kicsit átalakították, bútortzatát teljesen kicserélték, belsőépítészét pedig legtöbb elemében modernizálták.

Festett üveglablakok, jelmondatokkal. A hagyományt – s e tekintetben azt is hozzá kell tennünk: nem a jogi, hanem az épülethez hozzátartozó társadalmi hagyományt – az architektúra méltósága mellett az épület festett ólomüveg ablakai jelenítik meg. (41.kép) Ezek szorosan kapcsolódnak Middlesex arisztokráciájához és a XX. század elejének közigazgatásához, amennyiben régi hercegek és grófok, a közigazgatás vonatkozásában pedig a XX. század elején működött sherifek címerait ábrázolják, jelmondataikkal együtt. Ilyen díszes címerábrázolások szinte mindenütt megtalálhatók: a tárgyalótermekben (a három közül egyet kivéve), a folyosókon, lépcsőházakban és előterekben, s teljesen egyedivé és különlegessé teszik az épületet.

A tárgyalótermekben, azok előterében, a könyvtár ablakain és a főlépcsőházban például – másoké mellett – Bedford, Portland és Northumberland hercegeinek, Wellington második hercegének, Strafford harmadik grófjának, valamint Salisbury ögrófjának a címerai láthatók. Az 1891 és 1916 között kinevezett seriffek címerein olvasható jelmondatok és mottók az előbbieknél kissé harciasabbak (például: „hasonlót hasonlóval viszonzom”), de összességében az arisztokratákéira hasonlítanak. A lokalitás a middlesex-i tanács címerében jelenik meg, amire a megye három folyójának a neve – *Colne, Thames, Lea* – került fel. A főlépcsőházban Thomas Pelham-Hollesnak, Newcastle hercegének címere látható, melyben – a *Vicit Amor Patriae* (Hazaszeretet) szöveg felett – a herceg jelmondata olvasható. Ez az angol térszalagrend különös jelszava: *Honi soit qui mal y pense* (Rossz az, aki rosszra gondol). A díszes ablakokon, a címerek szövegszalagjaiban vagy külön mottóként ilyen feliratok olvashatók:

Tuebor – Védeni fogom | Manu Justi – Az igaz ember kezével | Sero Sed Serio⁸⁶ – Késve, de komolyan | Par Pari Refero – Hasonlót hasonlóval | Vincit Qui Patitur | Aki bírja [kitart], az hódít | Craignez La Honte – (kb.) Félj a szégyentől! | Per Ardua – Surgo-(kb.) Teher alatt nő a pálma | Virtutes fortuna comes – A bátor tettek a szerencse társai | Espérance en Dieu – (kb.) Bízz [tkp. reménykedj] Istenben! | Vertutis – Bátorság | Bou-

tant Le Droit – Jogot érvényesítve | Per Damna Per Caedes – Veszteségtől, vágástól⁸⁷ | Che Sara Sara⁸⁸ – Lesz, ami lesz | Tuz Saluz – Üdvözlét mindenkinek | Justus esto et non metue – Légy igaz és ne félj! | Pro Deo Rege et Patria – Istenért, a Királyért és a Hazáért | Dum Vivimus Vivamus – Ameddig csak élünk⁸⁹ | Turris Tutissima Virtus – Az erény a legbiztonságosabb bástya |

E szövegeknek természetesen nem sok közük van az igazságszolgáltatáshoz. Mivel azonban a hagyomány részei, nemcsak belesimulnak az épületbe, de valamiféle történelmi kaleidoszkópot is jelentenek. Amikor az ablakokon besüt a nap, a „szép formák” – egy valóságos kaleidoszkóp módjára – változatos és csillogó módon teszik jelenlévővé „optikailag” is az angol társadalom történetének egy-egy momentumát.

Az üvegaajtók és térelválasztó üveglapok feliratai. A Legfelsőbb Bíróság megújult épületének belső tereiben gyakran alkalmaztak homokfúvott, maratott és ún. rogyasztott üvegből készült térelválasztókat, hogy a régi épületben is sugallják a transzparencia érzését. Ezt a célt a tervezőknek a különböző üveglapokkal és üvegaajtókkal mindenképpen sikerült elérniük. Az alkalmazott üveglapokra szöveges feliratokat helyeztek el.

A belső tereket a külvilágtól elválasztó főbejárati ajtó üvegén a bírói eskü részletei olvashatók (az üveglapok méretei miatt részletekben). (39. és 41. kép) Az Egyesült Királyságban a bírói eskü két részből áll: hűségesküből és a szűkebb értelemben vett bírói esküből. Ezeket a bírók két alkalommal teszik le: először „esküdve”, másodjára pedig „ünnepélyesen s őszintén kijelentve és megerősítve” ugyanazt a szöveget.⁹⁰ Az ajtókon ez áll:

I will do right

Jogot fogok szolgáltatni

I will truly serve

Őszintén fogom szolgálni [ti. az uralkodót]

I will do right to all manner of people after the laws and usages of this realm without fear or favour, affection or ill will

E birodalom törvényei és szokásai szerint mindenfajta embernek jogot szolgálatok félelem vagy elfogultság, kedvezés vagy rosszakarat nélkül.

A bírósági tárgyalókat és a könyvtárat elválasztó hatalmas ajtó üvegébe (40. kép) az – angol jogászok szemében az uralkodót korlátok közé szorító és az önkényes hatalomgyakorlást kizáró, ma is érvényes alkotmányos elvet megtestesítő – Magna Charta (1225) egyik példányának *facsimile* szövegét és az azt megerősítő III. Henrik pecsétjének rajzát maratták. (36. kép) A ma már nem használt nyelven íródott szöveget mutató alakzaton a Magna Charta 40. klauzúla olvasható, két részre bontva, s természetesen modernizált, ma is érthető szövegezésben:

To no one we sell right or justice.

Jogot vagy igazságosságot senkinek sem adunk el

To no one will we deny or delay rights or justice.

A jogot vagy igazságosságot senkitől sem tagadjuk meg, s azzal nem is késlekedünk.

Az épületben találunk másfajta „üvegbe öntött” szövegeket is. Az egyik tárgyaló belső fala például részben egy térelválasztó üveg, amelyen keresztül be lehet tekinteni a tárgyalóterembe, ám ami nem szünteti meg a tárgyaló zárt jellegét. (37. kép) Ezen a térelválasztón a következő szöveg olvasható:

Justice cannot be for one side, but must be both.

Az igazság nem lehet csupán az egyik oldalé; mindkét fél számára kell szólnia.

Ez Eleanor Roosevelt gondolata és 1961-ben megjelent önéletrajzából (*Autobiography*) származik. Az egykori amerikai first ladyről kevesen tudják, hogy szónokként és politikusként az emberi jogok szószólója volt. A jogszociológusok a norvég Torstein Eckhoff elméletéből

5. A Debreceni Ítéltábla egyik tárgyalóterme – a falakon címer, két kamera és sok-sok szöveg

kiindulva hosszan el tudnának vitatkozgatni a gondolat igazságértékén, amennyiben azonban azt az ítéleteknek az indokoláson túlmutatató elfogadtatására, s főleg: elfogadottságára vonatkoztatva fogjuk fel, akkor a vita helyett megállapíthatjuk akár a következőt is. Eleanor Roosevelt a demokratikus rendszerek igazságszolgáltatásának egyik fontos elvét fogalmazta meg, aminek hangsúlyozása akár az ún. angol jog viszonyai között is fontos lehet.

Falikárpitok és szőnyegek. Klasszikus szövegeket találunk az épületben elhelyezett falikárpitokon és szőnyegeken is. A *Honi soit qui mal y pense* (Rossz az, aki rosszra gondol) jelmondat például – a jogra utaló jellegzetes szimbólumok: mérleg és fascés kíséretében – megtalálható egy III. György címerével díszített, 1780 körüli gobleinszőnyegen. (49. kép) E címerben három balra tartó oroszlán, egy ágaskodó oroszlán lilomokkal és egy hárfa is látható (az első szimbólum Angliára, a második Skóciára, a harmadik pedig Írországra utal), amiből a heraldikailag képzett olvasó már tudja is, hogy a szőnyegen az Egyesült Királyság címerének egyik előformáját látja. Ezt megerősíti a címerpajzson látható sisak, korona és koronázott, vagyis brit oroszlán, a két pajzstartó (egy oroszlán és egy egyszarvú), valamint a címer alatti szalagon olvasható felirat – *Dieu et mon droit* (Isten és jogom) –, ami a későbbi állami címerre is rákerült. (A térdszalagrend francia jelmondata megtalálható az egyik tárgyaló – mind színvilágában, mind mintázatában kifejezetten modern – padlószőnyegén is, egy koronás állami címer szövegszalagján.)

A címerek kapcsán megjegyzem még, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak sajátos – az angol heraldikai hagyományokhoz csak részben igazodó, de szimbólumhasználatát illetően expresszív – címert, logót és emblémát készíttettek, mely többféle változatban (festve, rajzolva üvegbe marva) is felbukkan az épületben. (43–47. kép) Az újszerű embléma Yvonn Holton skót címerfestő alkotása, aki mindezeket egy mérlegre – vagyis az igazságosságra – utaló pajzsformán helyezte el, ami a „The Supreme Court” szövegszalaggal együtt a végtelenségre utaló Ω-alakzatot képez. Azt hogy a brexit kapcsán egyre

gyakrabban felvetődő „Scottish independence” összefüggésében miként is értsük e végtelenséget, az embléma nem igazít el. Ez természetesen nem is feadata.

A bírói könyvtár feliratai. Az épület egyik központja a bírók és asszisztenseik visszavonulására és a jog tanulmányozására módot adó könyvtár. Itt, egy többemeletes belső tér lépcsőfordulójában a joggal kapcsolatos bölcsességeket írtak fel egy üvegtáblára és a falat borító sötétbarna fa panelekre. (4. és 38. kép)

A szövegeket a bíróság felállítása után hivatalba lépett első bírók válogatták vagy – egy másik forrás szerint – hagyták jóvá. Akárhogy is volt, azok összességükben kissé *eklektikus* hatást váltanak ki. Nagyobb baj, hogy a forrásuk és szövegszerű pontosságuk körüli közelebbi vizsgálat néhány esetben gyanús jeleket fedezhet fel *hitelességük* körül, melyek beárnyékolhatják meggyőző erejüket. Néhány esetben a bővebb szövegből való kiemelés ügyetlen módja vagy annak lerövidítése okoz ugyanilyen problémát.

A kiválasztott idézeteket egy neves grafikai tervező, Richard Kindersley rendezte el – a hivatalos álláspont szerint „frízszerűen”, bár valaki akár azt is mondhatná: nem túl fantáziadúsan, vagyis egyszerű hullámos és kör alakzatokba. Az kétségtől enyhíti az általuk sugallt monotóniát, hogy minden idézetnek más a formája és a betűtípusa.

Az idézetek válogatói – akár az első bírók vagy segítők, akár mások is voltak azok – több olyan idézetet választottak ókori, középkori és kora újkori filozófusoktól, amelyek az igazságosság eszméivel és eszményeivel, valamint a jog társadalomban betöltött szerepével kapcsolatosak. Platónról két, Arisztotelészről három idézet került a panelokra.

He who commits injustice is ever made more wretched than he who suffers it.

Aki elköveti az igazságtalanságot, az mindig nyomorultabb annál, mint aki elszenved.

⁹¹

Good actions give strength to ourselves and inspire good actions in others.

A jó cselekedetek megerősítenek bennünket, másokat pedig jó cselekedetekre ösztönöznék.

Man, when perfected, is the best of animals, but when separated from law and justice he is the worst of all.

Az ember, ha a tökéletesség fokát elérte, a legkülönb élőlény, de ha eltér a jogtól és az igazságostól, akkor a legalábbvaló.⁹²

Law is order and good law is good order.

A törvény: rend, s a jó törvény: jó rend.⁹³

It is in justice that the ordering of society is centered.

A társadalom rendjének kialakítása az igazságosság körül forog.

Amint már magából a szövegből is látható, az itt első helyen álló idézet nem igazán a jogérvényesítés kontextusában foglalkozik az igazságos és igazságtalan magatartás következményeivel, hanem Platón egyik etikai elvének érvényességét kívánja bizonyítani. A többi is inkább a *jog társadalmi kontextusát* és az *ember antropológiai természetét* domborítja ki, semmint a jog jellegéről beszél. Az itt második helyen álló idézet egyébként ebben a szövegezésben nem egy kritikai Platón-kiadásból származik, hanem feltehetőleg valamilyen kompendiumból, esetleg internetes vagy nyomtatott idézetgyűjteményből. Az ötödik helyen idézett gondolatról ugyancsak tudni lehet, hogy Arisztotelész nézetét sűrítetten ugyan megjeleníti, de a ma bevett fordítások – amennyire meg tudom ítélni – ebben a szövegezésben nem tartalmazzák. Internetes és nyomtatott idézetgyűjteményekben persze, amelyek nem közölnek forrásokat, igen gyakran megtalálható és így található meg. Mintha a *Politika* I. könyv 2. fejezetében, de még inkább az V. könyv 1. fejezetében megfogalmazottak sűrítménye volna.

A Cicerótól és Ovidiustól származó gondolatok már könnyebben és pontosan azonosíthatók. A *kötelességeinkkel kapcsolatos* cicerói afo-

rizma éppúgy nem a jog és igazság viszonyáról szól, ahogy a platóni sem a jog és az igazságosság kapcsolatával foglalkozott. Ovidius gondolata (alul a második) a *Fasti* III. könyvének 279. sora, de – a mai angol kiadásokhoz képest – egy kis szóváltozással, ami az értelmet nem zavarja. Ez utóbbiakban ugyanis ez áll: „So he made laws to keep the stronger from always getting his way | and intruded the scrupulous observance of rituals.”⁹⁴ A zavaró inkább az, hogy ebből a sorból nem nagyon derül ki: mire is gondolt a költő, amikor a törvények céljáról elmélkedett.

The first duty of a man is the seeking after and the investigation of truth.

Az ember első kötelessége, hogy keresse és derítse ki az igazságot.⁹⁵

Laws were made to prevent the strong from always having their way

A törvényeket azért alkották, hogy megakadályozzák az erőseket abban, hogy mindig azt tegyék, amihez kedvük van.⁹⁶

A *Fasti* adott helyén egyébként a teljesebb szövegkörnyezetben az alábbi szöveg áll:

*Principio nimium promptos ad bella Quirites
molliri placuit iure deumque metu.*

*Inde datae leges, ne firmior omnia posset;
coeptaque sunt pure tradita sacra coli.*

*Exuitor feritas, armisque potentius aequum est,
et cum cive pudet conseruisse manus.*

Harc-szerető ez a nép. Numa arra törekszik,
hogy szelídítse a hit és nemesítse a jog.

Most már törvényt hoz, hogy korlátozza az
önkényt,

és a nemes hagyomány tiszteletére tanít.

Enyhül a durva kedély; a jog ül diadalt, nem
a fegyver,

s szégyen – polgárral kezdeni csúnya viszályt.⁹⁷

Mint látható, a teljesebb szöveg, magyarul különösen Gaál László érzékeny fordításában, valóban valami fontos dologra utal, ami az abból kiemelt és a könyvtár falára felírt részletből ugyanúgy eltűnt, ahogy elveszett a robosztus ősi gondolat eszmei szépsége is.

A könyvtári paneleken megjelennek a modernebb gondolkodók is. Feltűnő azonban, hogy az újkor felé haladva, vagyis a teljesen kibomlott *common law* korszakából sehol egy Bracton- vagy Fortescue-idézet, hogy Glanvillt, St. Germant vagy Sir Edward Coke-ot már ne is említsem. A *common law*-t formáló nagy gondolkodók⁹⁸ közül csak Francis Bacontól találunk egy passzust. Ez a bírókra vonatkozik ugyan, de nem a magatartásukra, hanem annak a látszatára, s már a legegyszerűbb értelmezése is komoly erőfeszítéseket és komplex magyarázatokat igényel (ezért itt nem térhetek ki rá).

Judges ought to be more learned than witty, more reverend than plausible, and more advised than confident.

A bíróknak inkább műveltebbeknek kell lenniük, mint szellemesnek, inkább tiszteletet parancsolónak, mint bizalomkeltőnek, és inkább megfontoltaknak, mint magabiztosnak.⁹⁹

A modern filozófusok köréből Benedictus Spinozától olvashatunk egy idézetet – aminek valószínűsíthető pontatlansága ugyancsak felvethető, e feltételezés bizonyossága pedig hitel-teleníti a szöveget.

Peace is not the absence of war, it is a virtue, a state of mind, a disposition for benevolence, confidence, justice.

A béke nem a háború hiánya, hanem erény, lelki-állapot, jóindulat, bizalom, igazságosság.

A látszat ellenére e szöveg nem Spinoza eredeti művéből származik, hanem minden bizonnyal valamilyen kompendiumból vagy (forrásmegjelölés nélküli) aforizmagyűjteményből. Egyes „tudósok” persze – minthogy társadalomfilozófija, a nemzetközi rend korában formálódó elmélete, sőt a zsidók és nem zsidók európai viszonya szempontjából is igen nagy jelentőségű – úgy „idézik”, mintha eredeti volna, és egy blöffel elintézik a forrását.¹⁰⁰ Még szerencse, hogy a szöveg közvetve tükrözi Spinoza nézeteit. A *Politikai tanulmány* ugyanis tartalmaz legalábbis egy ehhez hasonló gondolatot. Nevezetesen ezt: „A béke ugyanis nem a hábo-

rútól való mentesség, hanem olyan derekasság, amely lelkierejétől származik... Azt az államot, amely[nek] békéje az alattvalók gyávaságától függ, akiket úgy vezetnek, mint a barmokat, hogy csak szolgálni tanuljanak, helyesebben pusztaságnak lehet nevezni, mintsem államnak.” Néhány oldallal később: „Mert a béke, mint már mondtuk, nem a háborútól való mentességben áll, hanem a lelkek egyesülésében, vagyis egyetértésében.”¹⁰¹

Talán érdemes megjegyezni azt is, hogy a jogról sajátos és nagy hatású filozófiai-etikai nézeteket kifejtő angol gondolkodók, például Hobbes vagy Locke elgondolásai közül egyet sem találunk a könyvtári panelon.

Szerepel viszont egy gondolat a Szentírásból. Ez közismert módon megalapozza, bár nem ösztönzi a természetjogi felfogást, lehetővé téve a *synderesis* mibenlétével kapcsolatos tünődést is.

These having not the law are a law unto themselves

Mivel nincsen törvényük, ők maguk a törvény önmaguk számára.¹⁰²

A Rómabeliekhez írt levél adott helyén a teljes szöveg egyébként sokkal bonyolultabb,¹⁰³ mint azt az itt kiemelt textus mutatja – el kell azonban fogadnunk, hogy a feliratoknak márcsak ilyen a természete: azokban a bonyolult dolgokat le kell rövidíteni.

A XVII. századtól a filozófusok mellett költőktől is találunk egy-egy velős mondást. Az idézetek válogatói ezen a téren a „dicsőséges forradalom” idején élt – s hite és az új uralkodóra le nem tett hűségesküje miatt politikailag félretolt – „korszorús költő”, John Dryden egyik bonyolult gondolatára tartották fontosnak felhívni a figyelmet.

No written laws can be so plain, so pure, but wit may gloss, and malice may obscure.

Semmilyen írott törvény nem lehet olyan egyszerű és tiszta, hogy a szellem ne ragyoghatna rá, és a rosszindulat ne homályosíthatná el.¹⁰⁴

Ez azért is érdekes, mert egy olyan költeményből való, amit Dryden a katolikus hit védelmében írt, s azt sugallta vele: a törvényeket és a parancsolatokat csak azért írták le, mert az apostolok nem tudtak mindenütt prédikálni. A törvény írásbafoglalása tehát praktikus célokat szolgált. Ám számára ebből az is következett, hogy autentikus értelmezésüket a katolikus egyház szóbeli megnyilatkozásai jelentik. Ha ezt a gondolatot bárki akár a jogfogalom komplexitásának elemzésére, akár jogértelmezés valamilyen új felfogásának előmozdítására kívánná – és tudná – felhasználni, az bizonyára jogelméleti unikum lehetne.

A XIX. század gondolatiságát egy angol politikus-miniszterelnök, Benjamin Disraeli, egy francia regényírónak az orosz Tolsztoj által formába öntött, valamint egy amerikai unitárius lelkész és transzcendentalista filozófus, Ralph Waldo Emerson mondásai idézik meg.

Justice is truth in action.

Az igazságosság a cselekvő igazság.¹⁰⁵

Where is there any book of the law so clear to ach man as that written in his heart?

Hol van olyan törvénykönyv, mely olyannyira világos mindenki számára, mint az, ami a szívébe van beleírva?¹⁰⁶

A man is a little thing while he works by and for himself, but when he gives voice to the rules of love and justice he is godlike.

Az ember parányi lény, amíg egyedül és saját magának dolgozik, de amikor hangot ad a szeretet és az igazságosság szabályainak, isteni.

Az egyes feliratok kapcsán alkalmasint már jelzett filológiai gondatlanság Emerson szövege kapcsán vitathatatlanul megbosszulta önmagát. A szöveg ugyanis a lelkész-filozófus egyik előadásából származik, ám annak írott anyagában nem teljesen az áll, amit Londonban a könyvtár falára véstek. Az előadást Emerson 1885. január 25-én tartotta Massachusettsben *Amerikai rabszolgáság* címen, s a nagy sikerre tekintettel négyszer megismételte (így New Yorkban,

Philadelphiában, Rochesterben és a New York állambeli Syracuse-ban is). Ezeknek az előadásoknak is lehetnek leírt változatai, s ha így van, nem kizárt, hogy a londoni bíróságon olvasható szöveg is megtalálható valamelyikben – bár a fentiek után talán nem indokolt ezt feltételeznünk. Az 1885-ös bostoni szöveg tehát eltér a ma Londonban olvashatótól. S a szövegeltérésnek épp a bírók vonatkozásában van jelentősége.

Emerson eredeti szövege a következő: „Az ember parányi lény, amíg egyedül és saját magának dolgozik. A bíró, aki hangot ad, amint a bírónak tennie kell, a szeretet és az igazságosság szabályainak, isteni lény; szava minden országban időszerű. Az a bírói emelvényen ülő ember azonban, aki a precedens rabja, a szeleburdi politikus vagy függő hivatalnok, aki kizárólag felettesei vagy a magafajta gondolatait próbálja érvényre juttatni, csak cincog, csipog és neveltségesen vinnyog. A bírók ritkák, és bírónak születni kell. Mint Jakab király mondta: »Ó, hát, úrrá tudom tenni, de úriemberré nem.«^[107] S a kormányzók és az elnökök felültethetnek valakit a bírói pulpitusra, ám csak a bölcsesség teheti őket bírónak.^[108] Nos, a londoni Legfelsőbb Bíróság könyvtárának paneljére felírt szövegből (mely sajnálatos módon nem az eredetivel, hanem egy-két internetes aforizmagyűjtemény szövegével egyezik), pont az igazi bírónak az a különleges képessége tűnt el, amit Emerson kiemelt.

A XX. századi bölcsességek közül Martin Luther King, az amerikai baptista tiszteletes és polgárjogi aktivista, valamint Sir Robert Edgar Megarry, az elismert angol jogász egy-egy gondolatát találjuk a könyvtári feliratok között.

Injustice anywhere is a threat to justice everywhere. We are caught in an inescapable web of mutuality, tied in a single garment of destiny. Whatever affects one directly affects all indirectly.

A bárhol bekövetkező igazságtalanság a mindennél megvalósuló igazságosságot veszélyezteti. A kölcsönösség hálójának menthetetlen foglyai vagyunk, egy közös sors köpenyébe beleszöve. Ami közvetlenül egyet érint, az közvetve mindenkit érint.¹⁰⁹

Justice is far from being a natural concept. The closer one goes to the state of nature, the less does one find.

Az igazságosság távolról sem természetes fogalom. Minél közelebb megyünk a természeti állapothoz, annál kevésbé találjuk.

Robert Edgar Megarry¹¹⁰ feliratba öntött szövege nem a közkedvelt, „jogi szösszeneteit” csokorba szedő könyveiből, hanem abból az ítéletéből¹¹¹ származik, ahol a „természetes igazságosság” kérdését is érintette. Az állította, hogy a méltányosság (*fairness*) iránti igényt bizonyos esetekben a „természetes igazságosság” különös kifejezése erősíti fel. Az idézett helyen egyébként az ítéletben nem „far from being a natural concept” áll, hanem „far from being a »natura« concept”, ami persze lehet az ítéletet közlő kiadvány szerkesztőjének a hibája is. Ha azonban nem hiba, annak alapján az első mondat így hangzana: „Az igazságosság távolról sem »természeti« fogalom.” Ez esetben Megarry „természetes igazságossággal” kapcsolatos fenntartása is érthetőbb volna.

Összegzés. Egy vers a padon. A könyvtári paneleken található feliratokról összességében annyit mondhatunk, s ezt akár tanulásként is állíthatjuk mindazoknak, akik bárhol, de külö-

nösen egy jogi könyvtár díszítése során feliratok elhelyezésén gondolkodnak: ilyen vállalkozásba az egyes gondolatokat *homogén üzenetté* tévő *koncepció*, *jogfilozófiai érzék* és *filológiai precizitás* nélkül nem nagyon érdemes belevágni. Mint láttuk, egyes feliratok kapcsán bőven akadnak *hitelességi problémák* is, s az ilyen válogatásnak az a tanulsága, hogy bírósági épületek díszítésénél nem szabad breviáriumokra, aforizmagyűjteményekre vagy internetes idézetcsokrokra hagyatkozni. Még szerencse, hogy az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának épülete esetén a precizitás hiányából és a rosszul megválasztott forrásokból eredő autenticitásproblémát bőven ellensúlyozza az a vers, ami a bejáratnál elhelyezett padon olvasható.

Az épület legsajátosabb felirata ugyanis egy szó szoros értelmében „kőbe véselt” költemény. Ezt Andrew Motion, brit koszorús költő¹¹² írta 2009-ben, hogy így is emlékeztessé tegye az angol jogrendszerben valóban különleges eseményt: a Legfelsőbb Bíróság létrejöttét. A verset az épület felújítása után a főbejárat előtt felállított félköríves kőpadra vészték fel – nem túl díszes, de egyedi betűket használva; nem túl hivalkodón, de jól láthatóan. (48. kép) E bíróság – emeli ki hangsúlyosan a költő – „négy nemzet” jogrendszerének eljárását egyesíti, s ezzel „négyesítőse a kört”. Szövege a következő:

Andrew Motion:

LINES FOR THE SUPREME COURT

*Tides tumbled sand through seas long-lost to earth;
Sand hardened into-stone – stone cut, then brought
To frame the letter of our four nations’ law
And square the circle of a single court.*

*Here Justice sits and lifts her steady scales
Within the Abbey’s sight and Parliaments
But independent of them both. And bound
By truth of principle and argument.*

*A thousand years of judgment stretch behind –
The weight of rights and freedoms balancing
With fairness and with duty to the world:
The clarity time-honoured thinking brings.*

*New structures but an old foundation stone:
The mind of Justice still at liberty
Four nations separate but linked as one:
The light of reason falling equally.*

Andrew Motion:

SOROK A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁGHOZ

Az árapály rég elveszett tengereken át homokot sodort a földre;
A homok kővé-nemesült – amit kivágtunk, és abból
szavakká formáltuk négy nemzetünk jogát,
és négyszögesítettük az egyetlen bíróság körét.

Justitia ül itt, s tartja az örök mérleget
Látva a Westminster Abbey-t és a Parlamentet
Ám mindkettőtől függetlenül. S csak
az elvek és érvek igazsága által kötve.

Mögötte meghúzódva egy évezrednyi ítélet –
Jogok és szabadságok súlya, amit a méltányosság
és a világ-iránti kötelesség ellensúlyoz:
Egyértelműség ez, amit a megbecsült hagyomány hoz el.

Új struktúrák, de a régi alapkövön:
a Bírók szelleme még mindig szabad
A négy nemzet önálló, s mégis egy:
Az értelem sugara mindenkire ugyanúgy árad.¹¹³

Mindehhez – ti. a kör négyszögesítéséhez, és ahhoz, ami azzal jár – a Brexit után csak annyit tudunk hozzátenni: kívánjuk, hogy az „értelem sugara” úgy áradjon majd mind a négy „önálló, ám mégis egy” nemzetre, hogy előmozdítsa döntéseik bölcsességét.

- DEBRECEN: A FALAKRA ÖNTÖTT HAGYOMÁNY

Bírósági épületek hosszú, szöveges feliratokkal való díszítésének tendenciája természetesen az újabb magyar építészetben is megjelent. Modern bíróságaink körében kettő is akad, amit nem Justitia-szobrok, mitológiai jelenetek vagy stilizált címerek ékesítenek, hanem sok-sok betű. Az egyik a Debreceni Ítéltábla és a Fellegbiviteli Főügyészség épülete, mely 2006-ban

épült, a másik pedig a mellette álló Debreceni Járásbíróságé, ami tíz évvel később, 2016-ban került az előbbi mellé. A feliratok az ítéltáblán néhány tárgyalóterem burkolatát, a járásbíróságon pedig az előtér ívelten futó falát díszítik.

Az épületekről. A Koller József és munkatársai által tervezett két épület – melyek szellemükben és építészeti hatásukban kívülről szinte egynek, de legalábbis szervesen összetartozónak tűnnek – legkiválóbb hazai középületeink közé tartozik. Az olykor igazságügyi központként is emlegetett tömbben a modern Debrecen két embematikus, mind funkcionális, mind esztétikai szempontból sikeres, egyszersmind azonban elmentmondásokkal teli épülete található. (10:1–3. és 4–9. kép)

Az épületeket egy három utca által határolt üres telken emelték, ami azt jelentette, hogy

a tervezőnek új utcaképet is alkotnia kellett. (10:11. kép) A száz méternél is hosszabb utcafront fő vizuális jellegzetessége az épületek vörös téglás burkolata és alapvetően zárt homlokzata. Ez utóbbi szigorú, sőt egyenesen *erődszerű* összképet sugall. S ha már erőd, legyenek rajta lőréses is! A lőréses emlékeztető ablakok és azok párkány-megoldása változatossá, az ún. kézi vetésű téglák elrendezése és színvilága érdekessé, a két épület szintugrásos összepasszintása pedig mozgalmassá, sőt dinamikussá teszi a képet – az erődítmény jelleg azonban ennek ellenére is megmaradt. Érdekes erőd – mondhatják a kritikusok. Mivel azonban egy bíróság mégsem erőd, a debreceni bíróság pedig összehatásában szép épület, a különös percepció mögött a szemlélő sajátos kettősséget sejt, sőt ellentmondásokat fedez fel.

Az egyik az, hogy a vöröstéglás burkolat (a többnyire vakolt házas környéken feltűnő szokatlansága ellenére is) egyfelől könnyen „elfogadtatja magát”, hiszen meleg színeivel és ügyes elrendezésével kifejezetten *megnyerő* hatású, a kifelé alapvetően zárt homlokzat azonban ezzel szemben *bizalmatlanságot* sugall, már-már elidegenítő jellegű. Az épület egyszerre vonzza és távolítja el magától a szemlélőjét. Jól érzékelteti ezt a kettősséget a szakmai kritika, melyben szögesen ellentétes hangok is hallatszottak, illetőleg hallatszanak ma is. A mű nagyszerűségét mindenki elismeri, de miközben az egyik elemző azt állítja, hogy az őszinte és mértéktartó, s mint ilyen, hiteles,¹¹⁴ a másik ezzel szemben a zárt, tömör homlokzat okán azt mondja róla, hogy „kafkai”, aminek láttán „szomorúság és szorongás fogja el az embert”. „Kafkai világ, kafkai milió és díszletek ezek” – fogalmaz az utóbbi szakcikk szerzője. „A két épület – folytatja – kemény és idegen test, ami tökéletes belső logika mentén szerkesztett, ugyanakkor ridegen elzárkózó, figyelmeztető jel. A foucault-i modellben működő büntető, kemény állam jelképe. Szomorú ezt így kimondani, de a falakon belül és a téglákat látva szomorúság és szorongás fogja el az embert.”¹¹⁵

Egy másik ellentmondás az, hogy a debreceni épület a modern építészet fő tendenciáinak (letisztult formák, racionalitás, kiszámítottság

stb.) vitathatlan és magas színvonalú megjelenítője, ami azonban egyszersmind egyenesen szembemegy a modern „bíróságépítészeti” egyik legfőbb trendjével. Ez utóbbiban ugyanis – legalábbis Nyugat-Európában és Észak-Amerikában – a *transzparencia* eszméjét kifejező formák és anyagok uralkodnak (38. kép), s kivétel számba megy a zártság és az erőd jelleg. Bár vannak kivételek is, mint amilyen például az amszterdami bírósági központ (5:31. kép) vagy a cordobai Igazságügyi Palota,¹¹⁶ ami az arab építészet emlékeit idézi, újabban általánosan elfogadott követelmény, hogy a modern bírósági épületet borítsák átlátszó üvegfalak, burkolata legyen könnyed és áttetsző, sőt ragyogjon és szikrázzon, ha rásüt a nap. A tárgyalóterem ugyanígy legyenek világosak, könnyen áttekinthetők, sőt naposak. A debreceni épület ennek pont az ellenkezője. Egy szakcikk szerint a tervező – a debrecenihez hasonló és ugyancsak hozzá kötődő pécsi ítélőtáblára is utalva – a *megrendelő igényeivel* magyarázta e zárt jelleget. „A bírósági [megrendelői] koncepció az volt – nyilatkozta a tervező –, hogy kifelé zárt, védett épület legyen, a tárgyalók pedig befelé vagy felfelé nézzenek.” Ugyancsak a megrendelő miatt kellett elkülöníteni a három funkcionális teret: „az ügyfélforgalom legyen nyitott, azonban a tárgyalók ne kerüljenek a homlokzatra, megnyitva, mivel [a megrendelők] féltek az esetleges atrocitásoktól, ezért befele nézzenek”, az irodák pedig a csendes, elkülönült helyekre kerüljenek.¹¹⁷ Nos, ha a megrendelő ilyen épületet rendelt, akkor az valóban nem illeszkedett abba a trendbe, amit – egyebek mellett – Renzo Piano párizsi¹¹⁸ (5:37. kép) vagy Marek Budzyński és Zbigniew Badowski varsói bírósága (2. kép) képvisel.

A két épület komplex elemzésére természetesen nem térhetek ki itt, mindezt csupán azért említem, hogy keretet adjak az itt található feliratos díszítésekkel kapcsolatos egyik megállapításomnak. Annak, hogy azok – az alkotók szándékai ellenére – ugyancsak ellentmondásos képet mutatnak: az eredetileg teljesen különböző textusok, mint látni fogjuk, egyfelől viszonylag gyorsan homogenizálódtak, amennyiben a tárgyalóterem falára írt, egykor hatályos normaszöveg is a múlt részévé vált, ám másfelől

hagyományként mégis igen különbözők maradtak. Összességében persze mindkettő afféle hagyományként értékelhető, ám mindegyikük különböző.

Eskü a falon. A járásbíróság aulájában az ívelten futó fal felső kiszögellésén, jól látható helyen annak az eskünek a szövege olvasható, amit valamikor a debreceni „Fő Bíró”-nak kellett letennie. (6. és 58. kép) Az adott fal díszítés nélkül kifejezetten jellegtelen, sőt unalmas lett volna, így viszont – legalábbis vizuális értelemben – a tér központi eleme lett. A szöveg a Debrecen szabad királyi városában választandó tisztviselők és szolgálatban levők számára előírt, 1838-ban leírt esküszövegek között maradt fenn, (59. kép) számos más városi tisztviselő és előljáró esküszövegével együtt.¹¹⁹ A falon domború nagybetűkkel ezt olvashatjuk:

Hogy én a debreczeni fő bíróságnak tisztire választván, és elő állítván, abban tellyes tehetségemmel híven igazán eljárók. A' nemes város kiváltságait és bevett, helyben hagyott jó rendtartásait megtartom,

oltalmazom, másokkal is kik bíróságom alatt léznek, megtartatni igyekezem. Az én előttem perlekedőknek mindennemű személy válogatás, atyafiúság, barátság, irigység, harag, adomány, és egyéb akármely indulat és tekintet nélkül igaz törvényt és végre hajtást tészek. És mindenekben, valamelyek az én bírói tisztemhez tartoznak, az isten ditsőségére, felséges koronás király urunk ő felségének, Debreczen városának hasznára, javára, megmaradására igyekezem, és munkálkodom. Isten engem úgy segéljen.

Az archaikus szöveg a nagy felületen többször is ismétlődik, és 17 sort tölt ki. A sorokon nagyobb méretű, negatívba forduló szórt betűkkel ez áll még: „Bírói eskü”. A szöveg megformázása inkább a dekorativitás, semmint a könnyű olvashatóság követelményének enged, s ezt helyesen teszi. Fontos szempont és dicséretes dolog az is, hogy itt egy helyi esküszöveget olvashatunk; ha az alkotók Zsigmond második dekrétumának szövegét vagy az 1891-es „a bírói ügyviteli szabályzatban” megfogalmazott esküszöveget írták volna a falra, az – túl azon, hogy formális hivatkozásnak tűnik – nem ér el ilyen hatást.

6. A Debreceni Járásbíróság aulája: az egykori főbíró esküjének szövege az ívelten futó kiemelt falon

Mint tudjuk, a magyar bírók, miként számos más ország bírái is, már a középkorban is esküt tettek. Zsigmond király idején, 1435-ben „az ország rendes bírái és igazságszolgáltatói” által teendő eskü szövege – melyet a rendes bírók „a királyi felség” előtt, a szolgabírák vármegyéjük előtt tettek le – az alábbi volt.¹²⁰

Én, esküszöm az Istenre és az Isten szent anyjára, szűz Máriára, minden szentekre és Isten kiválasztottjaira, hogy minden előttem perlekedőnek, együtt és egyenkint, a személynek, tudniillik gazdagnak és szegénynek, megválogatása nélkül és minden kérést, jutalmat, kedvezést, szeretetet meg gyűlölséget hátratéva és távoltartva, tehetségemhez képest igaz és való törvényt és igazságot fogok tenni, a mint tudniillik azt az Isten és az ő igazsága szerint megtenni kötelességemnek ismerendem. Isten engem úgy segítjen és a boldogságos szűz Mária és a mi Urunk Jézus Krisztusnak ez éltető keresztjele.

A modern igazságszolgáltatás kialakulásakor az eskü szövegét egy 1891-es, „a bírói ügyviteli szabályokról” rendelkező igazságügy-ministeri rendelet írta elő, ami alkotmányjogi szempontból nem volt teljesen makulátlan megoldás, és jól szemlélteti a közép-európai alkotmányosság már akkor meg-megbicsakló jellegét. Ennek szövege a következő volt.¹²¹

Én N. N. esküszöm az igaz és mindenható Istenre, hogy Ő császári és apostoli kir. Felségéhez, Első Ferencz József urunkhoz és királyunkhoz, Ő Felsége uralkodó házához, Magyarországhoz és ennek alkotmányához bármi viszonyok közt hű maradok; a hivatali titkot megőrzöm, a törvényeket, a törvényes szokásokat és rendeleteket megtartom, ezek szerint, erőmhöz és tehetségemhez képest a hivatalomhoz tartozó minden ügyben, az előttem perlekedőknek vagy hozzám folyamodóknak személyválogatás, érdekeltség és elfogultság nélkül, kérést, jutalmat, kedvezést és kedvkeresést, félelmet és gyűlöletet félretéve, részrehajlatlanul, lelkiismeretem és meggyőződés szerint igazságot szolgáltatok; tisztemben híven, pontosan és serényen eljárók. Isten engem úgy segítjen!

E bonyolult szöveg – melyben jól láthatóan keveredtek a személyes hűségre vonatkozó politikai elemek, a jogérvényesítést szorgalmazó jogpozitívista elvárások és a bírói szereppel kapcsolatos erkölcsi kötelezettségek – az elnöki titkárok, tanácsjegyzők, jegyzők, aljegyzők és joggyakorlók, valamint más alkalmazottak vonatkozásában változott; lényegében a hierarchiában lefelé haladva egyszerűsödött. „Legalul”, a bírósági szolgáltnak és segédszolgáknak pusztán azt kellett kijelentenie, hogy az illető „Ferencz József urunkhoz és királyunkhoz, ő Felsége uralkodó házához, Magyarországhoz és ennek alkotmányához bármi viszonyok közt hű marad”, hogy „előjárói[m] iránt engedelmességgel viseltet[ik], meghagyásaikat lelkiismeretesen teljesí[ti]; szolgálat[á] ban pontosan, híven és serényen jár [el]”.

Később a bírói eskü szövege jelentősen leegyszerűsödött. A „király nélküli királyság” éveiben például – tekintettel a Habsburg-ház trónfosztását kimondó törvényre is – az „őfelsége és őfelsége uralkodó házára” utaló fordulat elmaradt, a szocialista időkben pedig az eskü teljesen formálissá vált.

Az alkotmányos demokrácia éveiben az eskü kérdését a bírák jogállásáról, így szolgálati viszonyáról és javadalmazásáról rendelkező 1997. évi LXVII. törvény szabályozta. Eszerint a bíró „tevékenységének megkezdése előtt” (de kinevezése után) a bíróság elnöke előtt tesz esküt. Az eskü szövege a következő volt:

Én ... esküszöm, hogy hazámhoz, a Magyar Köztársasághoz hű leszek; az Alkotmányt és a jogszabályokat megtartom; az állami és a szolgálati titkot megőrzöm, a hatáskörömbe tartozó ügyekben részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a törvényeknek megfelelően járok el [Az esküt tevő meggyőződésének megfelelően ez kiegészíthető volt a következővel:] Isten engem úgy segítjen!

A törvény előírta, hogy „ha a bíró a kinevezéstől számított 3 hónap elteltével az esküt nem tette le, tisztségéből fel kell menteni”. Vagyis az eskünek a szolgálati viszony s így a jogállás szempontjából nagyon komoly jelentősége volt.

Az esküszöveget az Alaptörvény elfogadása után a bírák jogállásáról és javadalmazásáról

szóló (2011. december 2-án elfogadott) 2011. évi CLXII. törvény 22. szakasza úgy állapította meg, hogy utalt az egyes közjogi tisztségviselők esküjéről és fogadalmáról szóló 2008. évi XXVII. törvény mellékletére, mely az országgyűlési képviselőkre és az Országgyűlés által megválasztott és az Országgyűlés előtt esküt tévő személyekre új esküszövegét írta elő, s amelynek mellékletét a 2011. december 23-án elfogadott 2011. évi CCI. törvény¹²² 326. § (2) bekezdése módosította. Eszerint a szöveg a 2008. évi XXVII. törvényben foglalt, 2011-ben módosult szövegből („...Magyarországhoz és annak Alaptörvényéhez hű leszek...” stb.) valamint „az annak zárómondatát megelőző szövegből” („Fogadom, hogy...” stb.) áll. Ha a két szövegrészt egy ügyes jogtechnikus összeilleszti, már meg is kapja a mai bírói eskü szövegét, amit a bírók ma is a bíróság elnöke előtt tesznek le:

Én, ... [az eskütevő neve] fogadom, hogy Magyarországhoz és annak Alaptörvényéhez hű leszek, jogszabályait megtartom és másokkal is megtartatom; bír[ó]i¹²³ tisztségemet a magyar nemzet javára gyakorolom. Fogadom, hogy a rám bízott ügyeket tisztességes eljárásban, részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a törvényeknek megfelelően bírálom el; hivatásom gyakorlása során az igazságosság és a méltányosság vezérel. [Az esküt tevő meggyőződése szerint:] Isten engem úgy segítjen!

A törvény (az esküt szabályozó szakaszban) – feltehetőleg politikai okokból – a bírókra is előírja a lassan már a pedellusokra is kiterjesztett, ám a valóságban nem sokat érő vagyonynyilatkozat-tételi kötelezettséget, majd egy másik helyen (90. §) arra utal, hogy az eskü meghatározott határidőn belüli le nem tétele esetén a bírót fel kell menteni. Mint látható, az esküszöveg három fő tartalmi iránya (hűség, jogérvényesítés, pártatlanság) 120 év alatt nem változott.

Újfajta makulatúra? A Debreceni Ítéltábla néhány tárgyalótermének burkolatán különleges díszítést találunk. A Magyarországon szokásos állami címer mellett (és a nálunk nem nagyon szokásos egyéb dekorációk helyett) az erőd-szerű épülethez illő sötétbarna, igényesen megmunkált faburkolatba ágyazva fém feliratszala-

gok futnak. Ezeken különböző jogszabályokból vett szövegeket olvashatunk. (50–56. kép) Nincs itt hely arra, s az alábbiak miatt nem is volna célszerű, hogy mindet ideidézsem, de néhányat kiemelek. Az egyik szalagon például ezt olvashatjuk, folyamatos nagy betűkkel szedve:

A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.

Aki belép egy ilyen felirattal díszített terembe, és némileg tájékozott a jogban, meglepődve kérdezheti: Megállt itt az idő?, hiszen a Magyar Köztársaság már nem létezik, vagy legalábbis nem úgy, hogy az az állam a nyilvános terekben is Magyar Köztársaságnak lenne nevezhető.¹²⁴ A meglepődés után alaposabban körbenézve rájön, hogy a tárgyaló szöveges díszítéseinek döntő többsége a Magyar Köztársaság alkotmányából valók; leggyakrabban az „alapvető jogok és kötelességek” című rész szabályai olvashatók; s úgy néznek ki, mintha „itt maradtak volna” az előző társadalmi, politikai, állami és jogrendszer idejéből.

A terem használói a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, valamint annak Médiatanácsa, illetőleg a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság idején ilyen szövegeket olvashatnak a debreceni bíróságon:

A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás és a szólás szabadságához, továbbá a közérdekű adatok megismeréséhez, valamint terjesztéséhez.

Ha azonban ebből valaki következtetéseket akarna levonni az imént említett hatóságok működésére nézve, figyelembe kell vennie, hogy az Alaptörvény szerint is mindenkinek joga van „a véleménynyilvánítás szabadságához” [IX. cikk (1) bek.], valamint „a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez” [VI. cikk (3) bek.]. Vagyis nem az idő állt meg, hanem semmi sem változott – gondolhatja a debreceni bíróság szóban forgó tárgyalójába belépő szemlélődő, aki akár azzal is nyugtázhathatja a napot, hogy nem is járt elvárásolt helyen. – Érhetik persze meg-

lepetések is. Például amikor az egyik szalagon ezt a fontos jogtételt olvassa: *A Magyar Köztársaságban minden ember jogképes* – amit talán a tárgyalásokat látogató joghallgatók okulására vagy csupán „a teljesség kedvéért” írtak ki. S ha ezt egyszer – az alkotmány megváltozása okán – esetleg mégiscsak lecserélnék, nem sokat kell majd a szövegszalag barkácsolgatásával bízni, hiszen a 2011-es új alkotmány is ugyanezt mondja („minden ember jogképes”; XV. cikk). Mi mást is mondhatna? – hangzik a poszt-rómajogi kor költői kérdése. Ennek ellenére a feliratokat olvasva mégiscsak az az érzésünk, hogy Debrecenben mintha megállt volna az idő. Pontosabban talán úgy kellene fogalmaznom: Debrecenben különös lelki és szellemi viszonyba kerülhet az ember a hagyománnyal, hiszen ezek a hatályukat veszített alkotmányos szövegek – az egykori „alkotmány” gyakori nyilvános kritikája, sőt megtagadása ellenére – ma már a hagyomány részei.

Az alábbi szövegből – valamint az egyéb feliratokból is – arra következtethetünk, hogy adott a tárgyalóteremben főleg büntetőügyekre kerül sor:

A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra, senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani.

Mivel a szövegeket gyakran megtöri a terem sarka, és megszakítja a címer számára szabadon, vagyis szövegmentesen hagyott sáv, annak, aki nincs elfoglalva a saját (lehetséges) büntetésével vagy más (esetleges) megbüntetésével, néha résen kell lennie, hogy egybe tudja olvasni a fragmentumokat. Ezért a régi alkotmány bonyolultabb, európai uniós csatlakozás utáni szövegeit¹²⁵ ne keressük itt.

Ám nemcsak a régi alkotmányból vett idézeteket találunk a falakon, hanem a ma még hatályos 1993. évi XXXI. törvényből származót is, mely az ún. római egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet hirdette ki. Vagyis Debrecenben a falakra került az európai emberi jogi egyezmény egy-egy, bár nem biz-

tos, hogy a legszerencsésebb kézzel kiválasztott mondata is. (Például: „szabadságától senkit sem lehet megfosztani, kivéve az alábbi esetekben és a törvényben meghatározott eljárás útján: ... d) a kiskorú őrizetbe vétele törvényes rendelkezés alapján nevelési felügyelet céljából vagy törvényes őrizetben tartása az illetékes hatóság elállítása céljából”; 5. cikk. Annak kiderítésével, hogy a „kiskorú őrizetbe vételével” kapcsolatos szabályt milyen okból kellett bevalogatni a falakra kiírt – tehát feltehetőleg fontosabbnak vagy elvi jellegűnek tartott – rendelkezések közé, talán jobb itt nem foglalkozni.)

Ettől függetlenül a legtöbb idézet a régi alkotmányunkból való. S hogy ne legyen ez ügyben félreértés, a precíz jogászok mindig megadták a kiemelt szövegek pontos szakasz- és bekezdésszámait, valamint egy helyen még a forrást is kiírták a szövegek alá: *A Magyar Köztársaság Alkotmánya, 1949. évi XX. törvény*. A 2000-es évek elején persze az alkotmányra – szerintem – hivatkozhattak volna úgy is, hogy „1989. évi XXXI. törvény”,¹²⁶ hacsak nem akartak valami ellen valamilyen rejtélyes módon tiltakozni, amint ez az „1949. évi XX. törvény” emlegetése esetén olykor előfordult. Ebből arra következtethetünk: aki a szalagokra kerülő szövegeket kijelölte, annak valamilyen okból fontos volt, hogy a falon az is ott álljon: 1949.¹²⁷

A régi, ma már hatályukat veszített szövegek további sorolása helyett azt jegyzem meg, hogy a tárgyalótermek szöveges díszítése – szemben egyes építészsakmai álláspontokkal, amelyek azt „a hivatalosság... [megjelenítése] kissé didaktikus eszközének” tekintik¹²⁸ – legitimációs szempontból nem rossz ötlet, ám csak akkor, ha a hatályos jogszabályok szövege helyett ehhez hosszabb távon érvényes jogelveket vagy más maximákat választanak, valamint – tanulva a varsói példából – ezt mértékkel teszik.

Felvethető itt még az a különös jogelméleti probléma is, hogy vajon miért az alkotmányból választották a legtöbb szöveget? – egy olyan évtizedben, amikor az alkotmányos elvek közvetlen alkalmazhatóságával kapcsolatos szakmai-tudományos vita úgy látszott eldőlni,¹²⁹ hogy a konkrét jogi igények bírósági elbírálása

során egyéb pozitív jogszabályok hiányában ne lehessen alkotmányos elvekre hivatkozni, mert az „elvi alapú ítélkezés”, a konkrét törvényi szabályokra alapozottal szemben eleve gyanús.

Mindezek persze a jog – és a jogról való gondolkodás – természetével függnek össze. „A törvényhozó három módosító szavára egész könyvtárak válnak makulatúrává” – szokták idézni a Julius Kirchmanntól származó gondolatot.¹³⁰ Vagyis a jog változása – változtatható jellege, változékonysága – olykor nemcsak a jogtudomány képviselőinek orra alá tör borsot, hanem azok törekvéseit is ellehetetleníti, akik valamilyen állandó vagy legalábbis tartós dolog megalkotására használnák fel e szövegeket. A bírósági épületek szöveges díszítése során tehát erre is figyelni kell(ett volna). A debreceni szöveges díszítés tehát – annak ellenére, hogy esztétikailag jó benyomást kelt – annyiban mindenképpen problematikus, hogy az érvényét veszített, hatálytalan normaszöveg legitimációs szempontból hatástalan, s nem csak a jogászok szemében az. Természetesen lehetnek olyanok, akik épp a múlt értékét és erejét keresik benne.

Mivel azonban ezt a „múltat” csak pro forma adták át (vö. *tradere*) a 2010 utáni jelennek, az adott esetben a szövegek csupán egy formálisan felfogott, s e vonatkozásában elkerülhetetlenül üres hagyomány részeivé válhatnak.

Ezért van az, hogy a szövegek sorsát illetően nem lehet jól dönteni. Hiszen aki a mai alkotmány szövegére cseréltetné le azokat, az ugyanúgy rosszul döntene, mint aki változatlanul hagyná. S ugyanígy: aki változatlanul hagyja, az ugyanolyan rosszul dönt, mint aki eltünteti.

*

Végezetül megjegyzem még, hogy a kortárs bíróságépítészet negyedik jellegzetes „beszédes”, sőt beszélgető épülete a bostoni szövetségi kerületi bíróságnak helyt adó ún. Moakley Courthouse (1998), mely 1998-ban épült. Ezen amerikai bírók és klasszikus angolszász jogi gondolkodók jogról tett 40 megállapítása olvasható. Az épületet a szakirodalomban általában úgy értékelik, mint a jogról folytatott demokratikus párbeszéd megtestesülését.

7. A régi felirat a budapesti Igazságügyi Palota timpanonja alatt

8. A gdański Felső-kapu egyik felirata

9. A Bad Schwartau-i Amtsgericht épülete (1910), ablakai alatt a felirattal: *Iustitia fundamentum regnorum omnium*

10. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság épületének felirata

11. Igazságügyi Palota, Milánó, latin feliratokkal

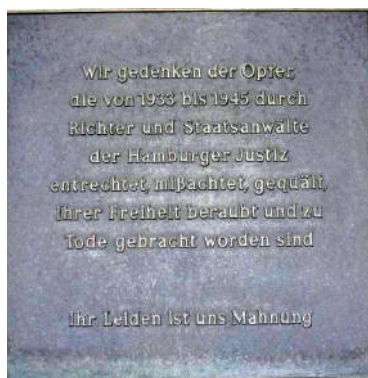
12. A jellegzetes olasz felirat egy római felsőbbbírószágon

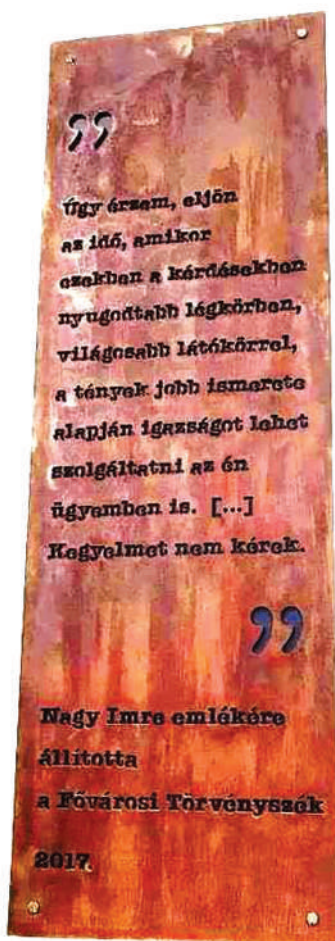
13. A hamburgi Justizforum, Justitiával és Celsus szavaival: *Jus est ars boni et aequi*

14. A szegedi Ítéltábla ablakfülkéje

15. Emléktábla a hamburgi bíróság falán

16. Emléktábla a „magyar Bastille” folyosóján

17. Felirat a szegedi ügyészség épületén

18. A varsói Legfelsőbb Bíróság épülettömbje a Krasziński-palotával

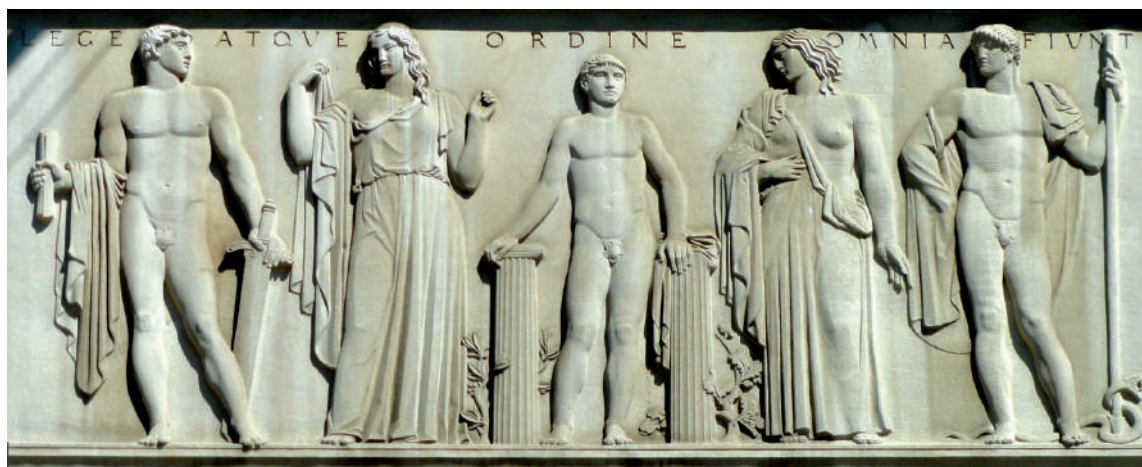
19. Az amerikai Igazságügyi Minisztérium épületének sarki oroztatán egy Platón-idézet olvasható

20. New York állam Legfelsőbb Bíróságának épülete
George Washington majdnem pontosan idézett szavaival

21. A lengyel hadsereg temploma a
bírósági oszlopokkal

22. C. Paul Jennewein: A jog és a rend dicsérete. Relief az amerikai Igazságügyi Minisztérium bejárata felett
– az idősebb Plinius szavaival: *Mindent a jog és a rend révén alkotnak meg.*

23. A bírósági épület egyik kolonnászerű oszlopsora...

24. ... és ugyanaz tavasszal, egy másik nézőpontból

25. Az 1944-es varsói felkelés emlékműve a bírósági oszlopsorral

26. Jerzy Juczkowicz: A hit, remény és szeretet alakjai az épület hátsó traktusában

27. A római jog tantételeinek árnyékában – tüntetés a lengyel alkotmányosságért

28. A varsói Legfelsőbb Bíróság épületének bejárata, üveghomlokzata és az abban tükröződő Krasiński-palota

29. A 86 római jogi regula egyike

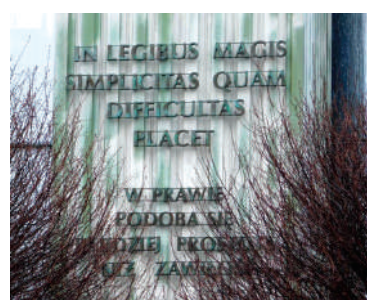
30. Egyszerű: nem minden tisztességes, amit szabad

31. Egy a nagyon bonyolult dolgok közül

32. Egy örök igazság a sok közül

33. Egy másik régi bölcsesség, ami ma is megállja a helyét

34. A régi és új épület találkozása

35. Az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának helyt adó épület homlokzata

36. III. Henrik pecsétje üvegbe rogyasztva

37. Az egyik tárgyalótermet elválasztó üvegfal Eleanor Roosevelttel gondolatával

38. Feliratok a bírói könyvtár világító üvegtábláján és díőfa paneljén

39. A bejárat – a bírói eskü üvegajtókba maratott szöveggel

40. A könyvtár üvegajtaja a Magna Charta faksimile szöveggel

41. Az ólomüveglakok címerei és feliratai Middlesex arisztokrata családjaikat idézik

42. Az intézmény logója üvegbe marva, a bírói eskü részletével

43. A bíróság üvegre festett színes emblémája: rózsza (Anglia), bogáncs (Skócia), hagymaszár (Wales) és len (Észak-Írország) kombinációja

44. A bírósági logó fúvott üvegen

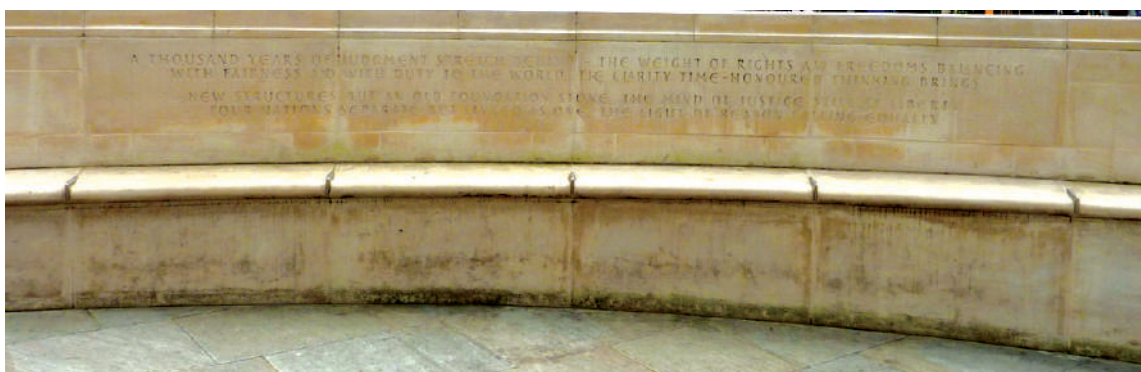
45. A stilizált embléma

46. A bíróság logója (itt fára festve)

47. A vázlatos logó – koronával.

48. Andrew Motion koszorús költő verse a Legfelsőbb Bírósághoz az épület előtti kőpadon

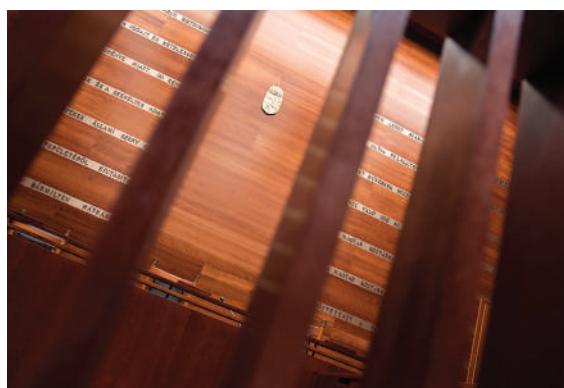
49. Falikárpit III. György címerével és jogi szimbólumokkal

50. Debrecen: az 1949. évi XX. törvény szövege a falakon még friss és üde

51. Aki csak ennyit tudna elolvasni, az nem szerez teljes képet a jogról

52. Kilátások. Perspektívák

53. A törvény szigorával... De melyikével?

54. A jog: törvény, a törvény: jog.

55. Tárgyalótermi fények és árnyak

56. Joghallgatók látogatása – itt nézelődve is lehet tanulni

57. A Debreceni Járásbíróság bejárata

58. A „debreceni főbíró” esküjének szövege és a bírósági architektúra

Fő Bíró' Esküvése.

Az igaz Isten

Hogy én a Debreceni Fő Várhelyságnak Birtosa válaasztat-
ván, is elő állittatván, abban teljes tehetségemmel hiven igaz-
ságn eljáról; A' Hemes Város Kiváltságait, is bevett helyben ha-
gyott jó rendtartásait megtartom, oltalmazom, másollal is
hik Bíróságom alatt lidemek, megtartatni igyekszem. Az én
előttem perlekedőnek mindenmimű szernély válogatás, atya-
fiúság, barátság, irigység, harag, adomány, és egyéb atármelly in-
dulat is tekintet nélkül igaz Törvényt, is vigra hajtást te-
szek. És mindenelben, valamelyek az én Bírói Dicsőtemhez
tartoznak, az Isten Dicsőségére, Felséges Koronás Király U.
runk Ö Felségének Debreczen Városainál hasznára, javára meg-
maradására igyekszem, és munkálodom. Isten engem úgy se-
géljen.

59. A debreceni főbírói esküjének eredeti szövege 1828-ból

60. Egy kósza felirat a Debreceni Törvényszék épületében

61. Egy hosszú szöveg jó helyen: Doktor Deodatus versbe szedett „Magyar Büntető Törvénykönyvének” részlete a Zalegerszegi Törvényszék épülete előtti oszlopon, 2016-ban, a Költészet Napján

• JEGYZETEK

- 1 Magyarországon például az igazságszolgáltatás épületein „a századforduló és a XX. század első harmada között falfesményeken, plasztikai alkotás formájában megjelent az igazságszolgáltatással kapcsolatba hozható teljes jelképrendszer: legtöbbször Juszticiát ábrázolták a Jog és Törvény alakjaival együtt” – fogalmazott Kajtár István, vö. *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004. 90.
- 2 Lásd Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa – A világ bíróságai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011. 162.
- 3 Az épület díszítésének értékeléséről lásd Soucek, Brian: Not Representing Justice. Ellsworth Kelly's Abstraction in the Boston Courthouse. *Yale Journal of Law & Humanities*. 24. évf. (2012) 287–304. Ez az írás és provokatív címe valamiféle válasz volt a klasszikus amerikai bírósági épületek vizuális megjelenítését elemző szaktekintély, Judith Resnik írására, mely ugyanabban a lapszámban jelent meg; vö. Resnik, Judith: Re-presenting Justice. Visual Narratives of Judgment and the Invention of Democratic Courts. In ugyanott, 19–75.
- 4 Lásd Kengyel M.: idézett mű (2011), 209, 215. és 406. Különös „absztrakt kép” egy kolozsvári tárgyalóteremben a bírói emelvény mögött elhelyezett falikép is, ami a román nemzeti színeket „absztrahálja” játékos formákká; ugyanott, 236.
- 5 A római jogi epigráfia példaként a hazai szakirodalomból lásd például Diósi György: A jogtanítás nyomai Pannóniában. *Antik Tanulmányok*. 8. évf. 1961/1–2. sz. [klny.]
- 6 Lásd Hauszmann Alajos: *A Budapesten épített törvénykezési palota ismertetése*. Budapest, 1897. *A budapesti Igazságügyi Palota*. Műlapok: Divald Károly. Budapest, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Könyvkiadóvállalata – Pátria Ny., 1901. VIII. műlap. Egy 1947-es fotón (Fortepan 78898) a felirat még látható, tehát azt követően vésték le az épületről.
- 7 A ma már nem bírósági célra használt épületen (*Amtsgericht*, 1910) ez olvasható: *Justitia fundamentum regnorum omnium* (Az igazságosság minden uralom alapja).
- 8 A Felső-kapura (*Brama Wyżynna*) e mottónak oly mértékben módosított változatát írták fel, hogy annak indokát csak a jogfilozófusok tudják megmondani. Gdanskban ugyanis a gondolat így olvasható: *Iustitia et pietas duo sunt regnorum omnium fundamenta* (Az igazságosság és a könyörületesség minden állam két alapja).
- 9 A falakra írt idézetek forrásai: D. 1.1.10., D. 1. 1. pr. és Cicero: *de legibus* I. X. (28). Az épületről – aminek előcsarnokát egyebek mellett Arturo Martini *Fasiszta Justitia* (1937) című domborműve díszítette – lásd Maulsby, Lucy M.: Giustizia Fascista. The Representation of Fascist Justice in Marcello Piacentini's Palace of Justice, Milan, 1932–1940. *Journal of the Society of Architectural Historians*. 73. évf. 2014/3. sz. 312–327.
- 10 A Thomas Jefferson 1801-es beiktatási beszédéből származó *Equal Justice Under Law* szöveg fordítható így is: „Egyenlőség a törvény előtt” (vö. Kengyel M.: idézett mű [2011], 51), vagy inkább „Egyenlő igazságszolgáltatás a törvény előtt”, esetleg „Egyenlő igazságosság a jog alapján”.
- 11 Bemutatását és a jelentőségének elemzését lásd Resnik, Judith – Curtis, Dennis Edward. *Representing Justice: Invention, Controversy, and Rights in City-States and Democratic Courtrooms*. New Haven – London, Yale University Press, 2011. 189–190. Lásd még ezzel kapcsolatban a varsói Legfelsőbb Bíróság épületéről mondottakat.
- 12 Magyar szövege „Számukra a legfőbb törvény a nép üdve legyen”; vö. Cicero: *A törvények*. III. 3.8. Ford. Simon Attila. Budapest, Gondolat – DE ÁJK, 2008. 72. *A de legibus* adott helyének – mindenkelőtt a *salus polulinak* – a fordítási nehézségeről a „lélek üdve” vonatkozásában lásd Erdő Péter: A közjó és a lelkek üdvössége. Adalékok a jogrendek teológiai vonatkozásához. *Magyar Tudomány*. 172. évf. 2011/5. sz. 558–569. Az amerikaiak persze Cicero maximáját nem a lelkek üdvével, hanem az anyagi jóléttel szökték kapcsolatba hozni, s az idézett mondatot sok helyen így fordítják: *The welfare of the people shall be the supreme law* (A nép jóléte legyen a legfőbb törvény). Itt jegyzem meg, hogy ebben a tanulmányban igyekszem az idézett feliratok magyar szövegét a legjobb és legismertebb magyar fordítások alapján megadni, de – mivel az épületeken sokszor nem idézetekről, hanem a szövegkörnyezetből kiemelt mondatokról, sőt olykor pontatlan idézetekről van szó – szükség esetén eltértem a szokásos magyar változatoktól, s ezekre lehetőség szerint lábjegyzetben utalok.
- 13 Lásd a svájci parlament épületét, a berni Szövetségi Palotát, ahol a kupolaterem bejárata fölött olvasható, valamint az amerikai Missouri állam fővárosának, Jefferson Citynek a kapitóliumi épületét (Missouri State Capitol), amelynek homlokzatán két helyen is olvasható: nagy betűkkel

- a timpanon alatti frízszalagon és egy kőtáblán a timpanon szoborcsoportjában.
- 14 Annak magyarázata, hogy az ókori római államférfi, szónok és jogász szövege miért került két Észak-Amerikában honos medve közé, viszonylag egyszerű: a bírósági épületek díszei valójában Missouri állam XVIII. századi eredetű címerábrázolásának részletei. Ezen a medvék békésen állodognak a címerpajzs mellett, ami alatt egy szövegszalagon Cicero bölcsessége olvasható. (E bölcsességet egyébként Amerikában újabban kritikailag is megjelenítik, bár nem bíróságokon: nemrég például a hajléktalanság elleni tiltakozásként egy hatalmas graffiti részeként festették fel egy épület külső falára Los Angeles Skid Row nevű nyomornegyedében.)
- 15 Én sem szeretnék, de azért azt megjegyzem, hogy az idézet Lucius Annaeus Seneca *A trójai nők (Troades)* című drámájából származik (vö. 614. sor). Ez azokat a problémákat mutatta meg, amelyek a trójai királyfi, Párizs női szépséggel kapcsolatos különös, bizonyos értelemben egy spontán ötlettől vezérelt ítéletalkotásával jártak.
- 16 A Magna Carta e passzusát idéző feliratok meglehetősen gyakoriak az Egyesült Államokban; a szöveg mutált változata megtalálható például a texasi Cottle megye törvényszékén, Paducah városában – más érdekes, az angol *equity*-t idéző feliratokkal együtt. A 40. klauzula legutóbb saját „származási országában” jelent meg érdekes feliratként; lásd az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának londoni épületéről alább írottakat.
- 17 Vö. *A history of the Right Honorable William Pitt, Earl of Chatham, containing his speeches in Parliament*. Ed.: Francis Thackeray. London, C., and J. Rivington, 1827. 145.
- 18 Vö. *The Speeches of the Right Hon. Edmund Burke with Memoir and Historical Introductions*. Dublin, James Duffy, 1854. 436.
- 19 Az igazságügyi minisztérium mellett az Attorney General (amerikai főügyész) hivatalának is hely adó épület *art deco* stílusa okán a washingtoni kormányzati negyedben ritkaság számba megy, miközben ez a stílus az amerikai bírósági épületek körében igen gyakori. Művészileg is igényes gazdag díszítése (például 68 falfestménye, számos alumíniumöntvényből készült szobra, reliefjei stb.) külön elemzést igényelne, amire azonban nincs itt hely.
- 20 Az eredeti szövegben az első és második mondat között ott állt még ez is: *It is the ligament which holds civilized beings and civilized nations together* (Ez az a kötelék, ami összetartja a civilizált lényeket és a civilizált nemzeteket). Az idézett gondolatot tehát lerövidítették, ami az adott körülmények között nem kifogásolható. Lásd Webster, Daniel: On Mr. Justice Story (1845. szeptember 12). In *The Works of Daniel Webster*. Boston, Charles C. Little, Brown and James Brown, 1851. 300. A szöveg egyébként a rabszolgaság hívei és ellenzői közötti vitához hozzászóló beszédből való, amelyben Webster kompromisszumos álláspontot képviselt, mert úgy gondolta, hogy a rabszolgasággal kapcsolatos nézetkülönbségek harcokhoz vezethetnek, s azok felbomlasztják az uniót.
- 21 Mint például Pound, Roscoe: Revival of Natural Law. *Notre Dame Law Review*. 17. évf. 1942. 287–372.
- 22 Hartley B. Alexander amerikai író, költő, filozófus és „ikonográfus” volt. Számos amerikai középületre – így a New York-i Rockefeller Centerre és Cornell Egyetemre is – ő fogalmazta és tervezte meg a feliratokat. (Állítólag az „ikonográfus” szó is az ő újítása, s különböző témák és feliratok esztétikus tervezetinek és sémáinak megalkotóját értette azon.)
- 23 Lásd *The Robert F. Kennedy Building. Celebrating Art and Architecture on the 75th Anniversary, 1934–2009*. Washington, US Department of Justice, 2009. 23. és 47. (A Daniel Webster-szöveget illetően vö. ugyanott, 101.)
- 24 Vö. Bacon, Francis: *Essays, Civil and Moral*. (különböző kiadásokban) LVI. esszé: *Of Judicature*. Magyarul *Esszék avagy Tanácsok az okos és erkölcsös életre*. Ford.: Julow Viktor. Budapest, Magyar Helikon, 1968, Európa, 21987. LVI.: *A törvénykezéstről*. Érdemes idézni a szövegekörnyezetet is: „A törvénykezés helye szent hely, ennél fogva nemcsak magát a bírói széket, hanem annak pulpitusát, szűkebb és tágabb környezetét is tisztán kell tartani a botránnytól és a korrupciótól”, idézett mű (1987), 243.
- 25 Ez az az emlékmű (*Pomnik Powstania Warszawskiego*, Długa u. 22.), amelynél az államtudomány képviselőjéből német államelnökké lett Roman Herzog 1994-ben, a németek háborús bűnök miatti szégyenéről beszélve bocsánatot kért a lengyelektől. Nem azonos az innen néhány száz méterre található – 1946-ban emelt, majd 1948-ban kibővített – Gettó hőseinek emlékművel (*Pomnik Bohaterów Getta Warszawskiego*, Zamenhof u. 9–11.), mely az 1943-as varsói gettófelkelésnek állít emléket.
- 26 A jogi tudás és a jogi ismeretek rövid, közmondásos, regulákba öntött stb. formáiról lásd P.

- Szabó Béla: Közmondásos jogtudás. Gondolatok a jogi közmondások hazai kutatásának lehetőségeiről. In *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. Budapest, ELTE Eötvös, 2009. 185–199. és Weizsäcker, W.: *Rechtssprichwörter als Ausdrucksformen des Rechts. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*. 58. évf. 1956. 9–39. Ilyen jellegű hazai gyűjteményként lásd Csiky Kálmán: *Jogi axiómák, sarkigazságok, jogi közmondások, és maximák gyűjteménye a római jog köréből*. Budapest, Politzer, 1900 és Nótári Tamás: *A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.
- 27 A feliratok listája, valamint összeállításuk szempontjai – a regulákkal, jogi maximákkal, közmondásokkal és más mondásokkal kapcsolatos további tanulmányokkal együtt – megtalálhatók a következő (tudomásom szerint csak lengyel nyelven hozzáférhető) albumban. Lásd Kacprzak, Agnieszka – Krzynomowek, Jerzy – Wołodkiewicz, Witold: *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*. Varsó, C. H. Beck, (2001) ²2006. Ennek előzményeként lásd Wołodkiewicz, Witold – Krzynomowek Jerzy (szerk): *Łacińskie paremie w europejskiej kulturze prawnej i orzecznictwie sądów polskich*. Varsó, K. E. Liber, 2001.
- 28 Az itt idézett feliratok esetén e tanulmányban a latin szöveg után, megadom a római jogi textus forrását, W. Wołodkiewicz munkáját és magukat a feliratokat alapul véve, a magyar szöveg után pedig zárójelbe között, azokat a sorszámokat, amelyek alapján a Varsóba látogató jogász vagy joghallgató olvasó – amennyiben érdeklődne a részletek iránt – a mellékelt térképet használva a magyar változat alapján azonosíthatja és könnyen megtalálhatja a latin–lengyel szöveget.
- 29 Magyarra fordítják „jogászasabban” is: „nem szabad jogunkat helytelenül gyakorolni”. Lásd Földi András – Hamza Gábor [Brósz Róbert és Pólay Elemér tankönyvének alapulvételével]: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, ²³2019. 290–291.
- 30 Hamza Gábor – Kállay István: *De diversis regulis juris antiqui. A Digesta 50. 17. regulái (latinul és magyarul)* [1974]. Budapest, Tankönyvkiadó, ¹¹1989. 6. E kiadványt az 50. könyv 17. titulusból származó regulák magyar szövegének meghatározásakor több esetben akkor is felhasználtam, ha külön nem jelzem.
- 31 Vö. Földi A. – Hamza G.: idézett mű (²³2019), 635. („az örökhagyó akarata ugyanis egészen életének utolsó pillanatáig változó”).
- 32 A szöveg értelme a teljesebb összefüggésben adható meg: *Si in ius vocat, ito. Ni it, antestamino. Igitur em capito*. – Ha perbe hív, menni kell. Ha nem megy, [akkor a felperes] hívjon tanúkat, aztán ragadja meg őt. Vö. *A tizenkéttáblás törvény töredékei*. Ford.: Zlinszky János. Miskolc, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 5.
- 33 Az „ad D” megjelölés, ami magukon az oszlopon szerepel, arra utal, hogy ezek nem a Digestából származó, hanem az általa inspirált középkori vagy kora újkori regulák.
- 34 Lásd Hamza G. – Kállay I.: idézett mű (¹¹1989), 34.
- 35 A 11/1994 (III. 2.) AB határozatban a magyar Alkotmánybíróság így fogalmazott: „Igaz ugyan, hogy a magasabbszintű szabály későbbi rendelkezése... a lex posteriori, derogat priori elv alapján a korábbi jogszabály módosítását jelenti. A törvény szigorúbb rendelkezése a vele ellentétes korábbi szabályt lerontja. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint azonban a jogelméleti állítás helyessége ellenére az a jogalkotói gyakorlat, amely a jogszabály megalkotásánál nem gondoskodik az új szabállyal ellentétes rendelkezések kifejezett hatályon kívül helyezéséről vagy módosításáról, nem elégíti ki az Alkotmány 8. §-ában megfogalmazott jogbiztonság követelményét. A jogbiztonság megköveteli ugyanis, hogy mind a jogalkalmazó, mind pedig az állampolgár mindenkor ismerhesse a hatályos jogot. Nem elfogadható, ha valamely rendelkezés hatályos szövegét csak a teljes hatályos joganyag sokrétű egybevetése alapján lehet megállapítani.” Lásd *Magyar Közlöny*. 1994. 23. szám, 763–765. A szerintem téves érvelést már korábban is bíráltam, vagy legalábbis pellengettem; lásd Takács Péter: *Nehéz jogi esetek. Jogelmélet és jogász érvelés*. Budapest, Napvilág, 2000. 133–136.
- 36 Vö. Földi A. – Hamza G.: idézett mű (²³2019), 482.
- 37 Ezt és öt további szöveghelyet (D.50.17.87, D.14.3.17.4, D.12.6.14, D.32.25.1 és D.44.4.11 pr.) Deli Gergely fordította magyarra.
- 38 A szöveg általában nem a *legis*, hanem *iuris* szóval ismert. Földi András szíves közlése, vö. Liebs, Detlef: *Lateinische Rechtsregeln und rechtssprichwörter*. München, Beck, ⁷2007. 235.
- 39 Vö. Hamza G. – Kállay I.: idézett mű (¹¹1989), 5. A szöveget idézik így is: „Nem a regulából vezet-

- jük le a jogot, hanem a jog alapján fogalmazzuk meg a regulát.” Vagy: „nem a regulából merítjük a jogot, hanem az élő jogból szűrődik le a regula” (ford.: Zlinszky János). Vö. Diódsi György: *A római jog világa*. (A fragmentumokak fordították Borzsák István és mások.) Budapest, Gondolat, 1973. 26.
- 40 E maxima sokrétű, sőt többrétegű mai jelentéséhez hozzájárulnak módosult megfogalmazásai is. Például „vigilantibus iura sunt scripta” (szokásosan: az éberek jogát leírják), ami arra utal, hogy a szerződéseket és egyezményeket le kell írni, és „vigilantibus non dormientibus iura subveniunt” (a jog az ébereknek, s nem a szundikálóknak segít), stb. (A *vigilantibus* e bonyolult jelentés miatt fordítottam két szóval.) A kérdéssel kapcsolatban lásd Willems, Constantin: *Ius civile vigilantibus scriptum est. Ein römischrechtlicher „Grundsatz“ als „Grundlage des modernen Rechts“?* *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*. 60. évf. 2013. 341–366. Más vonatkozásokban, nem jogi értelemben lásd még Zlinszky János: *Vigilantibus scriptum est*. [Válasz a *Vigilia* „Virrasszatok...” cím alatt feltett jubileumi körkérdésére]. *Vigilia*. 70. évf. 2005/2. szám, 200–203.
- 41 Értelmezését lásd Winkel, Larens C.: *Error iuris nocet. Rechtsirrtum als Problem der Rechtsordnung*. Holland, Zutphen, 1985. 88.
- 42 Szó szerint: „hatalmuknak”, értelemszerűen azonban: „hatásuknak, következményeiknek”. Más fordításban: „A törvények ismerete nem azt jelenti, hogy azoknak [csak] a szavait tudjuk, hanem hogy az értelmüket és céljukat [is]”; vö. Földi A. – Hamza G.: idézett mű (2019), 73. „Nem az tudja a törvényt, aki annak betűjét betartja, hanem aki erejét és lényegét”; vö. Diódsi Gy.: idézett mű, 39.
- 43 Vö. Földi A. – Hamza G.: idézett mű (2019), 73. („Igazságtalan dolog a törvény egyetlen kis része alapján ítélni vagy véleményt adni anélkül, hogy az egészet figyelembe vennénk.”) Lásd még Diódsi Gy.: idézett mű, 39. („A törvény egészének figyelmen kívül hagyásával egy részecskéjét kiemelve, annak alapján dönteni, vagy véleményt mondani, tudománytalan.”)
- 44 Vö. Hamza G. – Kállay I.: idézett mű (2019), 13. Itt így: „Aki jogait gyakorolja, nem jár el dolózan.”
- 45 A paulusi regula folytatása: *eius vero nulla culpa est, cui parere necesse sit* (mert nincs annál felróhatóság, aki engedelmességet kénytelen). Felelősségtani elemzését lásd Földi András: *A má*
- sért való felelősség a római jogban. Jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*. Budapest, Rejtjel, 2004. 128–139, kül. 130.
- 46 Elezését illetően lásd Gergely Deli: *Salus rei publicae. A helyes döntés kritériuma a római magánjogban*. Budapest, Gondolat, 2014. 48.
- 47 A téma irodalmából – nemzetközi és magyar vonatkozásokkal – lásd Herke Csongor – Tóth Csenge Diána: *The prohibition of reformatio in peius in the light of the principle of fair procedure*. *International Journal of Business and Social Research*. 3. évf. 2013. 92–98, uók: *Prohibition of reformatio in peius and the principle of constitutionality*. *Journal of Politics and Law*. 5. évf. 2012/2. sz. 49–57; uók: *Theoretical and Practical Issues of the Prohibition of Reformatio in Peius in Hungary*. *Issues of Business & Law* [Canadian Center of Science and Education]. 3. évf. 2011. 95–109, valamint uók: *Overview of the prohibition of reformatio in peius in the Hungarian Criminal Procedure*. *Lex et Scientia International Journal* [Bukarest]. 2011/1. sz. 18–28.
- 48 *Néhány kérdéséről* lásd Enonchong, Nelson: *Effects of Illegality. A Comparative Study in French and English Law*. *The International and Comparative Law Quarterly*. 44. évf. 1995/1. sz. 196–213. A szerződés érvénytelenségével összefüggő problémáiról lásd Menyhárd Attila: *Az állam javára való marasztalásról*. *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2003/4. 29–37. Az elmúlt évtizedekben értelmezik nemzetközi jogi keretek között is, ennek bemutatására azonban nincs helyünk.
- 49 Bővebben lásd erről a felelősség római jogi kérdéseit tárgyaló műveket. Molnár Imre: *A római magánjog. A római magánjog felelősségi rendje*. Szeged, JATE, 1994, kül. 97–110, Földi A.: idézett mű (2004), különösen 38–101; Siklósi Iván: *A custodia-felelősség klasszikus római jogi problematikája néhány, a felelősségi szakirodalomban ritkán tárgyalt forrasszöveg tükrében*. *JURA*. 22. évf. 2016/1. sz. 127–141.
- 50 A modern jogéletben – és az alkotmányjogi szabályok technicizálásának hatása alatt, mi több, annak büvöletében – ezen elv érvényességét is kételyekkel fogadják: „Ennek az elvnek az érvényesítésével kapcsolatban a fenntartások valóban indokoltak” – fogalmazott például Rácz Attila. „Egy olyan felfogás tűnik ma is a leginkább megalapozottnak – folytatta –, miszerint megszűnik a jogszabály (jogszabályhely) hatálya akkor, ha az a tényállás, amelyet szabályoz, bizonyos időpont után már nem fordulhat elő. (...) [Az] ezzel ellen-

- tétes hozzáállás ugyanis jogbizonytalansághoz, jogalkalmazási önkényhez, a törvényesség teljes fellazulásához vezethetne.” Vö. Rácz Attila: A jogszabályok kötelező ereje – érvényessé válása, időbeli hatálya és alkalmazhatósága. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. 49. Tom. 1–48. Fasc. 1996. 491–501.
- 51 Fordítható így is: „megítélem az igazságosságot”.
- 52 Eredetileg így hangzik: „Quod attinet ad ius civile servi pro nullis habentur; non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.” Magyarul: „Ami ius civile-t illeti, a rabszolgákat semmibe sem veszik; nem áll ez azonban a ius naturale-ra, mert e szerint minden ember egyenlő.” Vö. Hamza G. – Kállay I.: idézett mű (¹¹1989), 9.
- 53 Elemzését lásd Ohly, Ansgar: „*Volenti non fit iniuria*”. *Die Einwilligung im Privatrecht*. Tübingen, Mohr Siebeck, *Jus Privatum* 73, 2002.
- 54 A „vö.” arra utal, hogy a modern büntetőjogi gondolkodás alapjait megvető, s az újkor elején elterjedt elvet az adott szöveghely – amint arra Földi András felhívta a figyelmemet – nem szó szerint tartalmazza. Ebben a formában azt először – bizonyára nem függetlenül az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatától (vö. 8. pont) – Paul Johann Anselm von Feuerbach fogalmazta meg a *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts* című művében (Gießen, Heyer, 1801. 20. §). Szerinte a büntetőjog legfőbb elvének érvényesüléséhez három alapelv – „nulla poena sine lege”, „nulla poena sine crimine” és „nullum crimen sine poena legali” – elfogadása szükséges (vö. Gießen, Heyer, ¹¹1832. 19). Ezek aztán megjelentek a Feuerbach által szövegezett bajor büntető törvénykönyvben (1813), később más államok büntető törvénykönyveiben és egyes XIX. századi alkotmányokban is. Ezen elvek legutóbb a Nemzetközi Büntetőbíróság 1998. július 17-én elfogadott Római Statútumában nyertek széles körű elismerést (22–23. cikk), melyet Magyarország is aláírt (1999), majd ratifikált (2001), bár azóta sem hirdetett ki.
- 55 A középkori jogi-politikai gondolkodásban, így Bracton elméletében játszott szerepét elemzi Post, Gaines: *Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State 1100–1322*. Princeton, Princeton University Press, 2015. 163–240, kül. 123–127. és Lloyd, Howell, A.: Constitutionalism. In *The Cambridge History of Political Thought 1450–1700*. Szerk. Burns, J. H. – Goldie, M. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. 254–294, kül. 271–273.
- 56 Cicero, Marcus Tullius: *Kötelességekről*. Ford.: Szalay László. Pest, Hartleben, 1857. 15. (Szalay megoldása egyébként a régies német fordításokra emlékeztet: *Höchstes Recht – höchstes Unrecht*.)
- 57 Földi A. – Hamza G.: idézett mű (²³2019), 74. A kérdéshez lásd még Nótári Tamás: *Summum ius summa iniuria* – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti háttéréhez. *Jogelméleti Szemle*. 2004/3. szám.
- 58 Olyan értelemben, hogy ha egy perbeli megbízott rosszhiszemű, emiatt nem lehet kifogással élni, ha az, akit képvisel, nem rosszhiszemű.
- 59 A szentencia arra utal, hogy a bizonyítás terhe általában a felperesé, de ha az alperes ellentmond, azt neki kell bizonyítani, azaz ebben a kontextusban „felperessé válik”.
- 60 Folytatása felfedi értelmét és jelentését, ami talán nem véletlenül maradt le az oszlopkőről: „Ezért biztos, hogy a válás megtiltására vonatkozó megállapodás érvénytelen, s nem elfogadottak azok a megállapodások, amelyekkel büntetést szabnak ki arra, aki elvált” (vö. Severus Alexander, 223).
- 61 Az elvre vonatkozó hatalmas irodalomból lásd Zimmermann, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, Oxford University Press, 1996 (első változatában Cape Town, Johannesburg, Wetton, 1990), kül. 576–582 (számolva a kivételekkel és a *clausula rebus sic stantibus*hoz való viszonyával is), nemzetközi jogi elfogadottságát illetően Wehberg, Hans: *Pacta sunt servanda. American Journal of International Law*. 53. évf. 1959. 777–784. A hazai irodalomból lásd Bónis Péter: *A pacta sunt servanda elvének kialakítása a középkorban. JURA*. 18. évf. 2012/2. sz. 205–210.
- 62 Cicero: *A törvények*. III. 3.8. Ford. Simon Attila. Budapest, Gondolat – DE ÁJK, 2008. 72.
- 63 Hermogenianus tételének ilyen értelmezéséről lásd Hamza Gábor: *Megjegyzések a római jog szerepéről a jogászképzésben*. In *Ünnepi Tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky*. Miskolc, Bíbor, 1998. 569.
- 64 Az egyik lehetőség: „...mindenkinnek megadjuk az őt megillető jogot” (vö. Földi A. – Hamza G.: idézett mű (²³2019), 69; ez szerepel a főszövegben), egy másik: „...mindekinek megadjuk azt, ami őt megilleti”, vagy „azt, amihez joga van” (vö. Diódsi Gy.: idézett mű, 26).
- 65 Ennek teljesebb szövegkörnyezete a következő: „Mert a fényűzés elleni törvényeket egyes em-

- berek hozták, hogy a polgárság egészének hibáit kijavítsák, és ha erkölceik nem lettek volna a lehető legromlottabbak és minden mértéket áthágóak, bizonytal nem lett volna szükség e törvények meghozatalára. Van egy régi mondás, ami így szól: »Rossz erkölcsökből születnek a jó törvények.« Lásd Macrobius, Ambrosius Theodosius: *Saturnalia. Latinul és magyarul*. Ford., jegyz. és bev.: Tóth Orsolya. Kézirat. Debrecen [Gépirat], 2016. 297.
- 66 A kérdés formájú állítás magyar szövegének forrása: Cicero: *Az állam*. Ford., bev. és jegyz.: Hamza Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995. 95. Lásd még ehhez hasonlóan (kis szövegkorrekcióval): Hamza Gábor: A természetjog értelmezésének problémái. Cicero és a *ius naturale* fogalma. *Jogtudományi Közlöny*. 50. évf. 1995. 523–529. Cicero elméletéről, s annak keretében a jog és állam összetartozásáról lásd Hamza Gábor írásait: Cicero *De re publicája* és az antik állambölcselet. In Cicero: *Az állam*, idézett kiadás, 1995, továbbá 1997, 2002, 9–56, 2016. 7–56, Cicero és az állambölcselet. *Jogállam [Új Folyam]*. 3. évf. 1994. 109–123, A cicerói állambölcselet aktualitása. *Magyar Felsőoktatás*. 5. évf. 1994. 28–29. és *Magyar Tudomány*. 40. évf. 1995. 532–538, Cicero *De re publicája* és az antik államfogalom. In *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Szerk.: Mezey Barna. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 335–352.
- 67 Cicero: *A törvények*. I. XVI. (44). Ford. Simon Attila. Budapest, Gondolat – DE ÁJK, 2008. 25.
- 68 Szövegkörnyezetéből azt is megtudhatjuk, hogy Cassius szerint „ezt a jogot a természet biztosítja”; lásd Földi A. – Hamza G.: idézett mű (2019), 153. E maximát gyakran használják a jogos védelem, s részben a végszükség jogintézményének megalapozására. Lásd például Wacke, Andreas: Defence and necessity in Aquilian liability. In *Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias*. 1–3. Szerk.: Roset, Jaime. Madrid, 1988. 1. kötet, 530–548, Orosz P. Gábor: Jogos védelem és végszükség, mint a jogellenesség kizáró okai a római jogban és napjainkban. *Jogelméleti Szemle*. 2003/2. [http://jesz.ajk.elte.hu/orosz14.html] és Jakab Éva: Éjjel, fegyverrel... Önvédelem, jogos védelem történeti megközelítésben. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. 81. Tomus 1–81. fasc. 2018. 485–498.
- 69 Eredetileg: „silent enim leges inter arma”, azaz „a jog hallgat a fegyverek között”. Pápai Páriz Ferenc szép régi fordításában „a hadnak idején nem folynak a törvények”.
- 70 Marcus Terentius Varro ún. „szófejtő szómagyarázata” szerint a becsület (*honor*) a teher (*onus*) szóval áll kapcsolatban. Varro a hosszabb töredékekben fennmaradt művében – *De lingua latina* (A latin nyelvről) – azt állítja, hogy „Virtus ut viritus a virilitate. Honor ab onore: itaque honestum dicitur quod oneratum, et dictum: Onus est honor qui sustinet rem publicam” (V. 73).
- 71 A térkép forrása Kacprzak, A. – Krzynówek, J. – Wołodkiewicz, W.: idézett mű (2006), s az elérhető az interneten is, a lengyel Wikipédiában a *Gmach Sądu Najwyższego w Warszawie* cím alatt, ahol az itt ismertetett regulák szövegének latin és lengyel szövege is megtalálható.
- 72 Idézi a modern lengyel kultúra komoly teljesítményeiről számot adó „Culture.pl” című internetes hely: <https://culture.pl/en/artist/marek-budzynski>. A gondolatot felidézi és továbbgondolja Hryncewicz-Lamber, Grażyna: (Il)legible Game of Connotations? Comments on the Representation of Justice in Architecture. In *Technical Transactions – Czasopismo Techniczne. Architecture – Architectura*. Szerk.: Kozłowski, D. és Misiągiewicz, M. Krakko, 2015. (112). 9-A (15) szám, 121–126, kül. 123–124.
- 73 Ugyanott.
- 74 Mańko, Rafał: The Culture of Private Law in Central Europe After Enlargement: A Polish Perspective. *European Law Journal*. 11. évf. 2005/5. sz. 527–548.
- 75 Vö. Hryncewicz-Lamber, G.: idézett mű, 123.
- 76 Longchamps de Bérier, Franciszek: Audiatur et altera pars. Eine fehlende Säuleninschrift am Warschauer Justizpalast und die Bedeutung der Parömie im polnischen Recht. In *Inter cives necnon peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks*. Szerk.: Coriat, Jean-Pierre – Fiori, Roberto – Hallebeek, Jan – Metzger, Ernest – Schermaier, Martin. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Unipress, 2014. 429–442, különösen 433–438.
- 77 Vö. Hryncewicz-Lamber, G.: idézett mű, ugyanott.
- 78 Lásd Wołodkiewicz, W.: idézett mű, passim. Hazai szakirodalmunkban utalásszerűen érinti ezeket az elemzéseket Varga Csaba: *Jogrendszer, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben)*. Budapest, Szent István Társulat, 2009. 169.
- 79 Lásd például Gałuskina, Ksenia – Sycz, Joanna: Latin Maxims and Phrases in the Polish, English and French Legal Systems – the Comparative

- Study. *Studies In Logic, Grammar and Rhetoric* 34 évf. 2013. (47) 9–26. A lengyel alkotmánybíróság vonatkozásában ugyanígy Szczygielsky, K.: Latin Legal Maxims in the Judgments of the Constitutional Tribunal in Poland. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* [University of Białystok] Különszám: *Festschrift in Honour of Andrzej Grzegorzczak*. Szerk.: Trzęsicki, Kazimierz – Krajewski, Stanisław – Woleński, Jan. 49 (62) 2017. 213–223 (némi túlzással, ti. azt állítva, hogy „a latin maximák Alkotmánybíróság általi alkalmazása a római jogi tradíció folyamatos jelenlétének látható bizonyítéka a jog történeti fejlődése során”).
- 80 A latin nyelv magyar jogtörténetben játszott szerepét illetően lásd Béli Gábor: A latin és a magyar jogi terminológia a XIX. század közepéig. *Jogtörténeti Szemle*. 19. évf. 2017/3. sz. 12–18; általános jellegét és *lingua franca* voltát illetően lásd Petrasovszky Anna: A latin nyelv és az európai jogfejlődés. *Magyar Jogi Nyelv*. 1. évf. 2019. 1. sz. 1–5.
- 81 Mattila, Heikki E. S.: *Comparative Legal Linguistics. Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. Ashgate, (2007) 2013, Routledge, 2016. (3.2.2.) 141–142.
- 82 Matulewska, Aleksandra – Wasielewska, Magdalena: Latin Maxims and Expressions in English, Estonian and Polish Legal Language in the Aspect of Translation. In *Investigationes Linguisticae*. 10. Kötet. Poznań, 2003. 10.
- 83 Az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága lényegében a Lordok Háza Fellebbezési Bizottságának korábbi feladatait látja el, kiegészítve azokat néhány kisebb hatáskörrel, ám azokat a korábbiaknál nyilvánosabban és áttekinthetőbben teszi. Ez abban a technikai értelemben is igaz, hogy – a tárgyalótermi filmfelvételek általános, 1925 óta létező tilalmával szemben – itt kamerák rögzítik és teszik elérhetővé a teljes tárgyalást. 2011 óta a felek megegyezése esetén mód van a tradicionális angol tárgyalótermi öltözet (talár, paróka stb.) mellőzésére. A nyilvánosságot úgy is értik, hogy az épület (előzetes egyeztetéssel) szabadon látogatható, s a vendégek számára kiállítóteret és kávéházat működtetnek. Az ügyek száma egyébként nem túl magas; évi kb. 200–250 kérelem érkezik, melyekből mintegy egy éves procedurával választják ki a teljes körű tárgyalásra bocsátott mintegy 60–80 ügyet. Ezeket a 12 bírósági rendszerint 5, ritkán 7 fős tanácsokban bírálja el.
- 84 Az egykori ún. Titkos Tanács (*Privy Council*) utóda, a *Privy Council Jogi Bizottsága* végső fellebbezési fórumként jár el a Brit Nemzetközösség több államában legmagasabb szinten már eldöntött ügyekben. Az 53 állam közül 13 ismeri el ennek joghatóságát (ilyen például Jamaika, Dominika, Kiribati, Tuvalu stb.). Ugyancsak ez a szerv jár el az Ír-tenger és a Csatorna-szigetek ún. koronafüggőségben lévő területeinek (Man sziget, Guernsey, Jersey) és a 14 brit tengerentúli terület (Gibraltár, Falkland-szigetek, Kajmán-szigetek, a karib-tengeri Montserrat sziget stb.) bírósági által legmagasabb szinten eldöntött ügyekben. E jogi bizottságnak az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának tagjai mellett tagja néhány jogilag magas szinten képzett, bírói előélettel rendelkező „titkos tanácsos”, valamint az érintett országok és területek egyes bírái, akik az oda vitt polgári és büntető ügyeket ötfős tanácsban bírálják el. Évente általában 50 ügyet tárgyalnak, amelyek átlagosan egy-két évig tartanak.
- 85 Az épület különlegesen kecses szépségét egy elemző azzal magyarázta, hogy a tervező tudta: nem kelhet versenye a szomszédos Westminster-apátsággal és az angol Parlament épületével, ezért (stilisztikai értelemben) „fellázadt”. „A Middlesex Guildhall a késő gótika lázadása a [z eredetileg John Ruskin által kezdeményezett] *Művészetek és Kézművészetek* elnevezésű újító mozgalommal összhangban”, s James Gibson „egy kifejezetten kecses darabot tervezett a környék szigorú és formális épületei közé”. A Guildhall nem egy „díszített épület”, hanem műalkotásként megépített ház, ahol „a díszítés intenzitása” a szerkezet szerves része. Vö Barnes, Rupert: A Visit to Middlesex Guildhall. In *The Counties*. [Association of British Counties. Magazin]. 2007 (internetes közlés, lapszámozás nélkül). Az épületről egyéb vonatkozásokban lásd *The Supreme Court of the United Kingdom. History, Art, Architecture*. Szerk.: Chris Miele. London, Merrell Publishers Ltd, 2012.
- 86 Eredetileg egy skót nemzetség jelmondata, mely a XIV. században érkezett a skót határokhoz.
- 87 Tulajdonképpen „a vágástól nő naponként”. A szöveg Horatius *Drúzus dicsértetik* című ódájából származik (vö. IV, könyv 4.), melynek értelme a teljesebb szöveggörnyezetben mutatkozik meg. Ez Virág Benedek régi fordításában így hangzik: „Mint a nyesett tölgy Aldiguson kihajt | Újonnan, ámbár nagy sebeket reá | A fejsze vá-

- gott: nő naponként | 'S elevenebb veszedelm[e] i által.' Lásd Q. F. [Quintus Flaccus] *Horátius Ódái. Öt könyv.* Buda, Magyar Királyi Universitas, 1824. 152, újraközölve: *Horác ódái.* Ford.: Virág Benedek. Pest, Lampel, 1862. 124.
- 88 Christopher Marlowe Faust-feldolgozásában (1604) *che sera sera* formában (így lett heraldikai jelmondat), később azonban olaszul (*quel che sarà, sarà* helyesírással) terjedt el. Alfred Hitchcock *Az ember, aki túl sokat tudott* című filmjében (1956) azonban egy dalban spanyolos hangzással éneklük: *Que Sera, Sera*.
- 89 Értelemszerűen kb.: *Éljünk, amíg csak élünk!*
- 90 Az eskü szövege a következő: *I ... do swear by Almighty God that I will well and truly serve our Sovereign Lady Queen Elizabeth the Second in the office of ..., and I will do right to all manner of people after the laws and usages of this realm, without fear or favour, affection or ill will.* (Esküszöm a mindenható Istenre, hogy ... hivatalomban jól és őszintén fogom szolgálni szuverén urunkat, Ófelsége II. Erzsébet királynőt, s félelem vagy elfogultság, kedvezés vagy rosszakarat nélkül jogot fogok szolgáltatni mindenfajta embernek e birodalom törvényei és szokásai szerint.)
- 91 Vö. Platón: *Az állam.* II. könyv 4. fejezet.
- 92 Vö. Arisztotelész: *Politika.* I. könyv 2. fejezet. A magyar kiadásokban a szöveg Szabó Miklós fordításában a következő: „Mert valóban, miként – ha a tökéletesség fokát elérte – a legkülönb teremtmény minden élőlény közt az ember, de ha eltér a törvénytől és a jogtól, akkor mindennél alábbvaló.”
- 93 Vö. Arisztotelész: *Politika.* VII. könyv 4. fejezet. A magyar kiadásban ez így hangzik: „A törvény ugyanis egy bizonyos rend, s a jó törvény szükségszerűen jó rend...”
- 94 Ovid's *Fasti. Roman holidays.* Ford.: Betty Rose Nagle. Bloomington, Indiana University Press, 1995. 88.
- 95 Cicero: *A kötelességekről (de officiis) [számos kiadásban]* I. 4.13. Magyarul vö. *Marcus Tullius Cicero a kötelességekről.* Ford.: Szalay László. Pest, Hartleben, 1857 és *Cicero a kötelességekről.* Ford.: Csengeri János. Budapest, Franklin, 1885.
- 96 Vö. Ovidius, Publius Naso: *Fasti. Ovidius Római Naptára. Latinul és magyarul.* Ford. Gaál László, bev. Borzsák István. Budapest, Akadémiai Kiadó, Görög és latin írók, 1954. 133. és *Római naptár. Fasti.* Ford.: Gaál László. Budapest, Helikon, 1986. 54.
- 97 *Ugyanott*, 277–282. sorok.
- 98 Arról, hogy kik is a *common law*-t formáló nagy gondolkodók, a hatalmas szakirodalomból lásd Barnes, Thomas Garden: *Shaping the Common Law. From Glanvill to Hale, 1188–1688.* Szerk.: A. D. Boyer. Stanford, Stanford University Press, 2008.
- 99 Vö. Bacon, Francis: *Esszék* (idézett kiadás, 1987) 239. Julow Viktor fordításában ez így hangzik: „A bírának tudósoknak kell inkább lenniük, mintsem ötleteseknek, tiszteletre méltóknak inkább, mintsem siker-embereknek, megfontoltaknak inkább, mintsem magabiztosaknak.”
- 100 Lásd például Gregor, Thomas: *A Natural History of Peace.* Nashville–London, Vanderbilt University Press, 1996. 4, ahol a szerző szerint a gondolat forrása Spinoza *Teológiai-politikai tanulmánya.* Ez azonban alighanem blöff, mert abban ez – így – nem olvasható.
- 101 Vö. Spinoza: *Politikai tanulmány.* In *Politikai tanulmány és levelezés.* Ford.: Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, ²1980. V. fejezet, 4. § (39.) és VI. fejezet, 4. § (42.).
- 102 Lásd *Pál levele a rómaiakhoz*, 2,14. (a Károli Biblia szövegezése alapján).
- 103 Így hangzik: „Mert mikor a pogányok, a kiknek törvényök nincsen, természetűl a törvény dolgait cselekszik, akkor ők, törvényök nem lévén, önmagoknak törvényök.” Modern fordításban „Mert amikor a pogányok, akik nem ismerik a törvényt, természetes eszük szerint cselekszik azt, amit a törvény követel, akkor ezek a törvény nélküliek önmaguknak szabnak törvényt.” Pál szavait valószínűleg az ún. egyszerű fordítás adja vissza leghívebben: „A nem zsidó népek, akik nem ismerik a Törvényt, ösztönösen mégis azt teszik, amit a Törvény megkövetel. Így, bár Törvényük nincs, ők maguk lesznek törvénné saját maguknak.”
- 104 Lásd Dryden, John: *The Hind and the Panther* (A szarvas és a párdúc, 1687) 2. rész, 318–319. sorok. (Dryden volt egyébként az egyetlen angol „korszorús költő”, akit megfosztottak tisztségétől.)
- 105 A forrás Benjamin Disraeli angol miniszterelnök 1851. február 11-i parlamenti beszéde. E megállapítással Disraeli a francia aforizmaszerző, Joseph Joubert azon gondolatára „regált”, miszerint *Grace is beauty in action* (A kecsesség a cselekvő szépség).
- 106 Az idézet ebben a formában Tolsztojtól származik, de „kalandos” módon, mert a mű, amelyből

- azt rendszerint kiveszik (*A szurati kávézó*, 1893), Tolsztoj írásai között szokott ugyan megjelenni, noha azt nem ő „írta”. Pusztán lerövidítve kivonatolta és abba beleszötte saját gondolatait. Lásd például *Tolsztoj mindennapra*. 2. kötet. Eugen Heinrich Schmitt és Skarvan német kiadásából fordította Szini Gyula, az orosz kiadás alapján átnézte Gellért Hugó. Budapest, Christensen és társa, Gutenberg Könyvkiadó Vállalat, é. n. (226–235) 234. Ebben „A szurati kávéház” című írás végén ez áll: „Bernardin de Saint Pierre (Tolsztoj fordítása nyomán)”. Ezt más kiadások gyakran elfelejtik hozzátenni. Az eredeti szöveg valódi szerzője Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre francia botanikus, mérnök és regényíró, Rousseau fiatal barátja, majd Napoleon kedvence, akinek a *Le Café de Surate* (1790) című írása Tolsztojra olyan nagy hatást gyakorolt, hogy abba saját eszméit is beleszötte.
- 107 Emerson itt egy régi anekdotára hivatkozott: amikor egykori *dajkája arra kérte I. Jakabot, hogy tegye gentlemanné, azaz úriemberré a fiát, akkor a király ezt válaszolta neki: „úrrá tudom tenni, de úriemberré nem”.*
- 108 Emerson, Ralph Waldo: *American Slavery* [Előadás 1855. január 25-én Bostonban, a Rabszolgaság-ellenes Társaság ülésén] In *The Later Lectures of Ralph Waldo Emerson, 1843–1871*. 1. kötet: 1843–1854. 2. kötet: 1855–1871. Szerk.: Bosco, Ronald, A. – Myerson, Joel. Athens–London, University of Georgia Press, 2001, 2010. 2. kötet. 10.
- 109 Lásd King, Martin Luther: *Levél a Birminghami Városi Börtönből* (1963). Magyarul lásd Martin Luther King: *A reménység testamentuma. Válogatás*. Szerk.: Gaál Izabella – Kocsis Áron. Ford.: Jenei Péter et al. Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai és Egyházzociológiai Tanszék, Szociáletikai Füzetek 4, é. n. [2009]. 130.
- 110 R. E. Megarry (1910–2006) ügyvédként, majd bíróként tevékenykedett; 1976 és 1981, illetőleg 1982 és 1985 között pedig Anglia és Wales Felső Bíróságának (*High Court of Justice of England and Wales*) bírója, és a *Chancery Division* elnökhelyettese volt. Széles körben nagyra becsült szakkönyveket írt az angol ingatlanjog terén, s rendszeresen közzétette jogi bölcsességeit és a jogászai munkával kapcsolatos kisebb „szösszeneteit” is. Ez utóbbiak köréből lásd például *Miscellany-at-law. A diversion for lawyers and others*. London, Stevens and Son, 1955 és ennek folytatásait: *Arabesque-at-law* (1969), *Inns Ancient and Modern* (1972), *A Second Miscellany-at-Law* (1973), és *A New Miscellany-At-Law* (2005).
- 111 Lásd az *R. v. Gaming Board ex p Benaim* (1970) és a *McInnes v. Onslow-Fane* (1979) ügyeket.
- 112 „A koszorús költő” („udvari költő”) intézménye Angliában 1667 óta létezik. Elvileg tiszteletbeli pozíció, amelybe az uralkodó nevez ki egy széles körben elismert poétát, akitől azt várja, hogy énekelje meg a királyi család fontos eseményeit. Újabban az angol koszorús költő jelentős nemzeti eseményeket is megénekel. 1999 és 2009 között Andrew Motion töltötte be ezt a posztot. Protokoll-rímfaragásért ő szerény díjazást és a királyi pincéből egy régi hagyomány alapján pár hordó bort kapott; tiszttségéről viszont tíz év elteltével önként lemondott, hogy átengedje a helyet más költőknek.
- 113 Fordította: Takács Péter
- 114 Az épületben „mindenből annyi van, amely [ami] a hitelességhez kell – fogalmaz egy elemző, majd így folytatja: „Funkcionálisan könnyen áttekinthető, érthető, de nem túl intellektuális. Részleteiben személyes, de érzelmileg nem dagályos, inkább szemérmesen tartózkodó, zárkózott. A gondolati, stilisztikai tisztaság és a manírok nélküli mértéktartás »őszinte« épülete, amely mögött jól érzékelhető a feladat iránti tervezői alázat.” Vö. Kissfazekas Kornélie: „Csak ami a hitelességhez kell. A Debreceni Fellebviteli Főügyészség és Ítéltábla épületei. *Régi-új Magyar Építőművészet*. 2006/4. sz. 3–8. (Újraközli: „A Debreceni Igazságügyi Központ épületei” címen az *Építészfórum*. 2006. szeptember 11.)
- 115 Vö. Martinkó József: „Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t. A Debreceni Járásbíróság új épülete [Bujnovszky Tamás fotóival]. *Octogon. Architecture & Design*. 2015/8. sz. 44–49.
- 116 Lásd róla az „a Palace of Justice Córdoba” című videót a youtube-on.
- 117 „A debreceni bíróság most olyan – hangzik a tervező drámai hangú visszaemlékezése –, hogy félni kell, hogy belőnek az ablakon. (...) A bírók félnek. Kifelé tömörséget kell mutatni...”; vö. ugyanott. Egy másik forrásból ezt tudjuk meg: egy ilyen épületnél „ma bonyolult belső rendszert kell kialakítani: a lajstrom-irodák, az előcsarnok, a tárgyalótermek előterei] „alapvetően nyitottak”, a „bírókat azonban nem lehet ezen a bejáraton beengedni, és számukra külön előteret is ki kell alakítani, mindez persze elkülönített közlekedőrendszert is igényel. A 40 tárgyaló-

- hoz külön folyosók vezetnek az ügyfeleknek és a bírának, ugyanakkor, ha elítéltet hoznak be, számukra egy újabb, biztosított útvonalat kellett kialakítani, hogy az épületbe beálló bv buszoktól a tárgyalókig, ne érintkezessenek senkivel...” Bán Dávid: Összetett elvárásokhoz megfelelő küllem. *Octogon. Architecture & Design*. 2019. Melléklet, 46–51.
- 118 Talán érdemes megjegyezni, hogy Renzo Piano egy interjúban úgy nyilatkozott (terror-támadásokra utalva): a transzparens épületek mindig biztonságosabbak azoknál, amelyeket erődszerűen védenek; lásd *dezeen*. 2017. december 3.
- 119 Azt levéltári iratok alapján közölte Gazdag István: Debreceni esküszövegek. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*. 12. sz. 1985. 175–187. Az írás a főbíróé mellett 48 fajta városi tisztviselő és előjáró esküszövegét közli. Így – többek között – a polgármesterét, a szenátorokét, a jegyzőket és a városi „levéltárnokét”, az esküdteket és a tisztügyvédekét, az adószedőket és az írnokokét. A gyűjtés közigazgatás-történeti szempontból is tanulságos, hiszen megtudhatjuk, hogy miként tett esküt „a nép szószóllója”, az „élet-tári gondviselő”, a „bátorsági biztos”, a „külső és a belső rőzsebiztos”, „cserép- és téglainpector”, az „építésre felügyelő”, a vásár- és a mezőbíró, a „szalmabiztos”, a seborvos, valamint a tömlőcztartó és a darabant.
- 120 Zsigmond 1435. évi második dekrétuma. Ezt ismételte meg Mátyás király 1486. évi LXXIII. törvénycikke. Ez utóbbira az Országos Bírósági Hivatal által üzemeltetett „Magyarország bíróságai” című honlap is utal egy helyen, Raffaello Justitiája mellett (mely akkor még nem is létezett), bár némileg korigált (stilizált) szöveggel. A honlapon 1486. évi LXXIII. törvény szövegeként ez olvasható: „*Én i[lyen] esküszöm az élő Istenre, Isten dicsőséges anyjára, Szűz Máriára, Isten minden szentjeire és kiválasztottjaira, hogy minden előttem pereskedőnek és minden ügyben, ami tisztetemre tartozik, bármely személyre, tudniillik gazdagra és szegényre tekintet nélkül, kérés, jutalom, kedvezés, félelem, gyűlölet, szeretet és kedvesség távoltartásával és félretételével – miképp Isten és igazsága kiszolgáltatása szerint megismerem – minden ügyben törvényes és igazságos ítéletet, és törvényes végrehajtást foganatosítok tehetségem szerint. Isten engem úgy segéljen és minden szentek!*” (Vö. <https://birosag.hu>, ezen belül
- hírek/kategoria/tudomany kultura/tudta-e-biroi-esku-mar-polgari-kort-megelozen-kovetelmeny-volt.) Ugyanezt a szöveget az „Ezer év törvényei” című válogatás némileg másként közli (vö. <https://net.jogtar.hu>), annak kiderítését azonban, hogy Zsigmond dekrétumát Mátyás király stilizálta-e vagy az OBH web-mestere, a jogtörténeszekre hagyom.
- 121 A m. kir. igazságügyminiszter 4291/1. M. E. számú rendelete, a bírói ügyviteli szabályok kiadása tárgyában. Lásd *Magyarországi Rendeletek Tára* 1867–1945. 950–951. oldal.
- 122 E törvényt *A rózsa neve: Magyar Köztársaság. Az államok nevéről és a magyar állam átnevezéséről* (Budapest, Gondolat Kiadó, 2015) című könyvemben elemeztem, vö. 102–104.
- 123 Lásd a törvény 22. § (2) bekezdését.
- 124 Azt, hogy a magyar állam jelenleg nevezhető-e Magyar Köztársaságnak vagy esetleg magyar köztársaságnak, *A rózsa neve: Magyar Köztársaság* (id. kiadás, 2015) című munkában tárgyaltam.
- 125 Például ezt én sehol nem találtam: „Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – a határozatok kölcsönös elismerése elvének érvényesülése céljából az Európai Unió jogi aktusai által meghatározott körben, az alapvető jogok lényeges tartalmát nem korlátozva – a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség létrehozásában közreműködő más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.”
- 126 Ti. 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról; lásd *Magyar Közlöny*. 1989. október 23. 74. szám.
- 127 Azt az érdemi kérdést, hogy „a Magyar Köztársaság alkotmánya” vajon 1949-es vagy 1989-es alkotás-e, s hogy belső, közpolitikai viszonyokban mit jelent az államazonosság problémája, terjedelmi okokból itt természetesen ugyanúgy nem tárgyalhatom, mint azt, hogy Magyarország mint állam 2011-es alkotmánya meddig és mennyiben vezethető vissza.
- 128 Vö. Rozmann Viktor: Józan mérték. A Debreceni Ítéltábla és Fellebbviteli Főügyészség épülete. *Alaprajz*. 13. évf. 2006/5. sz. 36.
- 129 E vitát olyan ügyek jelezték, mint amilyen a monori városi bíróság fiatal, ezért az ítélezés hagyományos rendjébe még nem „beszoktatott”-betört fiatal bírójának antidiszkriminációs – ám törvény hiányában nem konkrét jog-

szabályra, hanem az alkotmány elvére alapozott – ítélete, vagy a „dávodi kislány” ügyében hozott bírói döntés volt. Ezekről a *Fundamentum* című folyóirat adott számot. Az efféle döntéseket szakmai körökben ugyanakkor az „elvi alapú ítélkezéssel” szembeni szakmai idegenkedés is kísérte, mely az idők folyamán több helyről

– például a Ptk. kodifikációs munkálatainak vitáiban – jogi érveket is kapott, és megerősítést nyert.

- ¹³⁰ Kirchmann, Julius von: *Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*. 1848. [Előadás; szerk. Anton Schäfer.] Berlin, Julius Springer, 1848; új kiadása Dornbirn BSA-Verl. 1999. 21.

A tanulmány forrása:

B. Beliznai • Bóka • Deli • Egresi • Erdős • Ganczer • Herédi • Horváthy •
Kajtár • Kecskés • Kelemen • Knapp • Lezsovits • Magyar •
Maróti • Megyeri-Pálffi • Mezey • Milassin • Paksy • Pődör • Rokolya •
Smuk • Szigeti • Takács • Váczi • Varga • Veöreös

A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai

A JOGI KULTÚRA LÁTHATÓ VILÁGA

Szerkesztette
Takács Péter

Gondolat Kiadó • Budapest, 2020

Lit de justice: egy „bíróági ágy” 1458-ban
Jean Foquet miniatúrája (1460 körül). Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. Gal 369.

E könyv alkotói köszönetet mondanak mindazoknak,
akik bizalmukkal, biztatásukkal, valamint támogató munkájukkal segítettek létrehozását.

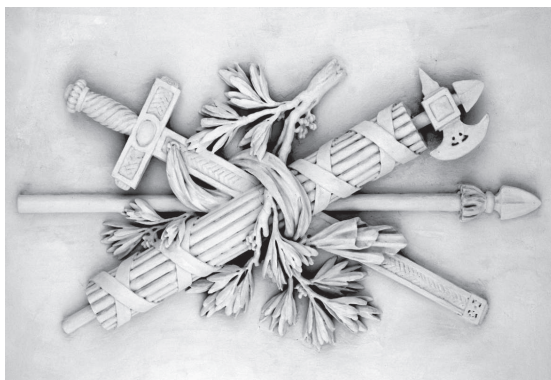
Készült az Igazságügyi Minisztérium által a hazai jogászképzés fejlesztésére nyújtott támogatásból a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán megvalósított, *A jog és az igazságszolgáltatás megformált terei – a jogi kultúra látható kontextusa* című kutatási projekt keretében.

A tanulmányokat lektorálta: *Mezey Barna, Szabó Miklós, Takács Péter*

Szerzők: *Bódiné Beliznai Kinga – Bóka Zsolt – Deli Gergely – Egresi Katalin – Erdős Csaba – Ganczer Mónika – Herédi Erika – Horváthy Balázs – Kajtár István† – Kecskés Gábor – Kelemen Roland – Knapp László – Lezsovits Gergely – Magyar Zsóka – Maróti Gábor – Megyeri-Pálffi Zoltán – Mezey Barna – Milassin László – Paksy Máté – Pődör Lea – Rokolya Gábor – Smuk Péter – Szigeti Péter – Takács Péter – Váczi Péter – Varga Piroška – Veöreös András*

A II/C. fejezet szakmai ellenőrzésében közreműködött *Garai Borbála*. A szerkesztői munkát segítette *Gulyás Éva*. A kutatómunka eredményeinek rendezéséhez technikai segítséget nyújtott *Vörös Borbála Kinga*. A képanyag dokumentálásában részt vett *Szépvolgyi Enikő* és *Takó Dalma*.

A képek alkotóit és forrásait a kötet végén található lista azonosítja.

*Fascés, kard, lándzsa és koszorú
a Schönbrunni kastély Gloriette-jének
mennyezetén*

© Szerzők, szerkesztő, 2020

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Gál Mihály
Képszerkesztő Pintér László
A kötetet tervezte Lipót Éva

*A kiadó könyvei nagy kedvezménnyel az interneten is megrendelhetők.
www.gondolatkiado.hu*

ISBN 978 963 556 070 7

Tartalom

Előszó	9
--------	---

I. A JOG MEGJELENÍTÉSE

TAKÁCS PÉTER	
1. A jog szimbolikus és allegorikus megjelenítése. Bevezető	13
TAKÁCS PÉTER	
2. Az igazságosság megjelenítése. Justitia-ábrázolások a képzőművészetben és a bíróságok díszeként	49
TAKÁCS PÉTER	
3. Magyarországi Justitiák. Az igazságosság megjelenítése magyar köztereken, középületeken és közgyűjteményekben	98

II. A JOG ÉPÍTETT KÖRNYEZETE, TEREI ÉS SZIMBÓLUMAI

KAJTÁR ISTVÁN	
4. Architektúra a jogi kultúrtörténetben	157
• <i>Igazságszolgáltatás – jogszolgáltatás</i>	
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN	
5. Bírósági épületek Magyarországon és külföldön	177
PAKSY MÁTÉ	
6. Egy kocka, ami el van vetve... Le Corbusier chandigarhi Igazságügyi Palotája	202
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA	
7. A bírósági tárgyalótermek szimbolikája	217
TAKÁCS PÉTER	
8. A feliratok mint a bírósági épületek újabb díszei	240
PŐDÖR LEA	
9. A bírósági terek és a „falak nélküli” igazságszolgáltatás	296
SZIGETI PÉTER	
10. Legálitás és legitimitás: az igazságszolgáltatás társadalmi reprezentációja	308
LEZSOVITS GERGELY – VARGA PIROSKA	
11. A bírósági épületek értékelésének építészeti és környezetpszichológiai szempontjai	330

BORS SZILVIA	
12. Az ülnökök szerepe és megjelenése az igazságszolgáltatásban	345
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA	
13. A bírói viselet múltja és jelene	357
BÓKA ZSOLT	
14. Az ügyvédek talárviselte	375
ROKOLYA GÁBOR	
15. A közjegyzői hivatás szimbólumai a polgári korban	402
MEZEY BARNA	
16. A modern büntetés-végrehajtás építészetének kezdetei és szimbólumrendszerének kialakulása	419
KELEMEN ROLAND	
17. A pallosjog magyarországi történetéhez és szimbolikájához	444
• <i>Törvényhozás, kormányzás, közigazgatás</i>	
SMUK PÉTER	
18. A parlamentek terei	463
ERDŐS CSABA – VÁCZI PÉTER	
19. Az államfői hatalom láthatóvá tétele – elnöki szimbólumok	483
DELI GERGELY	
20. A magyar Alkotmánybíróság logóinak változásai, 1990–2018	512
PAKSY MÁTÉ	
21. Két ódon bútordarab a francia alkotmányosság szolgálatában: a „bíróági ágy” és az „alkotmányos esküdtszék”	525
MAGYAR ZSÓKA	
22. A kormányzati épületek és a „kormányzati negyed”	541
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN	
23. A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön	560
HERÉDI ERIKA – VEÖREÖS ANDRÁS	
24. Az örökségvédelem és a jog viszonyáról	604
• <i>Európai és nemzetközi intézmények</i>	
GANCZER MÓNIKA – KECSKÉS GÁBOR	
25. A béke szimbólumai az Egyesült Nemzetek Szervezetében	623
HORVÁTHY BALÁZS – KNAPP LÁSZLÓ	
26. A jogalkotás és igazságszolgáltatás szimbolikus terei az Európai Unióban	652
MILASSIN LÁSZLÓ	
27. A bécsi magyar Testőrpalota (a Trautson-palota)	702

III. A LÁTHATÓN TÚL: AMI A JOGBAN HALLHATÓ

EGRESI KATALIN	
28. Az ünnepélyes deklarációk szerepe a jogban	719
MARÓTI GÁBOR	
29. Az eskü vallás- és jogtörténeti kérdései. Az eskü műfajelméleti és modellváltozati fejlődésének témarepertoár-bővülése az archaikus és szakrális jogrendek igazságszolgáltatási stratégiájának szimbólumértelmezési megközelítésében	737
PÓDÖR LEA	
30. „Jog és opera”. Az igazságszolgáltatás szatirikus ábrázolása egy viktoriánus vígoperában	760

FÜGGELÉK

TAKÁCS PÉTER	
31. A jogtudomány ábrázolása a képzőművészetben	775
A kötet szerzői	823
A közölt képek forrásai és alkotói	825
További képek: a jogásképzés épített környezete, terei és szimbólumai	836

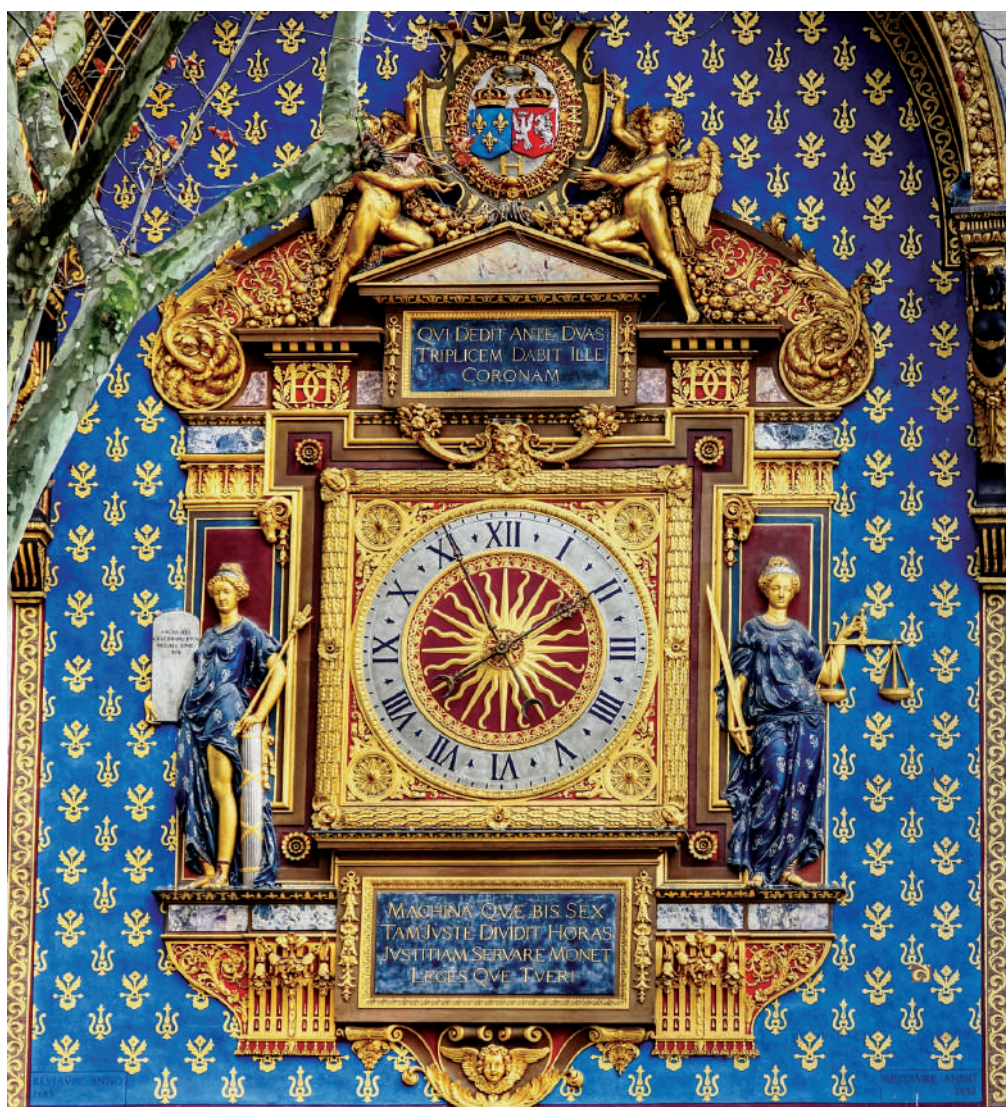
Helen Verhoeven: Hoge Raad (Legfelsőbb Bíróság)

A Berlinben élő holland festőművész nő monumentális alkotása mellett, melyet Hollandia Legfelsőbb Bíróságának 2015-ben átadott új épületébe készített. Fotó: Adriaan van der Ploeg

Előszó

„A törvénykezés helye szent hely”

Francis Bacon

A párizsi Óratorony időmérő eszköze a törvény és az igazságosság allegóriáival

A kötet szerzői

- Bódiné Beliznai Kinga – jogász, PhD, egyetemi docens; ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: beliznai.kinga@ajk.elte.hu.
- Bóka Zsolt – jogász, dr. iur.; ügyvéd, egyéni ügyvédi iroda & megb. oktató; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: boka.zsolt@sze.hu
- Bors Szilvia – jogász, dr. iur., bíró; Győri Törvényszék Munkaügyi Bírósága & PhD-hallgató, SZE DFK Doktori Iskola. Elérhetősége: borssz@gyorit.birosag.hu.
- Deli Gergely – jogász, PhD; egyetemi tanár; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & főtanácsadó, Alkotmánybíróság. Elérhetősége: gergelydeli@gmail.com.
- Egresi Katalin – jogász, PhD, dr. habil. egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: katikk0927@gmail.com.
- Erdős Csaba – jogász, PhD, egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar. Elérhetősége: erdos.csaba@sze.hu
- Ganczer Mónika – jogász, PhD, egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely, Jogtudományi Intézet. Elérhetősége: ganczer@sze.hu.
- Herédi Erika – jogász, PhD, egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: eheredi@sze.hu
- Horváthy Balázs – jogász, PhD, egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont JTI. Elérhetősége: horvb@ga.sze.hu
- Kecskés Gábor – jogász, PhD, egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely, Jogtudományi Intézet. Elérhetősége: kecskesg@ga.sze.hu.
- Kelemen Roland – jogász, dr. iur., egyetemi tanársegéd; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & tudományos segédmunkatárs, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar. Elérhetősége: kelemenr85@gmail.com.
- Knapp László – jogász, PhD, egyetemi adjunktus; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: knapplaszlo@sze.hu.
- Lezsovits Gergely – építészmérnök, projektvezető építész; Grafit Műterem Kft. Elérhetősége: lezsovits.gergely@grafitmuterem.hu.
- Magyar Zsóka – jogász, dr. iur., kormánytisztviselő; Belügyminisztérium & PhD-hallgató, SZE DFK Doktori Iskola. Elérhetősége: magyar.zsoka@gmail.com.
- Maróti Gábor – teológus, kánonjogász, PhD, főiskolai tanár; Győri Hittudományi Főiskola. Elérhetősége: perfolyamat@freemail.hu.
- Megyeri-Pálffi Zoltán – jogász, építészmérnök, PhD, tudományos munkatárs; MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport. Elérhetősége: mpzoltan@gmail.com.
- Mezey Barna – jogász, D.Sc., egyetemi tanár; ELTE Állam- és Jogtudományi Kar & SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: mezeyb@ajk.elte.hu.
- Milassin László – jogász, PhD, dr. habil., egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: milassin@sze.hu.
- Paksy Máté – jogász, PhD, dr. habil., kutató; Université Paris Nanterre, Faculté de Droit, Párizs, Franciaország. Elérhetősége: paksym@parisnanterre.fr.
- Pődör Lea – jogász, dr. iur., egyetemi tanársegéd; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & PhD-aspiráns SZE DFK Doktori Iskola. Elérhetősége: leapodor@gmail.com.
- Rokolya Gábor – jogász, PhD, közjegyző; Rokolya Gábor Közjegyzői Iroda & megb. oktató, PPKE Jog- és Államtudományi Kar. Elérhetősége: gabor.rokolya@gmail.com.

Smuk Péter – jogász, PhD; egyetemi tanár; NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar & SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: smuk.peter@sze.hu.

Szigeti Péter – jogász, D.Sc., egyetemi tanár; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: szigp51@gmail.com.

Takács Péter – jogász, bölcész, C.Sc., egyetemi tanár; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. Elérhetősége: takacs.peter@outlook.hu.

Váczy Péter – jogász, PhD, egyetemi docens; SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar & ügyvéd, egyéni ügyvédi iroda. Elérhetősége: vaczip@vui.hu

Varga Piroska – építészmérnök, DLA, egyetemi adjunktus; SZE Műszaki Tudományi Kar (Építéstörténeti és Városépítési Tanszék); vezető tervező, Grafit Műterem Kft. Elérhetősége: varga.piroska.eva@sze.hu

Veöreös András – műemléki szakmérnök, PhD, egyetemi docens; SZE Műszaki Tudományi Kar (Építéstörténeti és Városépítési Tanszék) & műemléki szakügyintéző, Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal Kulturális Örökségvédelmi Irodája.

Szent Ivó, a jogászok védőszentje.
Matthias Bernhard Braun alkotása. 1711. Károly-híd, Prága

A közölt képek forrásai és alkotói

A közölt képek döntő többsége másodközlés, néhány azonban e kötetben jelenik meg először. Ez utóbbiakat többnyire az írások szerzői készítették vagy azokat az alkotók engedélyével használjuk fel. A képek alkotóit és forrásait – s amennyiben az releváns, az ábrázolt műtárgyak tulajdonosait – a lehető leg gondosabban igyekeztünk azonosítani és feltüntetni, részben a képek mellett, részben az alábbi listában, mely az egyéb adatok mellett a képek szerzőit és jogtulajdonosait is jelzi. Javasoljuk és kérjük, hogy azon szerzők és tulajdonosok, akiket minden törekvésünk ellenére sem tudtuk fellelni vagy azonosítani, jogos tulajdonuk igazolása mellett indítványozzák a nevüknek egy további kiadásban való feltüntetését. E kötet – miközben önálló kutatási eredményeken alapul, és tartalma a tudományosság követelményeit mindenben szem előtt tartva született – a felsőoktatásról szóló jogszabályok keretei között tankönyvként is szolgál a jogászok egyetemi képzése során. A képek közzlése ennek megfelelően az Szjt. 68. szakaszán, valamint a 33. szakasz (4) bekezdésén alapul. A közölt képek forrásának jegyzékét Szépvölgyi Enikő és Takó Dalma segítségével állítottam össze. A képaláírások a kötet szerkesztőjétől származnak. A kötetben a következő képeket közöltük.

AZ EGYES FEJEZETEK ELŐTT

A borítóképen Lebó Ferenc *Justitia* című szobra látható, a Patartics Zorán által tervezett győri Ítéletábra épületének kontúrjai előtt. Fotó: Lebó Ferenc és Patartics Zorán szíves engedélyével. – (&) – A kötet ún. címképe Jean Foquet 1458 és 1465 között készült pergamen miniatúrája, ami a hírhedt kalandor, II. János alençonai herceg 1458-as, Vendôme-ban tartott tárgyalását ábrázolja, a VII. Károly által tartott „bíróági ágyon”. Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. Gal 369. Forrás: Wikipédia. A továbbiakban erre a forrásra rövidítve utalunk: Wkpd. A későbbiekben ugyanígy jelölünk valamennyi nemzeti változatot, valamint a Wikimédiát (Wkmd), a Wikiwandot (Wkwnd), a WikiArtot és a Wikiót is. E források esetén a fotó készítőjét csak kivételesen tüntetjük fel. – (&) – A *kolofónban* a Schönbrunn kastély Gloriett-jét díszítő vaskolat-reliefről készült kép látható. Forrása a Flickr fotómegosztó portál (flickr.com). Fotó: Lawrence Chard. A továbbiakban erre a fotómegosztó portára is rövidítve így utalunk: Flickr. – (&) – A *Tartalomjegyzék* után: a Helen Verhoeven a Hoge Raad című festménye mellett (2016) *című kép látható*, fotó: Adriaan van der Ploeg, forrás: Michiel Kruijt: *Ze vroegen of ik de nieuwe Nachtwacht kon maken. Volkskrant* (volkskrant.nl, 2016. április 2.). – (&)

– Az *Előszó* után a párizsi Óratorony időmérő eszköze látható; a kép forrása: Flickr. Fotó: Michel Petit. – (&) – A további képek forrásai és alkotói fejezetek szerint a következők:

8. FEJEZET

1. Flickr. Fotó: Paul Sabelman – (&) – 2. Flickr. Fotó: Krysztóf Jasiak – (&) – 3. Fotó: London légifotó, 1990. *The Supreme Court of the United Kingdom. History. Art. Architecture.* Szerk.: Chris Miele. London, Merrell, 2010. (a továbbiakban: *Supreme Court of U.K.*) 47. Fotó: Sandy Stockwell/Skyscan/Corbis – (&) – 4. Wkmd. Fotó: „Colin” – (&) – 5. Koller Építész Stúdió – Koller és Társa Kft. (a továbbiakban: Koller Építész Stúdió). Fotó: Koller József – (&) – 6. Fotó: Megyeri-Pálffy Zoltán, 2016 – (&) – 7. Hauszmann Alajos: *A budapesti Igazságügyi Palota.* Műlapok: Divald Károly. Budapest, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Könyvkiadóvállalata – Pátria Ny., 1901. VIII. műlap (részlet) – (&) – 8. Flickr. Fotó: Simon Baker – (&) – 9. Wkmd. Fotó: J.-H. Janßen – (&) – 10. Wkpd. Fotó: Upstate NYer – (&) – 11. Flickr. Fotó: „Marta” – (&) – 12. Orizzonte Scuola (Orizzontescuola.it). Fotó: Vincenzo Brancatisano – (&) – 13. Wkmd. Fotó: „Ajepbah” – (&) – 14. Az OBH honlapja. Fotó: Batyi Zoltán – (&) – 15. Buskeismus von Rolf Schälke (buskeismus.de) – (&) – 16. Facebook: Dr. Lakatos Viktor ügyvéd. Fotó: Lakatos Viktor – (&) – 17. Kztrkp. Fotó: Cedrus (Lovász Mária) – (&) – 18. Frame Pool (framepool.com). Footage – (&) – 19. Flickr. Fotó: Pamla J. Eisenberg – (&) – 20. Flickr. Fotó: „Dennis” – (&) – 21. Rumpler György blogja. Fotó: Rumpler György – (&) – 22. Wkmd. Fotó: „Daderot” – (&) – 23. Shutterstock. Fotó: Philip Bird – (&) – 24. Flickr. Fotó: Kuba Kłopotowski – (&) – 25. Flickr. Fotó: „cokbilmis-fotó” – (&) – 26. Fotó és forrás: Spacerek z historiã blog (historiaspacerkiem.blogspot.com) – (&) – 27. New York Times (nytimes.com). Fotó: Jakub Kaminski – (&) – 28. Flickr. Fotó: Penn State University Libraries – (&) – 29–34. Fotó és forrás: Spacerek z historiã blog (historiaspacerkiem.blogspot.com) – (&) – 35. The Guardian (theguardian.com). Fotó: Fiona Hanson – (&) – 36. *Supreme Court of U.K.* 134. Tevezte: Bettina Furnée. Fotó: Tim Imrie /Ministry

of Justice (U.K.) – (&) – 37. Flickr. Fotó: „kaysgeog” – (&) – 38. Flickr. Fotó: „mainexile” – (&) – 39–40. *Supreme Court of U.K.*, 27. és 31. Fotó: Tim Imrie /Ministry of Justice (U.K.) – (&) – 41. Flickr. Fotó: „Beartomcat (Bear)” – (&) – 42. Bettina Furnée (Cambridge) honlapja (bettina-furnee.co.uk). Fotó: Bettina Furnée – (&) – 43. Az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának honlapja (supremecourt.uk.) – (&) – 44. *Supreme Court of U.K.* 27. és címkép Fotó: Tim Imrie /Ministry of Justice (U.K.) – (&) – 45. Wkpd. Feltöltötte: „Martin23230” – (&) – 46. *Supreme Court of U.K.* 159. Fotó: Tim Imrie /Ministry of Justice (U.K.) – (&) – 47. *Supreme Court of U.K.* 35. A logót tervezte: Yvonne Holton – (&) – 48. Wkmd. Fotó: „Zymurgy” – (&) – 49. *Supreme Court of U.K.* 133. Fotó: Tim Imrie /Ministry of Justice (U.K.) – (&) – 50–51. Fotó: Megyeri-Pálffy Zoltán, 2016 – (&) – 52. Az OBH honlapja. Fotó: Soós Tibor – (&) – 53–56. Fotó: Megyeri-Pálffy Zoltán, 2016 – (&) – 57. Hajdúpress (hajdupress.hu). Fotó: Miskolczi János – (&) – 58. Fotó és forrás: debrecenitorvenyszek.birosag.hu – (&) – 59. MNL HBML IV.A.1011 a.108.k – (&) – 60. Az OBH honlapja (fotopalyzat.birosag.hu). Fotó: Dráviczki Lajos – (&) – 61. Posztoljverset (posztoljverset.hu). Fotó: ismeretlen

A KÖTET VÉGÉN

A kötet szerzői című résznél (824. oldal):
Szent Ivó prágai szobra látható. A szobor Matthias Bernhard Braun alkotásának (1711) másolata; az eredetit a Prágai Nemzeti Galériában őrzik. Szent Ivó –

Hélory Ivó vagy *Yves Hélory de Kermartin* (1235–1303, szt. av. 1347) – a jogászok véddőszentje, a „szegények ügyvédje” és a rászorulók segítője. (Nem tévesztendő össze az 1040 és 1115 között élt, később ugyancsak szentté avatott *Chartres-i Szent Ivóval*, aki püspökként és egyházjogászként tevékenykedett.) (Egy Hélory Ivó-ábrázolás Magyarországon az óbudai Szent Péter

és Pál plébániatemplom egyik oltárképen látható, ami a kiscelli trinitárius templomból került oda.) A prágai szoborról készült kép forrása: Flickr; fotó: Davidlohr Bueso/Jerri Hendricks. – (8) – A közölt képek forrásait felsoroló jelen rész végén, alul (835. oldal), a londoni *Lincoln's Inn* 1794-ben készült napórája látható. Forrás: Flickr; fotó: „stiffleaf”. A felirat monog-

ramja (W. P.) William Pittre utal, aki a *Lincoln's Inn* ezen épületének padlásszobájában lakott, amikor jogot tanult, majd nem sokkal később, 24 évesen Nagy-Britannia miniszterelnöke lett. Az óra alján olvasható latin szöveg (utalásként vö. Máté, 25,13; Vg. 1281) e kontextusban kb. így fordítható: „[Vigyázzatok, mert] nem tudjátok, hogy mikor jön el”.

Napóra a *Lincoln's Inn* falán. 1794. London

B. Beliznai • Bóka • Deli • Egresi • Erdős • Ganczer • Herédi • Horváthy
Kajtár • Kecskés • Kelemen • Knapp • Lezsovits • Magyar
Maróti • Megyeri-Pálffi • Mezey • Milassin • Paksy • Pődör • Rokolya
Smuk • Szigeti • Takács • Váczi • Varga • Veöreös

E kötet gazdagon illusztrált tanulmánygyűjtemény. Az egyes írások a jogi kultúra tárgyi elemeit, a jog épített környezetét és az azt megjelenítő szimbólumok kérdéseit elemzik. Egy kötetben való összefoglalásuk alapja az, hogy a komplex jelenségként felfogott jog kulturális – s ebben a tekintetben társadalmi jellegű és tradicionális kötődésű (ezért gyakran a jogi kultúra fogalmába vont) – elemei körében viszonylag pontosan körülhatárolhatók és egymásra tekintettel elemezhetőek azok, amelyek egyfelől a megformált, rendszerint épített terekkel, a tárgyak elrendeződéseivel vagy szándékolt elrendezésével és a látható környezettel, másfelől az absztrakt jelenségek konkrét-érzékelhető vizuális reprezentációjával és tárgyi megjelenítésével kapcsolatosak. Ennek az elkerülhetetlenül szerteágazó témakörnek a fókuszába a szerzők a jogérvényesülés legfontosabb intézményének, a bíróságnak a megformált tereit állították. Megközelítésmódjukat Francis Bacon aforizmája és annak mai viszonyokra adaptált kiegészítése érzékelteti: A bíróság – bár nem szentély, de – szent hely!

*

E könyv azoknak a kutatásoknak az eredményeit mutatja be, amelyek a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán zajlottak a 2019/2020-as tanévben. A kutatásokat és azok megjelenítését az Igazságügyi Minisztérium támogatta, a jogászképzés színvonalának emelését célzó program részeként. A kutatócsoport résztvevői elsősorban a győri jogi kar oktatói voltak, az ő munkáikat azonban – a téma speciális, sőt bizonyos fokig unikális volta okán – kiegészítettük az egyetemhez és a városhoz kötődő építészmérnökök munkáival, s abba bevontuk más jogi karok e területen aktív, korábban jelentős eredményeket felmutató munkatársait is. A kötet nem csak az elméleti szakembereknek – a vizuális jogi kultúra kutatóinak, a bírósági architektúra elkötelezettjeinek és a jogi szimbolika elemzőinek – készült; a szerzők őszintén számítanak a gyakorlati jogászok – bírók, ügyvédek, ügyészek, közjegyzők és jogtanácsosok – odafigyelésére is. S mindenekelőtt a jövő jogászainak, a mai joghallgatóknak ajánlják e könyvet, akik néhány év múlva tevékeny részesei, őrzői és alakítói lesznek-lehetnek mindannak, amiről itt olvashatnak, és amibe itt bepillantanak.

*

A borítón Lebó Ferenc *Justitia* című szobra látható,
a Patartics Zorán által tervezett győri Ítéltábla épületének kontúrjai előtt.

A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai

Szerkesztette
TAKÁCS PÉTER

ISBN 978 963 556 070 7

9 789635 560707

• bíróságok és igazságügyi paloták,
tárgyalótermek, talárok és pecsétek,
parlamentek, elnöki paloták és kormányzati negyedek,
városházák, minisztériumok és börtönök,
emlékmák, logók és különböző műalkotások •

Szerkesztette
TAKÁCS PÉTER

A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai

A JOGI KULTÚRA LÁTHATÓ VILÁGA